

Szombat

1995. február

A Magyar Zsidó
Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:
KARDOS G. GYÖRGY
KÁDÁR IVÁN
ITAMÁR JÁOZ-KESZT
KOMORÓCZY GÉZA
SCHWEITZER JÓZSEF
SZABOLCSI MIKLÓS
TURÁN TAMÁS

Főszerkesztő:
SZÁNTÓ T. GÁBOR

A megjelenést támogatják:
SOROS ALAPÍTVÁNY,
AMERICAN JOINT
DISTRIBUTION COMMITTEE,
„A MAGYARORSZÁGI NEMZETI
ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEKÉRT”
ALAPÍTVÁNY

A címlapon Raphael Abecassis: Jákob
álma (1987) című festménye. A Szom-
bat e havi számát kortárs izraeli festők
képei illusztrálják.

A héber szavak átírása a szerzők
felfogását tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt., NH Rt., az
Extrahír és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet.

A kéziratok szerkesztése lezárult:
1994. január 11-én. Szerkesztőség és
kiadóhivatal: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház
234-es és 235-ös szoba.
1365 Budapest, Pf. 66.
Telefon: 111-9214/136, 137
Telefon/Fax: (36-1) 111-6665
Szerkesztőségi órák és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként 16 és 17 óra között.
Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve
postautalványon
az OTP 218-98093/521-006670-7
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989. HU ISSN 0865-3844

Készült a La Chance nyomdaüzemében.
Felelős vezető: Hajjas Attila

Tartalom

Hazai dolgaink

- 2 Olvasóink írják
- 3 Gadó János: A történelmi emlékezetéről
- 7 Egy kiállítás képei (G. Gy.)
- 8 „Ők azt gondolták, hogy eljönnek egy átlag
holocaustmegemlékezésre” – Gadó János
interjúja a Hit Gyülekezet két
képviselőjével, Králl Csabával
és Ruff Tiborral
- 9 Kertész Dávid versei
- 11 Várai Emil: Látélet
- 14 Főhajtás a főhajtóknak
- 15 Két közgyűlés között
- 16 Sikerek és kudarcok – válaszol
Simonyi Péter, a MAZSIKE ügyvezető
elnöke
- 20 „A Gadó” – Gadó Györggyel beszélget
Szántó T. Gábor
- 24 Napló – Ungvári Tamás: Pilpul
- 26 Februári (március eleji) programok

Világ

- 27 Eljött a Messiás?
- 27 Hírek a világból

Izrael

- 28 Amos Elon: Az emlékezés politikája
- 32 Megnyit az új Izrael Operaház
- 33 Izraeli export Japánba
- 33 Hírek

Hagyomány

- 34 A tábomokok

Történelem

- 35 Zeke Gyula: A magyar zsidóság a politikában
(1895–1919) I. rész
- 41 Nézz vissza haraggal?

Kultúra

- 42 Anri Kiszilenko: Concerto gitárra és bőrdöndre
- 42 Anri Kiszilenko (Krasztev Péter)
- 45 Zsolt Béla, a zsidó önismeret szociográfusa
(Nagy Sz. Péter)
- 46 Kortárs izraeli festészet a Révay utcában
(Szegő György)
- 47 Könyvespolc

Summary

The February issue of *Szombat* begins with an essay by *János Gadó* in which he broadly reviews the mode of the Holocaust remembrances held in Hungary and analyzes the role of memory in the Jewish community's self-perception. In 1994 the 'Congregation of Faith' organized a series of events marking the anniversary of the Holocaust throughout Hungary. In our interview we asked them about the response to these, the official reaction, as well as about public opinion in general concerning the entire issue.

Emil Várai offers an overview of the depiction of Jewry in Catholic textbooks and of the reaction to, as well as the possible influence of, the series of statements issued by the Catholic Church on the necessity for a Jewish-Christian dialogue and the responsibility over the Holocaust. „Will these statements remain merely empty words?”—he asks at the end of his article.

We asked the former and current leaders of the Cultural Federation of Hungarian Jews to speak about the problems faced by the community and, also, of the results that have been achieved over the past few years.

We publish the second part of the interview given by György Gadó, a former MP, who before the political changes edited a Jewish samizdat and was a prominent human rights activist.

In this month's issue we have introduced a new section: „Diary”. Our first contributor to this section, *Tamás Ungvári*, speaks about his favourite and most beloved books.

Also included in this month's issue is a report on the hopes of the Lubavits movement that the Rebbe was indeed the Messiah and will return to this earth—together with some reactions that maintain that this hope and expectation runs counter to all things Jewish.

In his lengthy essay entitled „The Politics of Memory” *Amos Elon* examines how the Holocaust has shaped Israeli public consciousness, as well as how the memory of the Holocaust has been repeatedly exploited by various politicians.

In the section on Jewish tradition we have a Hassidic story, published by *Yaffa Eliach*, on the escape of *Aron Rokeach*, the *Belz* rabbi, whose flight from the ghetto in 1943 was in part orchestrated by Hungarians.

In his study *Gyula Zeke* reviews the political activity of Hungarian Jewry in the late 19th and early 20th century, as well as the general reaction to this activity.

Péter Krasztev introduces *Anri Kisilenko*, a Jewish novelist living in Bulgaria; we have also included one of his short stories that is set in the Jewish quarter of Sofia. *Péter Sz. Nagy* evokes the memory of *Béla Zsolt*. Born exactly one hundred years ago, *Béla Zsolt*, the renowned novelist and essayist, had devoted many essays and studies to the problems of Jewish self-awareness and self-perception.

Gyögy Szegő reviews a recent exhibition of contemporary Israeli painters in the Jewish Community Centre. The February issue of *Szombat* is illustrated by these paintings.

Olvasóink írják

Írjanak a Nobel-díjasokról

Az első számtól olvasom a Szombatot, ezért kritizálom az utóbbi számokat. Kezdet-kezdetekor volt egy nagyon érdekes sorozatuk a zsidó Nobel-díjasokról. Novemberben tele voltak a napilapok azzal, hogy két magyar származású tudós, Harsányi János és Oláh György is közékük került. Biztosan sokan, így én is, érdeklődéssel olvasták volna, hogy ők ketten is zsidók, esetleg megtudtuk volna azt is, hogy tartják-e szüleik vallását. Az ugyancsak Nobel-díjas Wigner Jenő haláláról is jó lenne megemlékezniük.

*Kraft Salamonné
Bp. XIII., Pannónia u. 5.*

Köszönöm az információt

Pesti rokonom negyedévenként küldi nekem a Szombat számait. Azokból megtudom a magyarországi zsidóság eseményeit, hogy mi jó és rossz történik. 1994-ben számomra a legértékesebb az áprilisi lap volt, 1944-ről olyan információk is voltak benne, amelyekkel még sehoh sem találkoztam.

Bár nem nekünk szól, de mégis érdekes a budapesti szervezetek programja is, örülök, hogy olyan gazdag a kulturális élet. Bizony néhányon szívesen részt vennék. Majdnem minden évben Magyarországra látogatok, legközelebb megkeresem a Zsidó Közösségi Házat. Jó lenne, ha az itteni magyar nyelven megjelenő újságok olyan színvonalasak lennének, mint a maguké.

*Fleischmann Róbert
az izraeli Aradról*

Téli tábor!

A Bét Peretz Alapítvány és a Zsidó Diákok Magyarországi Szövetsége közösen 17 és 30 év közötti fiatalok részére téli tábort szervez Dobogókőn 1995. március 2-5-ig. Részvételi díj: 2500 Ft/fő. Jelentkezés a 188-6357-es telefonszámon az esti órákban február 10-ig.

Januári hibáink

Januári számunkba a nyomda mulasztásából számos sajtóhiba csúszott. Két kirívó tévedést igazítanánk helyre itt: A programajánlatban a MAZSIKE rendezvényei közé keveredett a Bethlen téri Oneg Sabbath Klub kínálata, s a 41. oldalon téves képaláírással jelent meg *Jakovits József* grafikája. A mű a *Mágikus betűk* sorozatba tartozik, nem a *Sztálin békegalamb* című munka reprodukciója.

Fizessen elő Ön is !

Még mindig nem késő! Ne felejtse el megújítani *Szombat* előfizetését 1995-re!

Amennyiben egész évre (összesen 10 *Szombat*-számra) előfizet, belföldre 820 Ft-ért, külföldre 40 USD-ért (légipostázással), nem érinti az esetleges évközi áremelés.

Az alábbi megrendelésre belföldre csekket küldünk Önnek, külföldről közvetlen banki átutalással fizetheti elő a Szombatot.

Címünk: *Szombat* szerkesztősége

1065 Budapest, Révay u. 16.

levágandó

Megrendelem a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület Szombat című folyóiratát 1995-re 820 Ft-ért. Az előfizetési díjat az Önök által küldött csekkben kívánom átutaltatni.

Név: .....

Cím: .....

Új címünk

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület adminisztrációja és a Szombat szerkesztősége elköltözött.

**Az új cím: 1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház, 234-es és 235-ös szoba.
Postacím: 1365 Budapest, Pf. 66.**

**A MAZSIKE új telefonszáma: 111-6666.
A SZOMBAT új telefon- és faxszáma: 111-6665.
Mindkettő hívható a ház központi számán:
111-9214/136-os és 137-es mellék.**

**A Garay u. 48. alatti két telefonszámon: 342-6924
(fax is), 267-0840 a MAZSIKE továbbra is elérhető.**

Gadó János

A történelmi emlékezetről

Az 1994-es esztendőben, a magyar holocaust ötvenedik évfordulóján, a mi zsidó közösségiink maradéka is megkapta Magyarország különböző szintű hivatalos fórumaitól azt az együttérzést, amelyet hitünk szerint megérdemel. Az emlékév eseményei készítették az alábbi sorok megírására, azonban a történelmi emlékezetnek elsősorban nem a magyar, hanem a nyugati társadalmakban látható működéséről.

A DEMOKRATIKUS világban a holocaust az abszolút rossz szimbóluma. A szimbólum erejére jellemző, hogy ez a szó ma már metaforaként önálló életre kelt a különösen súlyos, jóvátehetetlen pusztítások szino-nimájaként. Aki a humanisták közösségében magának helyet kér, az mindenkor készen áll ennek teljes és fenntartás nélküli elítélésére. Ennél fogva nem véletlen, hogy éppen a washingtoni holocaustmúzeum megnyitója volt az az alkalom, amelyre az Amerikai Egyesült Államok elnöke és a világ számos más állam- és kormányfője is szükségesnek tartotta elmenni, tanúságot teendő a humanizmus mellett a barbárság ellenében.

Aki érett fővel élte meg az 1989 előtti éveket, az jól tudja, hogy a holocaustról való megemlékezés egyáltalán nem volt természetes az elmúlt negyven évben. Magyarországon – amely a 60-as évektől kezdve az összes „népi demokráciák” közül a legnagyobb toleranciát mutatta zsidó ügyekben – még a Kádár-rendszer legliberálisabb utolsó éveiben is rendkívül visszafogottan kezelték a holocaust témáját, a zsidókérdést magát pedig rengeteg tabu szőtte át. (A szovjet blokk többi országában pedig többnyire elhallgatták azt a tényt is, hogy a náci megsemmisítőtáborokban éppen a zsidóság és nem más népcsoport módszeres kiirtása folyt. Ily módon ezen országok propagandája gyakorlatilag a revizionizmus vagyis a holocaust tagadásának útjára lépett.)

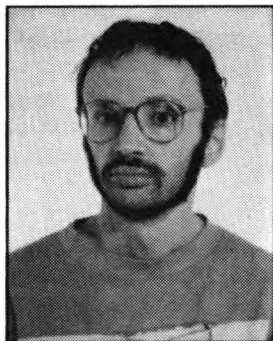
De nem csak a létező szocializmus országaiban tűnt el a holocaust a nyilvános diskurzusból vagy süllyedt a csekélyebb fontosságú tények közé, hanem a nyugati demokráciákban is, amelyekben (természetesen Németország kivételével) az országot magát és annak népét tüntették föl a fasizmus áldozataként, a zsidókat összeszova a francia vagy holland áldozatokkal.

Az alábbiakban arra keresek választ, hogy – az elhallgatás korszaka után – mégis

miként vált a holocaust egyetemes szimbólummá

a nyugati világban.

A náci megszállók uralma alól felszabadult nyugat-európai országokban – a megtorlás egy rövid és zavaros

korszaka után – igyekeztek fátylat borítani a múltra azzal az egyszerű és gyönyörű magyarázattal, hogy egy maroknyi kollaboránstól eltekintve a nép egységesen és bátran szembeszegült a megszállókkal. Ez a hamis történelemkép majdnem mindenkinek kedvére való volt. Kedvére volt a lakosság döntő többségének, amely a megszállást passzívan, ellenállás nélkül eltűrte; a kollaboránsoknak és a megszállásból egyéb módon hasznot húzóknak, akik ily módon elkerülték a felelősségre vonást; a háború után hatalomra

került antifasisztáknak, akik az „ellenálló nép” mítoszából merítettek legitimitációt (és akik hamar belátták, hogy nem lehet minden kollaboráns hivatalnokot elbocsátani, hiszen akkor megbénulna az egész adminisztráció). A zsidók belevegyítése a háború többi áldozata közé kedvére való volt sok zsidónak is, akik ezáltal végre megszabadulhattak a zsidó lét nyomasztó terhétől. Azok a kevesek, akik ragaszkodtak a bűnösök megbüntetéséhez és a társadalom bünbánatához, lehetetlen helyzetbe kerültek: felhánytorgatni a többség csendes kollaborálását és a zsidók kiszolgáltatását, az ebben részeseket megbüntetni – ez elviselhetetlen morális teher lett volna a társadalom számára. Ezt a maximalista fellépést ezért az üldözöket átélő zsidók – legalábbis testületileg – nem vállalták. (A maximalista számonkérés eredménytelenségét mutatja az 1945–48 között zajlott vita az – akkor még demokratikus – Magyarországon Zsolt Béla és egyes népi írók között: csak a vita hallatlan eldurvulását eredményezte mindkét részről.)

1948 UTÁN AZTÁN új ellenségkép lépett érvénybe mindkét oldalon. Ahogy elkezdődött a hidegháború, a vasfüggöny nyugati oldalán maradt országokban a kommunizmus lett a fő ellenség (a fasizmus háttérbe szorult), keleten pedig a teljesen torz sztálini történelemszemlélet tette lehetetlenné az 1945 előtti események tényszerű feltárását.

Ez az amnézia nyugaton a 70-es évekig tartott. Akkorra már felnőtt egy új nemzedék, amelyet nem nyomasztott személyes felelősség a történelemért, és vizsgálni kezdte azt, amiről addig a nyilvánosság előtt nem szívesen beszéltek. Hogy azonban a fiatalabb nemzedék által föltett kínos kérdések ne ütközzenek az elzárkózás tömör falába, ahhoz az a jóléti társadalom is kellett, amelyben a napi gondok nem

Michel Rapoport: 137, 1991

töltötték ki a polgárok életének minden percét, amikor már moralizálásra is maradt idejük. Saját felelősségéről a nyugati polgár csak akkor kezdett gondolkodni, amikor már büszkén tekinthetett a felépült jóléti társadalomra, amely valóban adott okot az öntudatra, a harmadik világ mérhetetlen zűrzavarával és a létező szocializmus kietlenségével szemben. Meglévő öntudatából ekkor már letörhetett egy darabot a zsidók emlékére. Aztán 1989 után megszűnt a kommunista ellenségkép, ami addig a politikusokat lekötötte és ugyanakkor a kommunista ideológia minden maradék legitimitációja is összeomlott, magával rántva az „ellenálló nép” mítoszát is.

De miért éppen a zsidóság szenvedései találtak utat a nyugati demokráciák történelmi tudatába?

Ami a zsidósággal történt, az valóban páratlan az emberi ség történelmében, ám

a holocaust nem előzmények és „utójáték” nélkül való

Márpedig a XX. század más genocídiumairól összehasonlíthatatlanul kevesebb szó esik a nyugati közvélemény mértékadó fórumain.

Az örmények kiirtása 1915-ben, a sztálini kollektívizálás feltehetőleg szintén többmillió halottja az 1929-et követő években, a kambodzsai népirtás: mindezekről tud a nyugati közvélemény, de e bűnök inkább tudatának perifériáján élnek.

És a fentiek (örmények, oroszok, ukránok, kambodzsaiak) mind olyan népcsoportok, amelyeknek van nemzeti tudatuk és ennek közléséhez szükséges kommunikációs infrastruktúrájuk. Szinte a teljes névtelenségbe fulladnak azok a harmadik világbeli százazrek és milliók, amelyek a gyarmatosítók politikája következtében pusztultak el avagy már a

függetlenné válás után országaik vezetőinek örült politikája következtében éhen pusztultak avagy tudatosan legyilkolták őket.

E sorok írójához az elmúlt év megemlékezései közül az állt a legközelebb, amelynek során a Radnóti Színhádon több mint száz színész olvasott föl az elhurcolt százazrek nevei közül egy töredéknyit. Egy jó közösségben minden egyesnek megadatik, hogy valamivel hozzájáruljon az egész boldogságához. A zsidóságnak nem adatott meg, hogy a közösség egésze és annak egyes tagjai között az élő organizmus lüktető árama buzogjon, mert annyi tagját pusztították el, hogy abba kis híján az egész közösség belehalt. A maradék azonban nem tud belenyugodni a pusztításba: ha elhurcolt tagjai elenyésztek is, legalább nevüket és arcukat megpróbálják visszaperelni a történelemtől. Megpróbálják – legalább az emlékezet számára – a legyilkoltak szürke masszáját névvel és egyéniséggel rendelkező emberré visszaváltoztatni. Ez a legtöbb, amit tehetnek. Ehhez a visszaperléshez segítséget nyújtott a magyar művészvilág színe java, akik a színhádon a neveket olvasták.

EZT AZONBAN CSAK az a közösség teheti meg, amely ura múltjának és jelenének és csak olyan közegben teheti ezt, amelyik társ ebben a tudásban. Hogyan volt képes erre a zsidóság? Hogyan tudta a világ színe előtt visszaperelni halottait a történelemtől? Hogyan tudta elérni azt, ami az egyes ember számára természetes, de egy nép számára nem az: gyászát megosztani másokkal, hogy fájdalma enyhüljön?

A válasz e kérdésre sok százból szövődik össze.

– Kertész Imre írja a „Táborok maradandósága” című igaz esszéjében, hogy a náciizmus volt a legalkalmasabb

a póre gonoszság

megtestesítésére. Ez a rezsím ugyanis nyíltan, alakoskodás és szégyenkezés nélkül hadat üzent az európai humanista hagyománynak, annak a szerződésnek, amelyen a modern civilizáció nyugodott.

Hogy ezt mennyire komolyan gondolta, annak a holocaust világos példája. Ez – tekintve egyfelől méreteit, technikai kivitelezését, másfelől a mögötte meghúzódó ideológia erkölcstelenségét – valóban egyedülálló a történelemben. A történelem nagyszámú genocídiumait általában abból a megfontolásból hajtották végre, hogy a célba vett embercsoport ellenállását megtörjék, hogy az ne akadályozza többé a gyilkosok politikai céljait. Miután a politikai célt elérték, a megkímélt maradék már nem volt érdekes: erejétől megfosztva tengethette tovább életét vagy nyom nélkül beolvadt. Ha egy népcsoportot az utolsó emberig kiirtottak, ez rendszerint a gyarmatosítások során következett be, a fehér hódítók roppant technikai fölényéből, mindenfajta ellenőrző tekintet hiányából és az áldozatok kicsiny számából adódóan. A fenti esetekben is általában az ellenállásra képes felnőtt lakosság volt a gyilkosok célpontja. A szándék – egy nagy hagyományú és milliós létszámú embercsoportot, a civilizált világ közepén, az utolsó emberig, előre kitervelten elpusztítani, a csecsemőket éppoly ellenségnek tekintve, mint a felnőtt férfiakat – és a modern technika, valamint a hatékony államigazgatás minden vívmányát felhasználó, majd-

Ohela Tal: A Föld sója, 1992

nem tökéletesen sikerült kivitelezés: ez az emberiség történelmének általunk belátható részében példa nélkül való.

A zsidóságot más csoportoknál több tényező emeli ki, különbözteti meg és választja el másoktól a külvilág tudatában. Külön nép, külön vallás, külön kultúra (ezek mind együtt avagy különböző kombinációik) és a mérhetetlenül sok üldözés, amit a történelem során elszenvedtek: e tények mind hozzájárultak a tömegkommunikációból ismert „Jews are news” jelenség kialakulásához. Ezzel szemben a huszadik század egy másik nagy tömeggyilkosságának, a sztálini kollektivizálásnak (feltehetőleg szintén milliós nagyságrendben mérhető) áldozatai sokkal kevésbé körülhatárolhatóan jelennek meg a köztudatban. Ukránok ők és oroszok? De hisz gyilkosaik is nagyrészt azok voltak! Ha viszont osztálykategóriákkal kívánjuk őket meghatározni (parasztek), a külvilág szeme előtt nem jelennek meg olyan elementáris erővel összetartozó csoportként, mint az egy néphez tartozók. A fentiekből következik az, amit Kertész Imre említett írásában úgy fogalmazott meg: „Auschwitzban egyetlen pillanatra sem mosódik össze a jó meg a rossz.”

A zsidó nép életében a tudás és annak közlése kétezer éven keresztül központi szerepet játszott, ez biztosította megmaradását. Talán azt is merhetjük mondani, hogy a zsidóság már a premodern korban modern kommunikációs infrastruktúrát teremtett magának. Így hatalmas távlatok nyíltak meg előtte egy olyan világban, amelyben a tudás szerepe meghatározó. A zsidóság a XIX–XX. században nagyon erősen összeforrott a modernizáció, a haladás fogalmaival. Így a zsidó nép

mártírúma volt a legalkalmasabb, hogy jelképpé változzon: nemcsak a tömeggyilkosság nagyságrendje, egyedülállóan megtervezett és kivitelezett volta miatt, hanem amiatt is, hogy a modern európai kultúrájú ember szemében

az elpusztított zsidókkal maga a Tudás pusztult el,

amely az embert az állatvilágból kiemeli. De szempontunkból nem csak a tudás szimbolikus jelentősége a fontos. A nagy szellemi felkészültségű ember óhatatlanul fontos szerephez jut a társadalomban, így állandóan szem előtt van. (A magyar holocaust annál is megrázóbb volt, mert a magyar szellemi és közélet számtalan kiválósága veszett oda: a veszteség mindenkinek feltűnt. A cigányság veszteségeit nem tartották számon, mert a cigányok a társadalom periferiáján, annak látóterén kívül éltek.)

A fentieket ki kell egészíteni az alábbi fontos tényezőkkel:

A holocaust itt történt Európa szívében, a világ közvéleményét jelentő európai közönség orra előtt, az ő lelkiismeretét is megterhelve.

A bűnök elkövetője egy olyan nép volt, amelyet a kultúra, a tudomány, a haladás egyik letéteményesének tartottak Európában; ezáltal

alapjaiban rendült meg a „haladásba” vetett optimista hit,

amely a felvilágosodás óta töretlenül tartotta magát. A legitimitációját erre építő európai civilizáció ezáltal akkora sokkot kapott, amekkorát azelőtt talán még soha.

A genocídium után közvetlenül az ezt véghez vivő rezsim vereséget szenvedett, és nem volt ideje a nyomokat eltakarítani. Nem volt ideje még évtizedekig hatalmon maradva (mint a Szovjetunióban) az emberek tudatából államiilag irányított agymosással kilúgozni a bűntettet, elfeledtetni velük saját maguk vagy szüleik sorsát.

A válasz további része magában a zsidóságban keresendő.

Aki megment egy életet, az egy egész világot ment meg. Ez a szállóigévé lett talmudi mondás csak egy olyan közösségben születhetett meg, amelyben az önreflexió igen magas fokon áll, amely ezért minden tagját, mint egyént tekinti. A zsidó közösség egyes tagjai a világról és saját magukról összegyűjtött tudás hatalmas mennyiségét hordozzák, amely kétezer éven át fennmaradását biztosította. Ily módon minden ember mintegy a világegyetemet hordja magában. Egy ilyen közösség számára az egyén halála talán még fájdalmasabb, mint más – hagyományos kötelékben élő – közösségekben, mert nemcsak a szeretett személy elvesztése fáj neki, hanem az emberben felhalmozott tudás, a benne összesűrűsödött világ. Ebben a közegben talán még inkább él John Donne ama híres mondása: „Sose kérdezd, kiért szól a harang. Érted szól.”

Az emlékezet megőlésének legjobb módja az, ha létrehozunk egy emlékbizottságot – írta 1994 elején Ungvári Tamás a holocaust emlékbizottság létrehozatalára reflektálva. Ám ami az egyén szempontjából valóban groteszk, az egy egész nép esetében szükségszerű. A modern tömegtársadalomban minden csak bonyolult intézményrendszerek

közvetítésével működik: az élelmiszersegély elosztása és a népakarat megismerése éppúgy, mint az emlékezés.

Akik e modern technikákat magas fokon művelik,

azoknak több esélyük van arra, hogy véleményük, álláspontjuk – vagy éppen fájdalmuk – eljusson a közönség széles rétegeihez. Hogy a zsidóság szenvedése Nyugat-Európa és az angolszász világ kultúrkörében a mártírium egyetemes szimbólumává vált, az kétségkívül nehezen választható el attól a jelentős szereptől, amelyet a zsidók a tömegkommunikációban – e par excellence modern technikában – betöltenek.* Hogy az emlékezés szempontjából milyen jelentős a kommunikációs ipar, annak legjobb példája a Schindler listája című film. A film világsikere – kétségtelen erényei ellenére – nem választható el attól a tényről, hogy a szuperprodukcioival világhírűvé vált Stephen Spielberg rendezte.

AZ EGYRE NÖVEKVŐ jelentőségű társadalomtudományok terén is páratlan az az erőfeszítés, amellyel a zsidó közösség a holocaustot megpróbálja feldolgozni. Talán nincs még egy ilyen alaposan dokumentált és elemzett esemény a történelemben. Ehhez pedig feltétlen szükséges volt a zsidóság morális és intellektuális kultúrája. A diktatúráktól, idegen elnyomástól sújtott közép-kelet-európai népek mindegyike súlyos sérelmeket hordoz, történelmük legutolsó száz évében sok méltánytalanság érte mindegyiket. Ezek az elszenvedett méltánytalanságok azonban gyakran – avagy egyes országok, nemzetek esetében szinte kizárólag – a nacionalisták kezében váltak politikai fegyverré, amellyel ők támadnak rá mindenkire, aki az ő népük által másokon elkövetett méltánytalanságokat próbálja említeni. A sovinizmusnak mindig központi eleme a mártírium. Ilyen légkörben a nemzeti történelem nem vizsgálódó elemzés tárgya, hanem mindenekelőtt mozgósító katekizmus. A szent katekizmust objektív, kritikai szemlélettel megközelíteni pedig bűn. Az adott nemzetet kívül állók, a nemzetközi közvélemény viszont az ilyen magatartásban csak agresszív nacionalizmust lát. A nemzeti történelem ilyen légkörben fölelegetett tényei még akkor sem indítanak mély együttérzésre és megértésre, ha valóban igazak. A zsidóság viszont a holocaustban elszenvedett traumát nem sérelmi politikára használta föl (legalábbis az ilyen tendenciák a zsidó közösségek egészében soha nem váltak meghatározóvá), hanem hatalmas intellektuális erőfeszítésbe szublimálta, amelynek legfőbb célja volt megérteni a megérthetlent, megmagyarázni a megmagyarázhatatlant. A mai világunkban meghatározó jelen-

tőségű nyugati demokráciákban az ilyen erőfeszítést méltányolják a sérelmi politikával szemben. Így a holocaust kutatói által felhozott tengernyi tényanyag megtalálta az utat a nyugati világ mértékadó közvéleményébe. Olyannyira, hogy Kertész Imre elmondhatta: „Auschwitz tökéletesen feltárt, éppen ezért zárt és immár érinthetetlen struktúra.”

A zsidóság mértékadó csoportjai, amelyek ma a zsidó világ kommunikációs rendszerének középpontjában (Amerika, Izrael, Nyugat-Európa) élnek, olyan körülmények között élték le a háború óta eltelt ötven évet, amelyek (még az önvédelmi harcot folytató és így az öngazoló indoktrináció veszélyének erősebben kitett Izraelben is) alkalmasak voltak a holocaust eseményeinek reflektálására, feldolgozására, mert a szabad kommunikációt nem gátolták adminisztratív akadályok. (Jellemző, hogy a volt Szovjetunióból kivándorló zsidóság nem jelentéktelen része éppen Németországban kíván letelepedni a magas életszínvonal miatt, tanúságot téve ezáltal arról, hogy történelmi tudás és/vagy öntudat dolgában meglehetősen gyengén áll. A szovjet zsidóság számára a holocaust tényei korántsem olyan magától értetődők, mint Nyugaton élő testvéreik számára.) A fentiek nem mondanak ellent az I. fejezetben elmondottaknak: a tudományos feltáró munka akkor is folyhatott, amikor a közvélemény erről még nem kívánt tudomást venni.

A többi XX. századi genocídiumot elszenvedett népcsoport

mértékadó része az elmúlt fél évszázadot nem a racionális megközelítés számára kedvező légkört kínáló nyugati világban élte végig. Itt a népi társadalmak emlékének zavarosságát tetézik az ezt elszenvedett népek történelmi tudatának súlyos zavarai, kezdetleges politikai kultúrájuk, és az ebből következő – már említett – dühödt nacionalizmus. Mindez elválaszthatatlanul összefonódik ezen országok gyakran kilátástalan gazdasági helyzetével. Ilyen körülmények között kevés az esély arra, hogy e kérdésben az egész társadalom konszenzusra jusson. Az áldozatokat a kiegyensúlyozatlan helyzetben különböző érdekcsoportok használják föl gyakran efemer politikai céljaikra, miközben a lakosság a napi betevő megszerzésével van elfoglalva, helyenként háborútól szenved és hamar kiábrándult a rivalizáló elitekből. Ekképpen tehát kicsiny az esély arra, hogy a hiszterizált nemzeti tudat, kollektív emlékezet összhangba kerüljön a társadalmi stabilizációval.

Az elpusztított európai zsidóság, amelyet sem népként, sem vallásként, sem nemzetként, sem kultúráként, sem más kategóriák szerint nem tudtak soha megnyugtatóan helyre tenni, viszont kiemelkedő teljesítményével (vagy ha ebben gátolták, csak másságával) és koronként ebből következő befolyásával folyamatosan irritálta környezetét, halálában és emlékezetében is megmaradt rendkívülinek, besorolhatatlannak, nyugtalanítóknak. Az életben maradtak pedig legyilkolt testvéreik emléket úgy igyekeznek őrizni, ahogy ezt közösségük hagyományai diktálják: ebben is (nem tudok rá jobb szót) kiemelkedő teljesítményt nyújtva, a világ számára megkerülhetetlenül.

* A zsidóság kulcsfontosságú szerepe a XIX–XX. századi modernizációban – így tehát jelentős szerepvállalásuk a modernizáció kulcságazatában, a tömegkommunikációban – csak annyiban képezi ezen írás tárgyát, amennyiben annak szerepe van a holocaustra való emlékezésben. E lábjegyzetben csupán azt kívánom leszögezni, hogy mi sem áll tőlem távolabb, mint az a – szélsőjobbaldalon gyakran hangoztatott – állítás, amely szerint a zsidók, kihasználva uralkodó pozícióikat a tömegkommunikációban, csak a saját szenvedéseikről beszélnek és a magyarság szenvedését, saját felelősségükkel egyetemben elhallgatják.

Egy kiállítás képei

„**MENTENI, MAGYARÁZNI** nem tudjuk, ami történt, de bevallani, elmondani igen. S e nemzedéknek ez lesz a feladata.” Márai Sándor 1943–44-ben írt Naplójának e szavai fogadták a látogatót a magyarországi holocaust emlékkiállításán a budai várban. A kiállítás – fél év nyitva tartás után – bezárult.

A feladat, amelynek a teljesítését Márai attól a nemzedéktől, az 1920–1940. között születettektől várta, jószerint alig telje-sült. Az 1940–1980 közötti nemzedékeknek is bőven jut belőle. Ha felismerik. Ha nem ózdkodnak tőle...

A FÁJDALOM KÉPEI. Fényképek. Kicsinyek, amelynek apám asztalán, anyám ágya fölött, nagynéném kis könyvespolcán idézték elénk fiatalságunkat, a rokonságot, zsidó családok szürke vagy vidám hétköznapijait. És felnagyított fényképek, amelyeken már a történelem csap fiatal munkaszolgálatosok bizakodó csoportja közé, amelyeken a küszöbön átlépett gyilkos fenyegeti a felsorakoztatott öregembereket.

Ezek a fényképeken mi vagyunk: a nagyapánk, a szüleink, a bátyánk, mi magunk. Miénk a kis lakás, amelynek egy szobáját a néző elé tárja a kiállítás rendezője: a szekrény komóddal, a kettős ágygal, a falusi vagy kisvárosi zsidók hétköznapijainak levegőjével. Mi vagyunk azok, akik végigjárva a kiállítást, egy-egy követ tehetünk le a halálba hurcoltak emlékére.

A KÖNYÖRTELENSÉG KÉPEI. És ott vannak a pri-békek és martalócok, a felbújtók és uszítók, de a „kötelességtudó”, buzgó hivatalnokok képei, a tömeggyilkosságok fény- és tényképei mellett a „kezeiket mosók” képei is. Fotók, iratok, rendeletek, levelek.

A könyörtelenség képei maguk is könyörtelenek, a közönyösség dokumentumai maguk is hűvös tárgyilagosság-gal bizonyítják: igen, itt gyilkosok működtek, de nemcsak németek, és nem egyedül, hanem sokféle segédlettel.

Bizony, a magyarországi zsidóságnak már 1944. március 19-e előtt hat százalékos vérvesztése, ötvenezer halottja volt! Bizony, március 19. után Horthy szabad kezet adott a „zsidó ügyekben”, és a budapesti zsidóság zömének megmenekülése távolról sem annyira a néhai kormányzó, mint inkább a szövetséges antifasiszta hatalmak érdeme. Bizony a hazai keresztény egyházfőket súlyos felelősség terheli a magyar zsidóság kétharmadának pusztulásáért. Mert – bizony – minden ellenkező újabb híreszteléssel szemben a kiállítás záró képei kimondják és hangsúlyozzák: ilyen arányú volt a pusztulás, 560 ezer embert öltek meg.

A DÖBBENET KÉPEI. Ez a kiállítás nem beszélt mellé. Nem hagyta elsikkadni sem Horthy, sem a magyar köz-igazgatás, sem az uszítók, sem a gyilkosok, sem a cinkosok és a közönyösök felelősségét.

A derék iparosok, akik a zalaegerszegi gettó szögesdrótkerítése kapcsán fillérre pontos számlákon térítették meg a költségeiket. A köztisztviselő, aki internáltatta a keresztény leányt, mert az karon fogva merészelt menni az utcán egy sárgacsillagossal. A vagon, amely már ötvenegynéhány ember makettjével is irtózatosan zsúfolt, pedig hetven élő embert szállítottak el benne. Újvidék, a pesti Dunapart, az auschwitzi rámpa képei. A feljelentgetők le-

velei, amelyek még több zsidó elpusztítását sugallják, javasolják, követelik.

AZ OSTOBASÁG ÉS AZ ŐRÜLET KÉPEI. Milyen ismerősök az uszító könyvek a kiállítás elején, a falra firkált feliratok, a sarló-kalapács meg a Dávid-csillag közé tett egyenlőségjel! Hol is láttunk hasonlókat (nem ám kiállításokon!) a legutóbbi négy évben?... A nyilas téboly, amikor már az oroszok lába a küszöbön belül volt; Vajna „testvér” rendelete a zsidók nevét viselő utcák átkereszteléséről, amikor maguk az utcák dőltek már romba.

ÉS A SZOLIDARITÁS KÉPEI. Püspökök és egyszerű lelkészek képei, külföldieké és magyaroké, akik mérsékelni próbálták a pusztítást, menteni az életet. Nagyon tárgyilagos és kiegyensúlyozott volt ez a kiállítás ebben is: semmit sem hagyott említetlen, ami a társadalom tisztességére és méltóságára szolgált.

*

A Budapesti Történeti Múzeumban megrendezett emlékezés méltó volt a magyar holocaust 50. évfordulójához és adekvát módon foglalta össze a tényeket, a tanulságokat. Felelősségre és eltűnődésre intett. A tény, hogy mintegy negyvenezer nézője volt, múzeumi szakemberek szerint egyértelműleg a siker jele. Nyilvánossága ennél jóval nagyobb volt: a lapokban szép számú (ha talán nem is elegendő) méltatás jelent meg róla, és a televízió is szerencsés módon ismertette. A vendégkönyvi bejegyzések nagy száma és jó kilentized részük pozitív tartalma arra mutat, hogy a kiállítás elérte a célját. Mindez együtt *Horn Emil* történész kiállításrendező és *Rajk László* látványtervező munkáját, hozzáértését, ötletességét és nem utolsósorban ügyszeretét dicséri.

Nagy érdeme volt a kiállítás létrejöttében *Jancsó Miklós*-nak, aki a magyar zsidóság holocaustjáról most készíti filmjét, részben a rendezés során előkerült, illetve a bemutatott dokumentumok felhasználásával. A 17 millió forintnyi költség egy részét is Jancsó segítségével sikerült előteremteni (az állami költségvetés mintegy 4 milliót adott hozzá, és jelentős támogatást nyújtott a Soros Alapítvány, valamint a Joint és a MAZSIHISZ).

Amint *Horn Emil* elmondta, hazai és külföldi múzeumok és más intézmények készséges támogatása nélkül a kiállítás anyaga nem lehetett volna ennyire gazdag és meggyőző.

Mi lesz most a kiállítás sorsa? A kölcsönkapott dokumentumok visszakérülnek gazdáikhoz, de sok mindent érdemes lenne tovább is együtt tartani. A Zsidó Múzeum is, az Auschwitz Alapítvány is latolgatja, hogyan lehetne állandó kiállítást létrehozni a magyarországi holocaust dokumentumaiból.

Erre nagy szükség is lenne. Mert bizony, bármennyire sikeres volt is a most zárult kiállítás, a tájékozatlanság, az értetlenség, a kételkedés még mindig széles körű a jó szándékú emberek között is. És a javíthatatlanok, a szélsőjobb uszítói megteszik a magukét. Az ellenvetéstől kezdve, hogy „a nem zsidók is eleget szenvedtek” a holocaust tagadásáig a legkülönbözőbb nézetekkel szemben kell napról napra újra megmagyarázni és hangoztatni a holocaust világtörténelmi egyediségét, a világ felelősségét, a zsidó nép és a magyar társadalom felelősségét a magyarországi zsidóság százazezeinek a pusztulásában.

A kiállítás mértéktartó stílusban, méltósággal és meggyőző erővel tett eleget e feladatnak. Pénzkérdés nem, csak idő kérdése lehet, hogy állandó múzeum szolgálja majd ugyanezt.

G. Gy.

„Ők azt gondolták, hogy eljönnek egy átlag holocaustmegemlékezésre...”

A Hit Gyülekezetének kebelében megalakult Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség (TEDISZ) az 1994-es holocaust emlékévkben országsszerte számos megemlékezést szervezett. Azzal, hogy e megemlékezéseken nem csupán részt vett, hanem ezeket kezdeményezte is, teljesen egyedül áll a magukat kereszténynek valló felekezetek és közösségek sorában. A szövetség két képviselőjével, *Králl Csabával* és *Ruff Tiborral* beszélgettünk munkatársunk.

Szombat: Mi motivált benneteket, hogy a szokásos formalitásokon túl ilyen komolyan foglalkoztatok a Holocausttal?

Ruff Tibor: Az ország erkölcsi megújulását igyekezünk előmozdítani a magunk módján. Mint magyar emberek szerettük volna egy kicsit megváltoztatni az ország szellemi légkörét, hogy a magyarság felemelkedése ne más emberek, nemzetiségek vagy csoportok kirekesztésével valósuljon meg. Az elmúlt négy év kormányzati politikája világossá tette, hogy az erkölcsi megújulás egyik terepe éppen az antiszemitizmus elleni küzdelem kell hogy legyen. Mert miközben a kormány maga is az erkölcsi megújulást állította programja középpontjába, ezt szélsőjobboldali pártok szabadon engedésével egyidejűleg hirdette. Ezért 1994 márciusában, a német megszállás ötvenedik éfordulóján úgy döntöttünk, hogy Egerben rendezünk egy konferenciát a Holocaustról. Ennek kettős célja volt: a megemlékezés és az, hogy az emlékezés ne formális legyen: ezért elmúlt négy évben felszínre bukkant antiszemita jelenségekre is rá kívántunk mutatni. Éppen azért választottuk Egert, mert ez a város volt a skinhead csoportok egyik központja.

Az aktuálpolitikánál azonban mélyebb, teológiai indítékaink is voltak. A kereszténység évszázadaiban hosszú ideig az ún. „helyettesítési teológia” dominált, amelynek lényege

az, hogy immár nem Izrael, hanem az egyház Isten választott népe. Ez magának az Újszövetségnek az állításaival is bizonyíthatóan ellentétes, ez egy pogány ideológia átvétele a kereszténységbe. Először Angliában a puritanizmus, majd az utána jövő protestáns mozgalmak végezték el e nézetek teljes revízióját. A helyettesítési teológia visszaszorulása azért döntő, mert az antiszemitizmus az egész keresztény történelmet erősen áthatotta. Mi, mint neoprotestáns mozgalom, azt valljuk, hogy Izrael mindvégig megmaradt és a jövőben is megmarad Isten választott népének. Franz Rosenzweig szerint Izrael és az egyház a kettéhassadt igazság. Ezt a gondolkodásmódot is szeretnénk a magyar közgondolkodásba bevinni.

Králl Csaba: Eredetileg egyébként csak egy megemlékezést terveztünk. De amikor a Hit Gyülekezetének szélesebb nyilvánossága értesült a szándékunkról, a vidéki városokban lévő közösségeink folyamatosan jelezték, hogy ők is szeretnék ilyen rendezvényt tartani. Ezért folytattuk a megemlékezéseket, amelyből végül tizenhatot rendeztünk.

Szombat: Hogyan fogadták a meghívást azok a jeles értelmiségiek, közéleti személyiségek, akiket előadásra fölkértetek?

R. T.: A készséges együttműködés bennünket is meglepett. Szinte az első szóra elvállalták. Három-négy konfer-

encia után a fölkért előadóknak nem is kellett sokat magyaráznunk: már értesültek a rendezvényünkről. Együttműködési szándékukat persze nyilván motiválta az akkori idők feszült politikai légköre is. Sajnos még igaz sem tudtuk a téma minden – igazán jó – szakértőjét meghívni.

Szombat: A programokat átnézve úgy tűnik, hogy az elmúlt négy évben rendkívül erősen megosztott értelmiség liberális részét hívtátok el a rendezvényeitekre. Nem próbáltatok a másik oldal mérsékeltbb személyiségeivel is?

K. Cs.: De igen, sőt szó volt arról is – Kende Péter javaslatára – hogy a budapesti záró rendezvény nem konferencia jellegű lenne, hanem kerekasztal-beszélgetés, egyebek közt Kende Péter, Csoóri Sándor részvételével. Végül azonban nem mertünk ebbe belevágni, mert egy ilyen beszélgetés során több órába telik, míg a résztvevők „összerázódnak”, megtalálják a közös témát és a közös hangot. Az előadók tekintetében pedig „biztosra akartunk menni”. Ezekon az alkalmakon ugyanis az előadást követő vitára nem volt lehetőség, hiszen ezek mégiscsak megemlékezések voltak. Így egy esetleges rossz, szerencsétlen mondatot nem tudtunk volna helyretenni. Arról nem is beszélve, hogy egy ilyen helytelen megjegyzés a jelenlévő zsidókat bizonyára mélyen megsértette volna. Márpedig a megemlékezésnek éppen ők álltak a középpontjában.

Szombat: Hogyan fogadta kezdeményezéseket a helyi társadalom?

R. T.: Miután a megemlékezést a magyar társadalom nevében is kívántuk szervezni, minden városban helyi szponzorokat is kerestünk a rendezvény támogatására. Egyrészt azért, hogy lemerjük: mennyien állnak föl a kezde-

Ruff Tibor. Eger, 1994. március 20.

ményezés mögé, másrészt azért, hogy ennek a nyilvánosság előtti felmutatásával hassunk a helyi társadalomra.

Már a legelső alkalommal is örömmel tapasztaltuk, hogy sok segítséget kapunk. Városonként persze ez erősen különbözött. Volt olyan város ahol a teljes előljáróság, a polgármesterrel az élen távol maradt a rendezvénytől, noha korábban jelezték, hogy eljönnek. De

voltak olyan városok is, ahol a polgármester, az alpolgármester, az egész polgármesteri hivatal, a megyei közgyűlés vezetője segítségünkre volt és minden ingatlanukat és eszközüket térítésmentesen bocsájtották rendelkezésünkre. Erre Pécsot hozhatnám föl példának. Egyébként az ilyen városból volt több. A területi eloszlásból is kiolvasható volt bizonyos tendencia: az Alföldön kevesebb, a Dunántúlon több segítséget kaptunk a helyi társadalomtól. Mezőkövesden például a szervezést eleinte teljes hivatalos bojkott kísérte, majd az alpolgármester mégis eljött a rendezvényre.

Ugyanakkor a megkeresett vállalkozók, szponzorok döntő többsége azonnal igen mondott, mikor felkértük. A segítség nem rúgott csillagászati összegekre, sokszor természetben nyújtották a támogatást (ingyen elkészítették a díszleteket, a szendvicseket a fogadásra, stb.), de én úgy láttam, hogy ezek az emberek mindezt erkölcsi kötelességüknek érezték. Csak elvétve fordult elő, hogy valaki elhárította a kérésünket. A mi generációnk, tehát a harminc körüliek körében pedig elutasítást sehol nem tapasztaltam. Az első néhány rendezvényen szerzett ilyen irányú tapasztalataimból akkor már

Králl Csaba. Budapest, 1994. november 27. Fotók: Somorjai László

kezdtem sejteni, hogy a választásoknak milyen eredményük lesz. Úgy láttam, a társadalom nem vevő az antiszemizmusra.

Másik tapasztalatom az, hogy ahol főiskola, egyetem van a városban, ott az egész fogadtatás is jobb volt. Persze ebben része lehetett a megemlékezések tudományos jellegének.

Szombat: A rendezvények során mi volt a tapasztalatotok: mit tudtak a helybeliek

KERTÉSZ DÁVID

A tömeg

*a ködben elmerülő tömeg egykor
fasiszta
jelszavakat zengett sör-virslis
agitációkon
hosszú sorban állt könnyű prédára
várva tábortüzet rakott Thomas
Mann
műveiből krematóriumokba vetette a
zsídó-csordát s felfalta fél Európát
egy keskeny perc alatt*

*a ködben elmerülő tömeg vörös
ruhába
öltözött hat kilométeres sorban állt
a sarló árnyékában cukorra várva
követ
tört a szibériai télben ezerötszáz
órával megnyerte a heti
munkaversenyt*

*és meghalt az antikommunista
gyalupadra
dőlve huszonöt évesen*

*a ködben elmerülő tömeg még
aludt dino-
szauruszok legeltek a mocsárban
ősemberek
vadásztak mamutra az otthon
maradt ősnőciket
a szomszéd törzs megerőszkolta
ősnagy
közösülés volt az egész emberiség a
szénbányák uránbányák felett a
mocsárgázzal
szennyezett ég alatt kövek között
árok szélén tengerben barlangok
mélyén
az ösztön szembeköpte a tudatot*

Mintha sírod felett

*Mintha sírod felett
lámpás csüngene az
ég
bojttjáról a keresztbe
fektetett harangvirágok
teltkarcsú szirmai között
a harangok szomorúan
bonganak
harang-harang harang-harang”
barna takaróját magasra
emeli a márványszobor
a kert –
a szél hullámot fésül
a lepedő szürke pulóverarcába
a csend –
átkarolja a vidéket*

*csend
csend
csend honol*

arról, hogy mi történt 1944-ben a zsidókkal?

R. T.: Szerintem nagyon sok ember nem tudott erről, beleértve például engem is. Arról általánosságban tudtam, hogy volt Holocaust, de hogy ez milyen hihetetlenül durva módon ment végbe, hogy ebben a magyar állami szervek hogyan vettek részt, hány embert vittek el, arról csak az előadásokból értesültem. Napról napra jobban megdöbbentem, ezeket hallván. Hozzáteszem: én Budapesten születtem, itt nőttem föl, itt végeztem az egyetemet, de ezekről a tényekről ilyen részletességgel nem tudtam. Ezért úgy vélem, egyáltalán nem meglepő, hogy a kommunista időszak alatt felnőtt vidéki értelmiség erről semmit nem tud. Sok fiatal, akiket jól ismerünk, a tényeket hallván egyik ámulatból a másikba esett. Az idősebb generáció ezeket az emlékeit teljesen elfojtotta és elhallgatta.

Szombat: Milyen visszajelzések érkeztek az egyes vidéki rendezvények után?

K. Cs.: Amint említettük, a TEDISZ illetve a Hit Gyülekezete tagjaira a rendezvények igen mély benyomást tettek. Megerősödött bennük az a szemlélet, amit korábban is vallottak, hogy filozofizáltak és azok is maradnak. Nem gondoltuk azt sem, hogy az egyik alpolgármester, aki megnyitja egy rendezvényünket, ennek végzetével azt mondja majd nekünk, hogy élete legszebb napját töltötte itt. Mindannak ellenére, amikről ott szó esett, úgy érezte: élete legőszintébb napja volt ez. És ilyet nem egyszer hallottunk.

R. T.: Egy másik megrendítő felismerés volt a TEDISZ helyi fiataljai körében, hogy mennyire hiányzik városukból a hajdanvolt zsidóság. Hiszen köztudomású, hogy mekkora szerepet töltött be a zsidóság a polgárosodásban és egyes városokban ennek hiánya szinte fájdalmas.

Szombat: És a TEDISZ-eseken és politikuskon túl mennyire érték el a rendezvények a helyi lakosságot?

K. Cs.: A város vezető értelmiségiei és vállalkozói közül igen sokan ott voltak. Plakátokat és szórólapokat is készítettünk, így a hallgatóságnak egyharmada mindig olyan helyi lakos volt, akiket személyesen nem kerestünk meg.

Általában a polgármesterek, a meghívott előadók reakcióiból lemérhető volt, hogy ilyen rendezvényre nem voltak fölkészülve. Ők azt gondolták, hogy eljönnek egy „átlag” holocaust-megemlékezésre. Arra nem számítottak, hogy itt ilyen élesen, minden kérdőzés nélkül, az igazságnak megfelelően mondjuk ki a dolgokat.

Szombat: Milyen visszhangja volt a rendezvényeiteknek a tömegkommunikációnak?

K. Cs.: A helyi sajtó képviselői általában kíváncsiak voltak és eljöttek. A sajtóvisszhang szinte egyöntetűen pozitív volt (illetve rosszabbik esetben semleges beállítottságú tudósítás). De rendszerint a helyi tévében és rádióban is szerepeltünk: sok tudósítás készült, számos interjú is adtunk. A százhalombattai rendezvényről például a helyi újság többoldalas beszámolót közölt. Egerben - a skinheadek e központjában - is igen jó volt a sajtóvisszhang.

R. T.: A rövidhírnél valamivel hosszabb, jóindulatú, de azért kissé protokolláris hír talán valamivel több volt, mint a valóban érdemi beszámolót közlő, pozitív hangvételű tudósítás. A média és az önkormányzatok reakciói sem mindig estek egybe. Volt ahol az önkormányzat bojkottált bennünket, a helyi sajtóban pozitív visszhangja volt a rendezvénynek: a helyi lap közölte azt a bocsánatkérő nyilatkozatot, amelyet egy helyi fiatal olvasott fel, és ami az ottani megemlékezés egyik legmegindítóbb része volt.

K. Cs.: Többen felemlgették ugyanakkor - és ezen egy idő múlva nekünk is el kellett gondolkozni - hogy számos előadásban aktuálpolitikai kérdéseket is érintünk. (Főleg azok vélték ezt így, akik magával a rendezvénysorozattal sem értettek egyet.) Az aktuálpolitikát igyekeztünk kerülni, hiszen ha a dolog valóban ilyen felhangot kap, akkor ez rosszabb, mintha semmit sem csinálunk. Azonban nem tudtunk nem szólni például arról, hogy néhány nappal az egyik megemlékezésünk előtt a Világ-nemzeti Népuralmista Párt utcai demonstrációt rendezett, antiszemita jelzavakkal vegyítve. Sokan azt mondták, hogy ezt akkor sem kellett volna megemlíteni. De hát a zsidótörvények vajon hol születtek? Az ötven évvel ezelőtti események mikor dőltek el? Az is, akkor is politika volt. A rendezvények-

ről kiadott emlékkönyv egyébként hűen tükrözi az adott időszak politikai hangulatát. Szinte minden előadásból látszik, hogy az előadók nagyon érzékenyen reagáltak az éppen zajló politikai eseményekre. Ezt nem lehetett nem közvetíteni, mert ekkor váltunk volna igazán formálissá.

Szombat: Hogyan fogadta a rendezvényeket a helyi zsidóság?

R. T.: Nagyon sok visszajelzést kaptunk, amire nem is számítottunk, hiszen igazából mi nem a zsidóság, hanem a magyar társadalom számára indítottuk el ezeket a rendezvényeket. Első és legnagyobb megdöbbenésünket az okozta, amikor elkezdtek jönni a köszönő levelek és néha már szinte megszegényítő szuperlatívuszokban dicsérték a rendezvényt. Alig volt olyan megemlékezés, ahol a helyi maradék zsidóság idős képviselői ne jöttek volna oda köszönetet mondani. Ez számunkra nagy élmény volt, hiszen ha a zsidók még négy-öt generáción át nem lettek volna hajlandók szóba egy magyar emberrel én azt is meg tudtam volna érteni és nem hibáztatnám őket.

Másfelől ugyanakkor fölmerült az a kétely, hogy vajon nem azért csináljuk-e mi ezeket a rendezvényeket, hogy a zsidókat vagy a zsidóságot áttérítsük. Egyrészt az előadásainkból is kiderül, hogy nem. Teológiailag pedig a mi véleményünk az, hogy Isten Izraelt szuverén módon fogja helyreállítani és a messiási királyságba bevinni és nem a kereszténységbe történő tömeges megtérés révén, ahogy azt a kereszténységben évszázadokig gondolták. Pál apostol is azt mondja, hogy a pogányoknak nem az a feladatuk, hogy a zsidóságot megtérítsék. Legföljebb egy nagyon jó értelemben vett verseny alakulhat ki köztük a tízparancsolat megtartásában. Ebben pedig a kereszténység eleddig semmiképp sem tekinthető nyertesnek.

K. Cs.: Sok olyan visszajelzés is érkezett, hogy azokban a városokban, ahol nincs hitközség, csak szórvány-zsidóság, a mi rendezvényeink bátorítóan hatottak: mikor látták, hogy erről a témáról lehet őszintén, az igazságnak megfelelően beszélni, ezek az emberek elkezdtek vállalni saját zsidóságukat.

Gadó János

Várai Emil

Láttelelet

II. Vatikáni Zsinat, bíborosi körlevél – írott malaszt?

1993 JÚNIUSÁBAN baptista, evangélikus, református és római katolikus teológusokból álló munkacsoport tanulmánya jelent meg az Ökumenikus Tanulmányi Füzetek sorozatában ZSINAGÓGA ÉS EGYHÁZ címmel, alatta pedig a kérdés: *Van-e antiszemitizmus a Bibliában?*

A munka történelmi áttekintést ad az antiszemitizmus keresztény teológiai gyökereiről, ezzel elismeri, hogy „A keresztyén zsidóellenesség alapja és igazolása az Újtestamentum zsidóellenes kijelentései évszázadokon át, és máig ezekből a gyökerekből táplálkoznak a zsidók elleni fenntartások, ellenséges indulatok, melyeknek éppen a mi korunkban lettek véresen tragikus következményei... A hét-köznapi keresztyénségében, többek között a passiójátékok nyomán Krisztus szenvedéstörténetének és kereszthalálának népi megjelenítései kialakítottak egy ellenszenves zsidóképet, aminek eredményeként az átlagkeresztyén szemében a zsidók, mint Júdás népe és nem mint Jézus népe jelent meg... Ez a középkori teológiában és a népi tudatban jelentkező nézet tükröződött a nagy középkori teológusoknál is, amit azután átvettek – bizonyos változtatásokkal – a reformátorok, Luther, Kálvin és mások is...”

A tanulmány VIII. fejezete a zsidók magyarországi történetét tekinti át, a IX. címe pedig: *Holocaust és a magyar egyházak*. Ennek bevezető sorait idézzük:

„A magyar egyházak történetében a legfájdalmasabb kérdések egyike, magatartásuk a zsidóüldözések idején. Ma is sebeket szakít fel, aki erről a témáról beszél, s igen nehéz elfogulatlanul tárgyalni ezeket az eseményeket. Való igaz, hogy az egyháznak aligha állt módjában a zsidóság megmentése a nagy világgés során. Az is igaz azonban, hogy a megmérettetés során híjával találtattak, s okuk van a bűnbánatra...”

Mégsem a fentiek miatt vettük elő, az idézetekből is kiderült, még mindig aktuális könyvecskét, hanem IX. fejezete miatt. Az ugyanis felteszi a kérdést a keresztény egyházak és hívőik számára, hogy mit lehet és mit kell tenni, hogy az évezredek „modell”, a keresztyén antiszemitizmust tápláló szemlélet megszűnjön és a gyógyítás cselekedetei megjelenjenek. A válasz egyrészt általános társadalmi feladatokat, másrészt teológiaikat és egyháziakat tűz ki. A következőkre hívja fel a figyelmet.

– A lelkészképzésben érvényesíteni kell a teológiai irányváltás szükségességét és eredményeit;

– Az igehirdetésben törekedni kell a régi zsidóellenes gondolatok, képek és fordulatok nyíltabb és más szempontokkal történő felcserélésére;

– Az egyházi iskolák oktatói és nevelői tevékenységére – különösen a hittankönyvekre és a vallástanításra – igen nagy felelősség hárul...

Udvardy György, az Esztergom-budapesti főegyházmegye hitoktatási felügyelője:
A tankönyv nem mondhat ellent az egyházi tanításnak

Először Udvardy György lelkészhez jutottam el, aki a Várban, a Prímási Palota irodájában készségesen állt rendelkezésemre. Beszélgetésünk kezdetén azt tudakoltam, hogy a római katolikus hittankönyvekben a zsidóság a vallástörténelem melyik korszakában jelenik meg. Azt ugyan tudom, mert magától értetődő, hogy a zsidó Bibliát, amit a keresztények Ótestamentumnak vagy Ószövetségnek mondanak, tanítják.

Erről mondta a lelkész úr:

– Az Ószövetség az alap, a gyökér, a Kinyilatkoztatás része, teljes érvényében. Jézus Krisztus fényében értelmezük az Ószövetséget is.

– A tankönyvekből egyértelműen kiviláglik, hogy Jézus zsidó volt? Zsidó környezetben, annak vallási törvényei szerint élt, és legelső követői zsidók voltak.

– Mi a zsidóságra is, az Ószövetségre is úgy tekintünk, hogy Jézus Krisztusban nyert értelmet, illetve, hogy őt megértjük, ismerni kell környezetét. Zsidó volt, megtartotta a zsidó vallás parancsait...

– Mit mondanak megfeszítéséről a tankönyvek? Az engedetlenekkel kegyetlenül leszámoló, a Rómát kiszolgáló sadduceusok okozták halálát, vagy a zsidók mindegyikének, minden nemzedékének viselnie kell a gyilkosság vádját?

– Kollektív felelősség nincs!

– A II–IV. században a római katolikus egyházatyák hevesen támadták a zsidóságot, mert nem fogadták el Jézust Messiásnak, sőt Aranyszájú Szent János szerint „bűneikért” Isten igazságos ítélete sújtja őket...

– A II. Vatikáni Zsinat 1965-ös nyilatkozata a Nostra Aetate más vallásúakkal foglalkozó részében pontosan le van írva, hogy hogyan kell tekinteni zsidó testvéreinkre. Idézhetek Szent Pál leveléből is, aki a megkereszteltekről ír, akik felismerték a szabadság törvényét, s mint írja „... ha ezt megvetitek, ha bűnt követtek el, az ugyanolyan, mintha Krisztust feszítenék meg”.

– A vatikáni zsinati nyilatkozat, amelyet VI. Pál pápa hirdetett ki, és amelyben az is benne van, hogy „Az egyház tükrében elmélyedve zsinatunk megemlékezik arról a kötelékről, amely a lélek világában összekapcsolja az új szövetség népét, Ábrahám leszármazottaival... Ezen felül mélyen sajnálja az egyház, amely megemlékezik a zsidókkal közös örökségről, mindazt a gyűlöletet,

üldözést és az antiszemítizmusnak sokféle megnyilatkozását, amely bármikor és bárki részéről a zsidók ellen irányult...” E nyilatkozatot olvasható a tankönyvekben?

– Igen!

– Szó szerint?

– Szellemiségében, magyarázatokkal, hiszen egy 10 éves kisgyereknek másként kell erről beszélni, míg egy negyedik gimnazista számára már elő kell venni a zsinati dokumentumokat és egyéb írásokat. A zsinat szelleme irányít bennünket.

A tankönyvek nem mondhatnak ellent az egyház tanításának. 1992-ben jelent meg a katolikus katekizmus, magyar fordítása pedig 1994 decemberében – ennek megfelelően dolgozzák át a tankönyveket. Az persze nem várható, hogy akár a zsidósággal, akár más kérdésekkel kapcsolatban gyökeresen más vagy új felfogás érvényesüljön. Egy embert többféleképpen lehet megismerni: más akkor, ha csak rossz tulajdonságait nézem és nem akarom a jókat figyelembe venni, és más, ha nem tudok érdemeiről. Éppen ezért a teológusok körében komoly erőfeszítések történnek arra, hogy az intertestamentáris irodalmat tanulmányozzák, hogy abból jobban megismerjük Jézus tanításának lényegét, az ő személyét. Neves külföldi katolikus teológusoknak évek hosszú sora óta jelennek meg a zsidó vallási szokásoknak ókori törvényeik kutatásaiból levont ismertetői, így az ünnepek hasonlóságáról...

– *Arról, hogy mi található meg a zsidó ünnepekből a kereszténység piros betűs napjaiban? Például, hogy Jézus széderestén ült tanítványaival, ami Utolsó Vacsoraként ismert a keresztény liturgiában...*

– Legalábbis az ünnephez kötődően voltak együtt...

– *A tankönyveknek kik a szerzői?*

– Szakemberek írják, és azok is ellenőrzik! Ha nem felel meg egy könyv az egyház tanításának, akkor nem kaphat oktatási engedélyt.

– *A most használatos tankönyveket mikor adták ki?*

– Ez változó! Van amelyik az 1978-as pályázat alapján került forgalomba, van amelyik az 1993-as jóváhagyás után jelent meg. Fontos, hogy az új bibliakutatásokat be tudjuk dolgozni. Ebben zsidó teológusok kutatási eredményeit is felhasználjuk.

– *Mielőtt bekapcsoltam a magnetofont, Ön elmondotta, hogy a hittanórákon nemcsak az egyháztörténetet tanítják, liturgiáját, hanem a szolgálatot, a közösségépítést is.*

– Egy nyolcadik általánosba járóknak vagy gimnazistának nemcsak a fejét tömjük, hanem gyakorlati tettekre is serkentjük őket, hogy segítsenek a rászorulóknak, függetlenül azok vallásától, bőre színétől. Vegyenek részt karitatív munkában, vállaljanak környezetükben feladatokat...

– *Biztosan sok diák környezetében van elárvult zsidó temető, kifordult sírkövekkel, olvashatatlanná vált feliratokkal. Ausztriában néhány éve katolikus szervezetek kezdeményezték ezek megmentését, ápolását. Előfordult ilyen az Ön egyházmegyéjében?*

– Nem tudok róla...

– *Visszatérve a tankönyvekhez: ismert lesz belőlük a gyerekek számára a holocaust? És az antiszemítizmus vétké? Olvassák a gyerekek a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1992-es nyilatkozatát az antiszemítizmus és a faji megkülönböztetés ellen? Abból*

II. János Pál pápa szavait, amelyeket Budapesten a zsidóság képviselőinek mondott. Hadd idézzem: „... az emberek lelkiismeretét arra kell nevelni, hogy az antiszemítizmust és a rasszizmust minden formáját úgy tekintsék, mint Isten és emberiség elleni bűnt.”

– Az olyan fogalmakkal, mint antiszemítizmus, holocaust, megismerkednek a diákok, de bővebben nincsenek kifejtve, mert a hitoktatásban Jézus kora és az azt megelőző korszakok az anyag. A kérdésben szereplő témákra a modern történelmi ismeretekben, vagy az egyháztörténet tanításában kerül szó.

– *Olyan téma is szerepel, mint a katolikus egyház a náciizmus idején?*

– Igen, van!

– *A tananyagban vagy csak a beszélgetések során kerül szóba?*

– A beszélgetésekben merül fel, de a tankönyvekben is van rá utalás.

– *Elképzelhető, hogy a náciizmus és a kommunizmus embertelensége, amely olyan sok szenvedést hozott az egyházra, a hívőkre, bekerül az egyháztörténetbe?*

– Az egyház olyan sok mindent megélt az évezredek folyamán... Nyilván ezekre ki kell térni, mi azonban elveket tanítunk, nem maradunk meg egy szituációnál. Mi azt magyarázzuk, hogy milyen emberi tényezők váltották ki ezeket, és ilyen helyzetben mi a hívő ifjú kötelező viselkedése. Bár van az egyháznak világos értékrendje, az egyháztörténet tanításánál szó esik ezekről a témákról...

Végezetül Udvardy hitoktatási felügyelő úr a beszélgetésben említett II. Vatikáni Zsinat „Nostra Aetate” kezdetű dokumentumából a következőket olvassa fel: „*És hogy az Egyház lett az Isten új népe, mégsem szabad úgy szólni a zsidókról, mintha kárho-zatra szánta vagy megátkozta volna őket Isten, és mintha ez a Szentírásból következne. Gondoljanak tehát arra mindazok, akik hittant tanítanak vagy Isten igéjét hirdetik, hogy olyasmit ne tanítsanak, ami nem felel meg az evangéliumi igazságnak és krisztusi szellemnek.*”

Egy katolikus hittankönyv

Katolikus HIT és erkölcs a 9 éves korosztály számára – kiadta a Mária Iskolatestvérek Szerzetes Rend 1993-ban...

A könyvvel ismerkedem, keresem benne a zsidóságot, pontosabban azt a zsidóképet, amellyel a gyerekek többsége életében először találkozik. A kiadványról általánosságban annyit, hogy fényes papírra nyomták, rengeteg a színes fotó és kevésbé korhű rajz, a fejezetek végén módszertanilag kitűnő összefoglalókkal, szinte szórakoztató feladatokkal. Hűz témára oszlik, a többi között az evangéliumok neveivel ismerteti meg a kicsinyeket, bemutatja a templomot, annak szertartásait, közli az imádságok szövegeit, többek között megmagyarázza az ünnepeket.

Nézzük a zsidóságot érintő tananyagot. Az első keresztényekről elmondja például, hogy milyen vagyoni rétegből kerültek ki, de hogy ez *melyik nép* volt, azt nem. Ruháik – az őket ábrázoló rajz szerint – a burnusz és a tóga elege. A második, a *Tornyok és harangok* című téma bemutatja a pogányok templomát, a görög „eklézsiát”, s a zsidók „szent

sátrát” is. Ezt írja: *Izrael népe tudta, hogy Istennek nincs szüksége hajlékra. Amikor ez a nép a pusztaiban vándorolt, sátorban őrizte a frigyládát. Ezt a sátrát „a találkozás sátrának” nevezték, mivel ünnepnapokon a nép köréje gyűlt, hogy Istent imádják. Amikor Izrael népe letelepedett és városokban, falvakban kezdett élni, királyuk, Salamon, templomot építtetett Jeruzsálemben. A templom alakja hasonlított a puszta sátor formájához. Az izraeli templom volt az a hely, ahol a nép Istennel találkozhatott. Vagy ahogy Jézus nevezte: „az imádság háza”.*

A szöveg alatt egy színes felvétel a Siratófalról, de hogy a kép mit ábrázol arról egy szó sincs.

Ugyancsak a második témában található „Az első keresztényeknek nem volt templomuk” című fejezet. Ez így kezdődik: *„Az első keresztények jelentős része korábban a zsidó valláshoz tartozott. Hozzászórtak ahhoz, hogy minden évben egyszer elzarándokoltak a jeruzsálemi templomba, hiszen az volt vallási életük központja. Ott mutattak be áldozatokat Istennek. Többnyire állatokat áldoztak... A templomban tartották meg legfontosabb ünnepeiket, ezért mindig szívesen mentek oda.”*

E fejezet végén az első feladat: Az első keresztények között voltak zsidók és pogányok is.

Mit gondolhattak ők, mire szolgál a templom?

Az 5. téma „A próféták és a jóvendölések” című fejezetében három rajz köré tördelve olvasható: *„...A zsidó népet Mózes vezette ki Egyiptomból. Évekig vándoroltak, míg elértek Kánaán földjére. Amikor a nép nehezen viselte a megpróbáltatásokat, próféták jöttek, akik vigasztaltak: A nép, amely sötétben jár, nagy fényességet lát. Mert gyermek születik, fiú adatik nekünk.”* E témakör egyik feladata ószövetségi személyek megnevezése, akik a zsidó népnek megjövedltek Messiás eljövételét. Kutatómunkaként pedig tabló készítése arról, hogy miként várták a zsidók a Messiást.

A 11. témában szó esik a zsidó temetési formáról, a Vörös-tengeren való átkelésről és e helyen található az alábbi feladat:

Mit jelentettek az alábbi fogalmak a zsidók és mit a keresztények számára? A rabszolgaság, a szomorúság, a sötétség, a szabadság, az öröm, a fény.

A vasárnap keresztény ünnep – a szombat zsidó ünnep című 12. témában olvasható: *Jézus és tanítványai is zsidók voltak. Mózes törvényei előírták számukra, hogy a hét egy napját tegyék ünnepnappá... Isten szólt: Tartsd meg a szombatot, szenteld meg, ahogy Istened parancsolta neked!*

Vajon miért cserélték fel a szombatot a hét első napjával? – teszi fel a kérdést a tankönyv. A válasz: *„Szombat elmúltával a hét első napjára virradóra, elment Mária Magdolna és a másik Mária, hogy megnézzék a sírt, ahol Jézus fekiadt. Egy angyal szólt hozzájuk: – Tudom, Jézust keressétek, akit keresztre feszítették. Nincs itt. Föltámadt.” ... A ke-*

resztények tehát szombatról vasárnapra virradóra gyűltek össze, hogy megüljék ünnepüket.

Az utolsó zsidó vonatkozás egy kép, a kafarnaumi zsinagóga romjai, de ép görög stílusú kőoszlopokkal. A fénykép aláírása szerint ott mondta el Jézus eukarisztikus beszédét, vagyis átváltoztatta a kenyeret és a bort az ő testévé és vérévé.

Gyökeres fordulat?

Vallásos katolikus ismerőseimtől tanácsot kértem, hogy egyházi személyek közül kiket kérdezhetek meg a római katolikus egyház magatartásában a zsidókkal kapcsolatban – egyházi értékelés szerint gyökeres fordulatot hozó 1962–65-ös II. Vatikáni Zsinat határozatának megvalósulásáról, valamint a Magyar Püspöki Kar 1992-es, az antiszemitizmus és a faji megkülönböztetés ellen tett nyilatkozatáról. A tervezett beszélgetéseket akartam felhasználni informálódásra, arra, hogy teljesülnek-e az Ökumenikus füzetben javasolt teológiai és egyházi feladatok. Az utóbbival kezdem: akikkel beszéltem, a füzetet nem ismerik, egyesek pedig még ismeretlenül is, erre való hivatkozásomat, mint értéktelent, hozzájuk méltatlant fogadták. Nem voltam sokkal eredményesebb, amikor azt szerettem volna megírni, hogy az általános hitoktatásban és a teológusképzésben milyen a zsidókép, szerepel-e az antiszemitizmus. Sok helyre telefonáltam, sok személy irányított máshoz. Volt, aki csupán telefonon volt hajlandó néhány mondatot válaszolni.

Dr. Bolberitz Pál, a Pázmány Péter Római Katolikus Egyetem Hittudományi Karának dékánja: Egyetemiünkön külön ószövetségi tanszék működik, amelynek keretében Izrael történetéről, a zsidóság üldöztetésének szerepéről részletes tájékoztatást kapnak a hallgatók, továbbá a héber és az arámi nyelveket tanulják és az eredeti ószövetségi szövegek tanulmányozása is tanrendükhöz tartozik...

Dr. Tarjányi Bélával, aki ugyancsak a Hittudományi Kar professzora, telefonon a beszélgetés így zajlott le: Maguknak nem nyilatkozom, mert megsértettek! – volt az első reagálása, amikor meghallotta, hogy melyik szerkesztőségéből keresem.

– Akkor nagyon röstellkedem és máris bocsánatot kérek! Azonban hozzáteszem, hogy nálunk sajnos ritkán szólnak meg katolikus személyiségek, így emlékeznek az Önnel kapcsolatos írásra. Volna szíves megmondani, hogy azt ki írta, és hozzávetőlegesen a megjelenés időpontját?

Tarjányi professzor: A szerzőt nem tudom, körülbelül 7–8 éve történt!

– De kérem, a Szombat első száma 1989 őszén jelent meg, valamivel több, mint 5 éve. Nem más lap volt?

Tarjányi professzor: Lehet. Valami... Élet.

– Új Élet?

Tarjányi professzor: Az!

– Akkor velünk, a Szombattal beszélget?

Tarjányi professzor: Zsidó újság sértett meg, zsidó lapnak nem nyilatkozom!

A bíborosi felhívás és megvalósulása

1994. október közepén volt 50 éve annak, hogy a nyilasok átvették a hatalmat, és a vidék zsidóságának deportálása után végveszélybe kerültek a budapestiek is. A gyászos évforduló alkalmából *Paskai László* bíboros, mint a katolikus egyház budapesti főpáστοra nyilatkozatot tett közzé, amelyben egyrészt a holocaustot a század legnagyobb szegényének, égbekiáltó bűnének nevezte, kérve „Isten irgalmas szeretetének kiesdését az áldozatokért... minden ember egyforma megbecsülését kölcsönös megértésben és szeretetben”, másrészt a körlevél alapján 1994. október 16-án, vasárnap a főváros római katolikus templomaiban, a szentmiséken alkalmas módon megemlékeznek a fővárosi holocaust 50. évfordulójáról.

A nyilatkozat idézett szövege a Magyar Távirati Iroda alapján volt olvasható a napilapokban, hivatkozva arra, hogy az a Főegyházmegye körleveleiben jelent meg. Közzétette a Magyar Kurir, a magát félhivatalosnak nevező egyházi lap, de abból kimaradt a felhívás a szentmiséken való emlékezésre.

Elsőként *Nagy Imre* kanonokot, a felső-krisztinavárosi plébánost kerestem meg, hogy mi tud az október 16-i templomi megemlékezésekről?

Nagy kanonok úr: *Nincs visszajelzési kötelezettség, minden plébános maga határozta meg, hogy miként foglalkozik a bíborosi körlevéllel. Többnyire kitétték a hirdetési táblára, volt, ahol felolvasták.*

– Önnél?

Nagy kanonok úr: *Felolvastuk...*

Vasárnapként misére járó hölgytől hallottam sokadmagammal, hogy a békásmegyeri Ófalu templomában hatásos beszédben emlékezett 1944. október 15-re Szlávik Andor nyugalmazott plébános, Ferences-rendi szerzetes. 1944. december 12-én felhívtam az atyát. Megállapodtunk, hogy aznap találkozunk *Az antiszemitizmus búvópatakja Péter sziklájában* című előadásán, amelyet a Keresztény–Zsidó Társaságban tart, és ott alkalmat találunk, hogy jegyzetei segítségével felidézze számomra a gyászos évfordulón elmondott prédikációját.

A hallgatóság – vallásos keresztények és zsidók – egyaránt megosztottan fogadta fejtegetéseinek egyes részeit. Abban teljes volt az egyetértés, amikor a zsidóság örök érdemeit hangoztatta az egyistenhit megfogalmazásában, követésében és megőrzésében, abban is, hogy keresztény nem lehet antiszemita. Vitát váltott ki a katolikus egyház 1944-es magatartásának értékelése a deportálások idején, mai állásfoglalása és gyakorlata, és többfő között az is, hogy amikor Jézus Pilátus előtt állt, a tömeg kegyelmet Barabásnak adott, vagyis *bar Abbas-nak, tehát az Atya fiának.*

Előadása előtt megkerestem a plébános urat, hogy megbeszélésünk alapján megismételje október 16-i prédikációjának tartalmát lapunknak.

– *Nem emlékszem egyetlen mondatra sem. Jegyzeteim sincsenek...*

Találkozásunk után néhány nappal üzenetrögzítőmön a következő hallatszott a bemutatkozás után: *Ismét átnéztem az említett misére való felkészüléshez használt forrásokat. A bíborosi körlevél nem került elém...*

Főhajtás a

Összeállításunk elkészülte után, 1994 decemberében jelent meg a következő nyilatkozat:

A holocaust a század legnagyobb szegénye

Közös katolikus és ökumenikus nyilatkozat

A magyar katolikus egyház püspökei és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa tagegyházainak püspökei és vezető lelkipásztorai az általuk képviselt közösségek nevében kegyelettel emlékeznek arra, hogy ötven esztendővel ezelőtt történt a magyarországi zsidók elhurcolása és kegyetlen legyilkolása a koncentrációs táborokban. A XX. század legnagyobb szegényének tartjuk százazrek életének kioltását, pusztán származásuk miatt – olvasható a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa közös nyilatkozatában, amely így folytatódik:

A fájdalmas események évfordulóján tisztelettel adózunk az áldozatok emlékének. A holocaustot – a Szentírás tanítása alapján – mindnyájan égbekiáltó bűnnek tartjuk. Olyan bűnnek, ami megterheli történelmiünket és közösségeinket, és a megemlékezésen túl az engesztelés kötelezettségét sürgeti.

Az évforduló alkalmával meg kell állapítanunk, hogy ebben a tragédiában nemcsak az esztelen gonoszság képviselőit terhelte felelősség, hanem azokat is, akik bár egyházaink tagjainak vallották magukat, mégis félelemből, gyávaságból vagy megalkuvásból nem emelték fel szavukat zsidó embertársaik tömeges megalázása, elhurcolása és meggyilkolása ellen. Az ötven évvel ezelőtt végbement katasztrófa idején elkövetett ezen mulasztásokért Isten színe előtt bocsánatot kérünk.

Tisztelettel és hállával tekintünk azokra, akik életük veszélyeztetésével vagy feláldozásával embermentők voltak ezekben az embertelenné vált időkben, és a felekezeti szempontokon felülemelkedve egyetemes és általános érvénnyel is tiltakoztak a sátáni tervek ellen.

Mindnyájunk számára lelkiismereti feladat, hogy közösségeink életében a kiengesztelődés szolgálatát erősítsük, mert csak így valósulhat meg minden ember egyenlő megbecsülése a kölcsönös megértésben és szeretetben. Az evangélium szellemében való igazi emberiség kialakítására kell törekednünk, hogy egyszer s mindenkorra megszűnjék az antiszemitizmus, mindenfajta diszkrimináció és soha többé ne ismétlődhessenek meg a múlt bűnei.

***

Főhajtás a főhajtóknak. A katolikus egyház által kibocsátott fenti dokumentumban megfogalmazódó álláspont a történelmi megbékélés fontos stációjául szolgálhat. Bízunk benne, hogy az egyházi hierarchia csúcsán deklarált nézetek a jövőben a magyar katolicizmus mindennapjait is áthatják.

Két közgyűlés között

1993 októberében tartotta a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület (MAZSIKE) legutóbbi – tisztújítással egybekötött – közgyűlését.

Hogyan ítéli meg az elmúlt másfél évet *Simonyi Péter* ügyvezető elnök, valamint az elnökség négy tagja: *Bokor Judit* újságíró-műfordító, *Gergely István* egy számítástechnikai cég, *Hajósné Vértes Antónia* egy adótanácsadó cég igazgatója és *Siklós János* termékmenedzser? A négy elnökségi tag véleményét beszélgetésen rögzítettük, melyen szerkesztőségünket *Gadó János* és *Várai Emil* képviselte, az ügyvezető elnök írásban válaszolt kérdéseinkre január közepén.

– *Mit tartanak az 1993-as közgyűlés óta eltelt időszak fontosabb eredményeinek illetve hiányosságainak?*

Siklós János: Én akkor kezdtem a MAZSIKE Garay utcai klubjába járni, mikor négy éve Veszprémből Pestre kerültem. Ekkoriban gyér számú hallgatóság előtt parttalan viták folytak. Az elnökség ma is sokat vitatkozik, de már ritkán állunk úgy föl, hogy nem állapodunk meg semmiben. A „régiek” elmondása szerint korábban kevesebb volt a döntés, és gyenge volt a határozatok végrehajtása. Ami ma rossz a munkánkban: a határozatokat nem kéri számon, sok kezdeményezés elszikkad!

Sikeres rendezvények

Bokor Judit: Én eredménynek mindenekelőtt a szombat estét tartom. Figyelemmel kísérem a programokat – nota bene: szervezem is – és ezeket sikerült nagyon magas színvonalon tartani. A látogatottság magas, és ha azokhoz is eljutna a hírlevél, akikhez jelenleg nem jut el, akkor talán nekik is kedvük lenne eljönni. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy minden héten egy lelkes kis csapat kirándul, működik a bridzsklub és egy kis zenei klub. Ígéretes az új program, a városnézés a zsidó emlékhelyekhez.

Gondot okoz a koncepciótlanság, a tervszerűtlenség. Az utóbbi miatt programjaink rögtönzöttek. Lázás kapkodással minden hónapban összeállítjuk, de hosszabb távra előre tervezni sajnos képtelenek vagyunk. Az alapkérdés, amit még nem válaszoltunk meg: mi az egyesület rendeltetése és – nem félek kimondani – küldetése? Az az érzésem, hogy ahányan vagyunk, annyifélet gon-

dolunk erről. Én fontosnak tartom, hogy a közéletben részt vegyünk, de a „produktum” mégiscsak a program. Ezeket is koncepció alapján, szélesebb közreműködéssel kéne csinálni. Sokat gondolkodom arról, hogy mindezt mi akadályozza. A választ abban találok, hogy az elnökségi tagok rettentően elfoglaltak. Mindennek maradéktalanul az egyesület ügyeivel hivatásosan foglalkozók tudnának eleget tenni.

Siklós János: Rendszeres téma az elnökségi üléseken a más zsidó szervezetekkel történő tárgyalások, valamint – az 1994-es választásokat megelőző időkből – a jobboldali lapokban megjelent antiszemita cikkekre való reagálás. Ezeket az állásfoglalásainkat közölte a Magyar Hírlap és még néhány újság. A holocaust-megemlékezéseket szervező bizottságban is részt vettünk, programjaira javaslatot tettünk.

Gergely István: Én az egyesület mérlegét összességében pozitívnak tartom. Nem szabad megfedkezünk arról, hogy a mai magyar zsidó élet több jelentős intézménye, fóruma – például a Lauder iskola, a Szombat vagy a Chagall-kör – az egyesületből indult el. És ha politikai súlyunk nem akkora, mint 1989-ben volt, ez is inkább örvedetes, hiszen ez azt jelenti, hogy számos más zsidó szervezet is „jelen van a pályán”.

– *Mennyiben teljesültek az előző közgyűlés határozatai? Könyvtár létesítése, a magyar lapok zsidó témájú cikkeinek szemlézése és archiválása, az elnökségi ülések határozatainak közzététele a hírlevélben, stb.)*

Hajósné Vértes Antónia: Nem minden valósult meg az eredetileg elhatározott formában. Számtalan olyan dolog jött közbe, ami részben elvitte az

energiánkat. Persze kétségtelen, hogy például az elnökségi ülések döntéseinek közzététele a hírlevélben nem fogyasztott volna sok energiát. Miután sikeresen pályáztunk különböző pénzekért, lehetővé vált a Garay utcai alsó helyiség színvonalas felújítása, így az elnökségi ülések egyik központi témájává vált a koncepció kialakítása, választás a tervvariánsok közül stb.

– *Nem jelentene segítséget, ha a Hírlevélben vagy más formában hívnátok a tagokat: segítsenek a levelezésben, a külföldiekkel való kapcsolattartásban, stb.*

Bokor Judit: Ilyen felhívásokra az emberek csak akkor reagálnak, ha nagyon konkrét megbízást kapnak. Néha adnak ötletet, például arra, hogy szombat estére kit hívjunk meg előadónak. A koncepció kidolgozása azonban mégiscsak az elnökség dolga.

A kulturális koncepció sorsa

– *Dénes Gáborral kidolgoztatok egy kulturális koncepciót. Mi lett ennek a sorsa?*

Bokor Judit: Egyes részeit vitatták a többiek... végül „leült” valahol. Egy év nem elég egy elnökségnek, hogy összerázdójék.

Siklós János: Az 1994-es programokra, tevékenységekre készült egy koncepció, az más kérdés, hogy mennyire tartottuk meg... Csapongó fantáziájú emberek ülnek az elnökségben, nem tudunk minden ötletet, javaslatot megvalósítani.

Gergely István: Az említett kulturális koncepció több pontját az utóbbi elnökségi üléseken ismét elővettük... Én az 1990-es évek elején megtartott tudományos szimpóziumok elmaradását panaszolom. Szóba került az is, hogy a zsidó kultúra napját tágítsuk egy

Hajósne Vértes Antónia

egész hétté, gazdagodjon pályázatokkal, művészek bevonásával. Legyen MAZSIKE kulturális díj! Ezeket persze könnyű eltervezni, a végrehajtáshoz azonban szakszerűség kell.

– *Van a fiatalabb zsidó nezedéknek egy tudományosan felkészült része, viszonylag széles és igen értékes réteg. Ezzel az egyesületnek semmi kapcsolata sincs...*

Hajósne Vértes Antónia: Nem fogadom el azt a véleményt, hogy nem találtuk meg a zsidó értelmiség színe-

javát. Nagyon sok kiváló emberrel van kapcsolatunk, akik rendszeresen részt vesznek a munkánkban, például mint előadók. Ugyanakkor vannak olyanok is, akikkel még nincs kapcsolatunk. Ez kétoldalú dolog, mílhat rajtunk is, meg azon is, hogy ők esetleg valamiért nem akarnak kapcsolatot velünk. Mi ma már igazán megtalálhatóak vagyunk. Van nevünk, címünk, telefonszámunk, ha akarnak, ők is megke-reshetnek bennünket. Nem kell szégyenkeznünk az eddigi eredmények miatt és amiatt sem, hogy a kívülállók közül vannak, akik úgy döntenek: nem minket választanak. Elég sokszínű a kulturális élet, sok minden belefér.

– *Az elnökségben volt munkamegosztás?*

Gergely István: Bár korábban többször is fölmerült a reszortok kérdése, ezek szétosztása legfeljebb alkalmilag, ad hoc módon történt meg.

Siklós János: Én úgy tartom, hogy volt munkamegosztás. Korányi László és Olti Ferenc részt vett a Zsidó Helyreállítási Alap létehozását előkészítő tárgyalásokon, Vértes Antónia a pénzügyeket felügyelte. Én azt vállaltam, hogy kapcsolatot építke ki a vidéki és a pesti zsidóság között. Mivel számomra ez volt a legkézenfekvőbb, a veszprémiekkal vettem föl a kapcsolatot. Tervezünk közös rendezvényeket

és egymás programjain is részt veszünk majd.

Hajósne Vértes Antónia: Nem voltak feladatkörök. Amikor a legutóbbi közgyűlés az új vezetőséget megválasztotta, azt vette figyelembe, hogy az illető mennyire elkötelezett és hogy mennyire van ideje munkát végezni az elnökségben. Az idők folyamán sok elnökségi tagunk volt, nem mindenki végezte el a rábízott feladatot. A mostani elnökségi tagok is különböznek atekintetben, hogy mennyire aktívak, mennyire lehet rájuk számítani. Az összkép azonban szerintem nem rossz. Noha markáns véleménykülönbségek vannak köztünk, ezeket meg tudjuk beszélni, ki tudunk alakítani közös álláspontot – noha az előfordul, hogy ezt nem képviseljük nagyon következetesen. A hatékonyság tekintetében nem vagyunk nagyon erősek.

– *Általában hányan vesznek részt az elnökségi üléseken?*

Hajósne Vértes Antónia: Körülbelül az elnökségi tagok fele, hét-nyolc ember. Van amelyik mindig jelen van, van amelyik ritkán.

– *Van olyan tag is, aki megválasztása óta gyakorlatilag semmit nem csinált?*

Hajósne Vértes Antónia: Akad.

Bokor Judit: Nehézségeink okát abban is látom, hogy Magyarországon nincsenek egyesületi, civil

Sikerek és kudarcok

Válaszol Simonyi Péter, a MAZSIKE ügyvezető elnöke

– *Milyen eredményekről tud beszámolni?*

– Az 1988–89-es fellendülést követő „hullámvölgyet” tekintve az a tény, hogy a Magyar Zsidó Kulturális Egyesület létezik, már eredmény. Sikerként érzem az orosz alijában való segítségnyújtásunkat, siker, hogy elsőnek szerveztünk kóra tánckört, önvédelmi szekciót, szombat esti talkshow-kat telt házzal. A mi Chanukabálunkon többszörös telt ház volt! Öröm, hogy megtarthattuk a zsidó kultúra napját, nem kultúrházi szinten és méretek között.

Sikerült az Ortodox hitközség jóvoltából előnyös szerződést kötnünk. A felújított alsó helyiség értéke az eszmei értékkel együtt 10 millió forint, ugyanakkor a tényleges költségek ennek a töredékét sem tették ki, kb. 10%.

Erkölsi sikerként tartom, hogy a MAZSIKE-nek két év óta súlya van. Elértük, hogy valamennyi zsidó szervezet leült tárgyalni kárpótlási ügyben és közös nyilatkozatot adtunk ki. Az állami intézmények, de a külföldi zsidó szervezetek is elismerik a MAZSIKE-t zsidó szervezetnek.

– *Mit tart kudarcnak?*

– Nem tudtunk tovább lépni a kárpótlások ügyében, a többi zsidó szervezettel is csak annyit tudtunk elérni, hogy közös nyilatkozatot adtunk ki. Remélem ennek a jelentőségét és felelősségét a többi zsidó szervezet is respektálja. Más dolog: talán nem az egyesület kudarca, inkább valamiféle erkölsi kudarc, hogy vannak köztünk, akik a MAZSIKE-n akarnak élködni. Például ha valaki képes két darab villamosjegyet elszámoltatni egy vidéki útról. A MAZSIKE telefon-

szerveződési hagyományok, illetve azokat az elmúlt 40 év alatt felszámolták. A Garay utca alsó terem ezek megteremtését is segíti. Bizonyos jelek már mutatkoznak. Van, aki virágot ajándékozik a terem díszítésére, van, aki jelentkezik zsíroskenyér kenésére.

– *A szombat esti programoknak van közösségformáló erejük?*

Bokor Judit: Igen, nagy mértékben. Mert jól érzik magukat a résztvevők. Ez azonban nem elég, bár egy beszélgetés *Pető Ivánnal* vagy *Szekeres Imrével* az aktuális problémákról a „zsidó panaszokra” is választ ad. Az együttlét erősíti a gerincet. *Raj Tamás* főrabbi vallástörténeti sorozata sikeres volt, sokan hiányolják, ezt is föl kéne támasztani valamilyen formában. Ezt persze most már egyeztetni kell más szervezetekkel, mert van már Yahalom szabadegyetem, Zsidó Közösségi Ház és folytathatnám.

Bevételek és kiadások

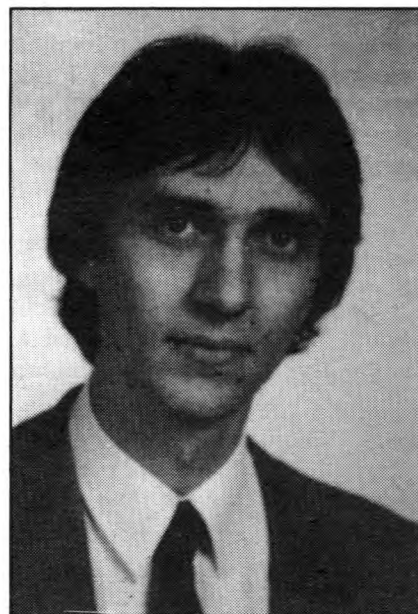
– *Mennyi volt az egyesület bevétele az elmúlt évben és milyen célokra fordították?*

Hajós né Vértés Antónia: Az 1993–94-es évet anyagilag elfogadható szín-

ten zártuk. (Korábban filléres gondjaink voltak, néhány ember – elsősorban Kádár Iván – áldozatos segítségével ellenére.) Az utóbbi két évben alapítványi és magántámogatások mellett jelentősebb állami támogatáshoz is hozzájutottunk, ami működésünket biztonságosabbá tette.

Néhány adat: állami támogatás 1994-ben működésre: 3,5 millió Ft, programok szervezésére 600 ezer Ft; bevételek tagdíjakból, más szervezetek és magánszemélyek adományaiból: közel 800 ezer Ft. Dologi költségek: 2,3 millió Ft, bérköltség: 1,3 millió Ft. A *Szombat* előfizetési díjai, a hirdetések és az egyéb értékesítés együtt mintegy 2,7 millió Ft bevételt jelentett. A *Szombatra* kapott állami támogatás és a JOINT-támogatás együtt 1,2 millió Ft. (A *Szombatnak* a Soros-alapítvány közvetlenül nyújt támogatást, ezt a fenti adatok nem tartalmazzák.) Ezek a bevételek már biztosítják a folyamatos működést az áremelések ellenére. A *Szombat* dologi költségei: 2,6 millió Ft, bérköltségei: 2,1 millió Ft.

Jelentősnek mondható a pénzben ugyan kifejezhető, de nem pénzbeli támogatás, amit az előnyös szerződések, a különféle szolgáltatások, a művészek, előadók tiszteletdíj nélküli vagy jelképes tiszteletdíjért való fel-

Gergely István

lépése jelent. Ez az adakozó kedv a kezdetektől jellemezte a velünk szimpatizálókat és ez azóta sem csökkent, sőt! Ez a mi egyik erősségünk.

Nagyon remélem, hogy 1995-ben is ilyen sikeresek leszünk anyagilag, bár a működésünkhöz szükséges forrásokat minden évben újra el kell nyernünk. Még korántsem használtuk ki mindazokat a pályázati lehetőségeket, amelyek keretében a mi programjainkat

használatát szolgáltatásnak tartja. Az sem öröm, hogy minden évben felfeljelentgetik a MAZSIKE-t, s úgy érzik, hogy ők az igazság bajnokai.

– *Mennyiben teljesültek az előző közgyűlés határozatai? (Könyvtár, sajtószemle, elnökségi ülések határozatainak közzététele a hírlevélben, stb.)*

– Még a százezer kötetes, mindenki előtt nyitva álló Rabbiképző Intézet könyvtárát is csak néhányan látogatják. Archiválás: valóban jó lenne, ha valaki vállalná. Hírlevél: eddig még senki sem kérte, hogy az elnökségi ülések témáit 2000 példányban ismertessük a tagsággal. Amennyiben az elnökség úgy határozna, és ehhez a plusz oldalakat is biztosítja (mármint anyagilag), akkor természetesen igen.

– *Bővíti-e aktivistákkal tevékenységét az egyesület?*

– A szóhasználat engem harminc évvel ezelőtti úttörő koromra em-

Simonyi Péter

lékeztet. Mármint az aktivista. Jelenleg: tudásomhoz mérten állandóan bővítem. Komolyra fordítva a szót, az aktivistától elvárható lenne, hogy maga jelentkezzen, de ez idáig ez csak elvéve történt meg.

– *Az előző közgyűlés azt is kimondta, hogy 1994-ben számvizsgáló bizottságot kell választani.*

– Valóban van már számvizsgáló bizottság. Tudomásom szerint a közgyűlésre készíti el jelentését. Évközi számvizsgáló tevékenységet nem érzek szükségesnek, hiszen naprakész könyvelésünk van.

– *A jövőre nézve van-e valami új koncepció?*

– Nem érzem, hogy nekem, mint ügyvezető elnöknek egy személyben kellene az egyesület koncepcióját kialakítani. Úgy gondolom, ezt folyamatosan az elnökségnek kéne. Gyö-

Bokor Judit

akár csak részben is finanszírozni lehetne.

– *A beérkező pénzeket csak meghatározott célokra lehet felhasználni?*

Gergely István: Van olyan pénz, ami pontosan körülhatárolt célra fordítható. Általában ilyen a költségvetésből vagy más állami szervektől kapott juttatás. (Ezt az Állami Számvevőszék szűrőpróbaszerűen ellenőrzi: jelenleg is folyik egy ilyen vizsgálat.)

Egy éve kezdett el az elnökség igazán gazdálkodni. Ahhoz idő kellett, hogy ezt – ha nem is profi módon – de elfogadható színvonalon csináljuk. Ide tartozik az is, hogy ha megpályázunk valamilyen pénzt, azt be kell illeszteni a gazdálkodásunkba. Előre kell tudnunk, hogy mire költjük azokat a forintokat, amelyek olykor egy-két évvel a pályázat beadása után érkeznek meg.

Vannak általános feladatok, amire a pénz költhető. Ilyen volt a földszinti terem felújítása, amelynek a hasznosságát senki sem vitatja.

Bokor Judit: Ez nagyszerű tett volt. Akárhogy alakul a kihasználtság, viszszaadtunk a zsidóságnak egy műemléket.

– *Mennyi pénzt szavazott meg az elnökség erre a célra?*

Gergely István: Durván egymillió forintot.

– *És mennyi lett a végső számla?*

Hajósné Vértés Antónia: 1,5 millió forint, de ebből több dolog valósult meg a tervezettnél.

– *Az 1995-ös pályázatokról mit tudtok?*

Gergely István: Egyre több az ismeretünk arról, hogy hol kell pályáznunk, hová lehet pénzért fordulnunk. Az állami dotációnál több pénzt akarunk szerezni szponzoroktól, akár konkrét projektekre, akár általános

egyesületi célra. A konkrét célok hatásosabbak. Még eredményesebb lehet a kérés, ha előre megmondjuk, hogy a rendezvény során hol és milyen formában népszerűsítjük a támogatót.

Siklós János: Felvázoltál egy profi szervezetet. Azt azonban nem lehet elvárni, hogy pusztán társadalmi munkában profi módon működjön. Ehhez fizetett munkatársak kelljenek.

Gergely István: Ebben nem egyezik a véleményünk. A társadalmi munka az elnökségi tagoktól maximálisan elvárható, az ő működésüket továbbra is csak fizetés nélkül tudom elképzelni. Még a költségtérítéssel szemben is fenntartásaim vannak, mert ilyen címen nagyon sok pénzt lehetne felvenni. Élesen el kell választani az elnökséget és a fizetett alkalmazottakat!

Lényeges, hogy az alkalmazottak számát és fizetésüket az egyesület anyagi helyzetéhez kell méretezni, nehogy a személyi kiadások a dologi költségek fölé nőjenek és ezzel az egyesület működésében zavarokat okozzanak. Ha profi az irányítás, akkor megszerzi a szükséges pénzeket és olcsóbban működteti az egyesületet.

Hajósné Vértés Antónia: Az lenne optimális, ha a fenntartási költségeket a tagdíjak és az állami támogatás fedezné, a projekteket pedig különféle

keres koncepcióváltás pedig a közgyűlés feladata.

– *Kik jelölik az elnökség tagjait és milyen feladatokat várnak el tőlük? Kialakult valami munkamegosztás?*

– Az elnökség tagjaira a javaslatot a jelölőbizottság adja. A közgyűlésen bárki tehet javaslatot elnökségi tagra. Ha viszont két közgyűlés között lenne szükség elnökségi tag pótlására, az elnökség kooptálhat a közgyűlésig. Ami a munkamegosztást illeti, egy időben egészen jól működött. Ma már csupán tűzoltószerű munkamegosztás van. Kivéve a gazdasági ellenőrzést és az irányítást.

– *Mennyivel gazdálkodik az elnökség, honnan a pénz és milyen célra kapta?*

– Késspénzben körülbelül 6 millió forinttal, aminek jelentős részét az államtól kaptuk. Továbbá kapunk magánadományozóktól, van tagdíjunk. És ami nagyon fontos: a sok erkölcsi

segítség. És nem utolsó sorban az előnyös szerződéskötések a helyiségekre és a berendezésekre, aminek értéke megközelíti a 17 millió forintot.

– *Az egyesület alapszabályában az áll, hogy az elnökségi tagok csak társadalmi munkában dolgozhatnak...*

– Az alapszabályt ismerem. Vele alszom, vele ébredek. Létrehozója, dr. Bányai László alkotmányjogász szerint tipikus példája a Kádár-rezsim elvárásainak, megspékelve egy kis zsidó virtussal. Az elnökségi tagok társadalmi munkában végezhetik tevékenységüket, plusz költségtérítést kaphatnak.

– *Mennyi a taglétszám?*

– Jelenleg 2000 hírlevelet küldünk szét. Már ha van rá pénz... De sok olyan ember is eljön a rendezvényeinkre, aki formálisan nem tagunk.

– *Hová lettek a szekciók?*

– Van, ami megszűnt, mert kifáradt, de van új is. Pl. a Lauder Javne iskola vagy a MUSZOE teljesen önálló lett. Van, amit átvett más zsidó intézmény, mint pl. a Bálint Közösségi Ház: a hora tánckört, a kiállításokat, a hallás-sérült zsidók körét.

– *Kapott-e valami ötletet, javaslatot a tagságtól?*

– Az 1993-as közgyűlés óta négy javaslat érkezett szóban és kettő írásban. Ezek vállalkozói tevékenységre vonatkoztak – jutalékért.

– *A közgyűlést évente írja elő az alapszabály. A múlt évben miért nem tartottak?*

– Bevallom, elfelejtettem. És rajtam kívül még tizenhárom elnökségi tag... Legközelebb 1995 idén tavasszal lesz közgyűlés. Amennyiben a kérdezőn kívül a tagság is kinyilvánítja igényét és a kérdező is besegít a szervezésbe, nyilvános elnökségi ülést is tartunk.

Siklós János. Fotó: Inkey Alice

pályázatokra nyújtjuk be és azokon keresztül finanszírozzuk. Ez kiegyensúlyozott gazdálkodáshoz vezethetne. Jó volna hinni, hogy ez megvalósítható.

– Kinek van aláírási joga?

Gergely István: Egyedül Simonyi Péter ügyvezető elnöknek van aláírási joga, azzal a megszorítással, hogy Vértes Antóniával egyeztetnie kell a nagyobb összegű kiadásokat azok felmerülésekor, egyéb tételeket pedig utólag. Ez az egyeztetés azonban csak könyvelési és nem gazdálkodási szempontú. Az elnökség megpróbálta a gazdálkodás fő szempontjait meghatározni, de ez nem sikerült.

A mulasztás pótlandó

– A MAZSIKE alapszabálya kimondja, hogy évente kell közgyűlést tartani. 1994-ben ez mégsem történt meg. Az előző közgyűlés azt is kimondta, hogy 1994-ben számvizsgáló bizottságot kell választani. Mivel nem volt közgyűlés, a tagság döntése nem valósult meg!

Siklós János: Jogos az észrevétel! Megígérem, hogy a következő elnökségi ülésen ezt megbeszéljük. Csak azt mondhatom, hogy az egyesületnek alapszabály szerint kell működnie, a közgyűléseket meg kell tartani, azokat megfelelően elő kell készíteni.

Bokor Judit: Szerintem fel kell vetni a következő közgyűlésen az alapszabály módosítását. Felesleges az

évenkénti közgyűlés. A tagsággal állandó a kapcsolatunk, a hírlevelet mindenki megkapja.

Gergely István: Én javasoltam az 1993-as közgyűlésen a számvizsgáló bizottság felállítását. Az egyik problémának azt tartom, hogy az egyesület gazdálkodása nem átlátható. E kijelentésből senki ne halljon ki bizalmatlanságot, ne gondoljon stiklikre. Meggyőződésem, hogy az Egyesület pénzzel gazdálkodó tagjai tisztességes emberek! A számvizsgáló bizottságra azonban éppen azért van szükség, hogy ilyen gyanú föl se merüljön. Az átlátható gazdálkodás azért is szükséges, hogy a magunk számára is ismert legyen: mire költöttük a közös pénzt, jól gazdálkodtunk-e vele. Ami pedig az alapszabályt illeti, én ebben mindig „ortodox” vonalat képviseltem. Ha van egy alapszabály, azt szigorúan be kell tartani! Ha pedig az alapszabály fölöslegesnek érzett korlátokat támaszt, akkor azt megfelelő eljárással módosítani kell. Sajnos, nem így működünk. Amióta megfogalmaztuk az alapszabályt, az elnökség még soha nem nézte át, hogy mit kellene rajta módosítani.

Hajósné Vértes Antónia: Bevallom őszintén, én nem gondoltam a közgyűlésre. Nehéz lett volna előkészíteni a sok egyéb teendő mellett. Persze ha a tagság ragaszkodott volna hozzá, akkor biztosan nem csúszott volna. Ez nem menti az elmaradást. Mindazonáltal, ha egy fél évvel később tartjuk, azt nem tartom nagy problémának.

Gergely István: A mulasztást már csak azzal enyhíthetjük, hogy 1995-ben ezt lelkiismeretesen, hozzáértően előkészítjük. Kérdőíveken tudakoljuk a tagság véleményét, előzetesen jöjjön létre tagság-elnökség találkozó. Ilyet már az 1993-as közgyűlésre is meghirdettünk – igaz, kevés sikerrel. Ez azonban nem a tagok hibája, hanem az elnökségé: nem eléggé propagálta, nem eléggé keltette fel az érdeklődést, a tagság számára nem látszott meggyőzőnek, hogy valóban kíváncsi a véleményére. Jó, hogy erre a beszélgetésre sor kerül a szerkesztőségben, mert így megfogalmazódnak és nyilvánosságra kerülnek a problémák. A közgyűlés nélkül azonban nem változtathatunk.

– Az alapszabály azt is kimondja, hogy az elnökségi tagok fizetést nem kaphatnak...

Siklós János: Ez Simonyi Péter ügyvezető elnök kivételével mindenkire igaz. Az ő szerepét sokan vitatják, én úgy ítélem meg, hogy végső soron ő az egyesület motorja: amiben megállapodunk, az többé-kevésbé végrehajtják. Elhangzott persze olyan vélemény is, hogy bizonyos tárgyalásokra alkalmasabb embert kellett volna küldeni.

Bokor Judit: Azzal mindenki egyetértett, hogy nem várható el senkitől, hogy ilyen mennyiségű munkát honorálás nélkül végezzen. Nem hiszem, hogy Magyarországon olyan színvonalon lenne a demokrácia, hogy az alapszabály megsértése számonkérhető lenne, ha ettől a döntéstől függ az egyesület működőképessége két közgyűlés között.

Hajósné Vértes Antónia: Simonyi Péter kitűnő szervező és rendkívül elkötelezett a zsidóság iránt. Másfelől igaz viszont, hogy nagyobb áttekinthetőség és szélesebb körű tárgyi tudás szükséges bizonyos képviselői teendők ellátásához. A feladatköröket azonban szervezeteileg kell meghatározni. Ezért megpróbáltuk szétválasztani az ügyvezető és a választott tisztségviselő funkcióit, mert ha valaki saját magának a munkaadója, az összeférhetetlenséget jelent. Hogy ez nem valósult meg, az elsősorban az elnökség hibája.

– Ha egyértelmű, hogy bizonyos feladatköröket szét kell választani, akkor az elnökség ezt miért nem teszi meg?

Hajósné Vértes Antónia: Egyfelől az ügyvezető elnök fél – nem teljesen ok nélkül – hogy bizonyos döntési lehetőségek kicsúsznak a kezéből. Hiszen ha az elnökség nem eléggé hatékony, ami olykor megesik, az az ő munkáját lassítja. Másfelől az elnökség nem szívesen vállalja azt a kényelmetlen helyzetet, hogy egyértelműen nekiszégezzék a kérdést: választott elnökségi tag akarsz lenni vagy fizetett alkalmazott? Ez kényelmetlen ügy: egyfelől az ügyvezető elnök tisztában van a helyzet visszasságával, másfelől fontos számára az elismerés, hogy „leartassza” munkája gyümölcsét. Az elnökségnek meg kéne keresnie azt a formát, amelyben elismerését kifejezi, de ezt eddig nem tudtuk megtalálni.

„A Gadó”

Gadó Györggyel beszélget Szántó T. Gábor. II. rész

Előző számunkban kezdtük közölni a Gadó György tanár, újságíró, volt országgyűlési képviselő és Szántó T. Gábor közötti beszélgetést. Januárban Gadó gyermekkorára és ifjúságára emlékezett, kiábrándulására a létező szocializmusból, útjára az illegális ellenzékhez, etnikai öntudatra eszmélésére, a szamizdat folyóirat kiadására. Elmondta azt is, hogy 1973-ban a Jom Kippur-i háború idején ugyanazzal a játékyomdával készítette az „Éljen Izrael”, „Hazudik a sajtó” feliratú röplapokat, mint amivel 14 évesként 1944-ben az „Abcúg Hitler” szövegű röpcédulákat. Következik a második, befejező rész.

– 1989–90-ben a nagypolitika és a zsidó közélet részese is vagy. Jelentett-e valamilyen nehézséget a kettő összeegyeztetése?

– Semmilyen kettősséget vagy ellentétet nem éreztem. Ma is azt mondom, mint akkor: akármiképpen határozza is meg önmagát vagy szerepét a magyarországi zsidóság, nem zárkózhat el a magyar közélettől. A hivatalos zsidó formációk vezetői s a különböző nem formális szerveződések reprezentánsai hangot kell adjanak a zsidóságot érintő kérdésekben elfoglalt álláspontjuknak a magyar közélet fórumain, de ugyanígy a magyar közélet nem zsidó vonatkozású problémáiról is véleményt kell formáljanak. Ez morális kötelesség és célszerűségi szempontok diktálta szükség is egyben. Nem élhetünk vákuumban. Vissza kell utasítanom azt a szemléletet, hogy választani kell: vagy magyar politikus valaki, és akkor a zsidó közéletben ne vegyen részt, vagy zsidó közéleti személyiség, s akkor a magyar ügyekbe ne üsse az orrát. Káros és veszélyes ez a megközelítés!

Parlamenti felszólalások, cikkek, perek

– Az elmúlt négy év során nagy port felvert parlamenti felszólalásaid, éles hangú publicisztikáid, pereid kapcsán váltál közismertté. Milyen fontosabb csatáid voltak?

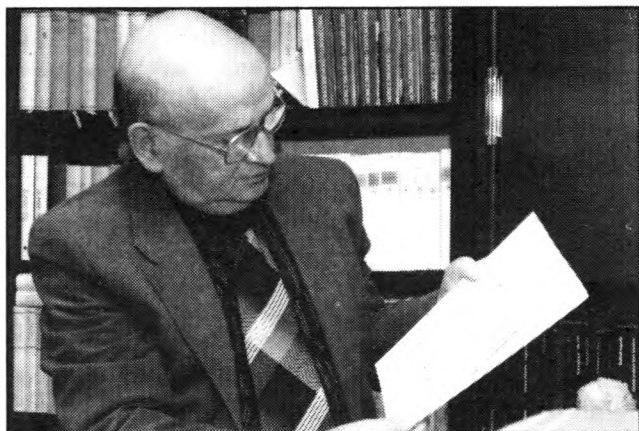
– A magyar demokrácia nem valami gyári késztermék, az csak politikai küzdelmekből születhet meg, amelyekben különböző politikai értékrendek alapján különféle érdekcsoportok vesznek részt. Ezeknek az értékrendeknek nem mindegyike fogadható el demokraták s kiváltképp a magyarországi zsidóság számára. Szinte szükségszerű volt, hogy az ismert történelmi előzmények miatt, a kommunista uralom évtizedei után, az antiszemitizmus is megjelenjen a politikai küzdelem eszköztárában. Súlyosabbá tette, hogy nemcsak valóságtól elrugaszkodott mániákusok hirdették, hanem bizonyos társadalmi csoportok véleményének és érzelmeinek kifejezéseként jelent meg, méghozzá a vezető kormánypárt elnökségében, a közismert személy vezérletével és bátorításával. Zsidó ismerőseim közül sokan intettek már a rendszerváltozás előtt, az ellenzékben folytatott tevékenységem során

is, mondván: „ha a kommunistákat elzavarjátok, a demokráciában lesz antiszemitizmus is”. A demokráciának nincs alternatívája, s nem szükségszerű, hogy az antiszemitizmus, ami egy időszakban megjelenik, örök időre szóljon, netán diadalmaskodjék. Vele szemben a küzdelmet kell vállalni, nem a behódolást és az elhallgatást. Az én publicisztikai tevékenységem

azt célozta, hogy az antiszemita álláspontok, illetve ezek képviselői ne maradhassanak rejtve, hanem irányuljon rájuk a közfigyelem, és ne lehessenek elfogadott részesei a közéletnek, a sajtónak. Váljanak szalonképtelenné! Emiatt nem lehetett szó nélkül elmenni a Hunnia vagy a Szent Korona bizonyos megnyilvánulásai mellett, szembe kellett szegülni velük azon az áron is, hogy a szűkebb olvasóközönségükön túl, éppen ezeknek az ügyeknek a következtében válnak ismertté. Nem igaz, hogy marginalitásuk miatt felesleges volt szót emelni ellenük, hiszen szemmel látható volt, mind az Antall-, mind a Boross-kormány időszakában, hogy ezek a hangok nem is annyira elszigeteltek. A velük rokon szellemiség számos esetben a korábbi koalíciós pártok berkein belül is megnyilatkozott, mi több, e pártok, de főleg az MDF vezető körei gyakorlatilag falaztak az antiszemita tollnokoknak. Azóta számos történész és politológus megállapította ezt.

Éles megnyilvánulásaimért a jobboldal támadásainak pergőtüzébe kerültem. És zsidók is akadtak, akik azt állították, hogy én „csinálom az antiszemitizmust”, s túlreagálom ezeket a jelenségeket. Kapituláns álláspont az ilyen vélekedés, az antiszemitizmust nem szabad lekicsinyelni, s nem lehet a szabadságjogok érvényesítése címén elnézni még akkor sem, ha nehezen meghatározható, hogy milyen megnyilatkozás fér még a szabad véleménynyilvánítás kereteibe, s mi az, ami már túllép ezen. A mai Magyarországon különösen nem lehet uszítóknak szabad teret és felmentést adni. Nyugat-Európában, különösen Németországban is mind többen követelik az eddiginél határozottabb fellépést e nemkívánatos jelenségek ellen. Tudom, hogy veszélyes, ha a véleménynyilvánítás szabadságát akárcsak erre tekintettel korlátozni kell, de a problémát nem lehet lesöpörni az asztalról. Ugyanez igaz a többi szabadságjog tekintetében. Ezért nem lenne szabad egy hungarista párt létezését eltérni, még akkor sem, ha kissé álcázza magát. Az pedig felháborító, hogy Szálasi nevével, képével és eszméivel büntetlenül és nyíltan ágálhatnak a közélet porondján.

Mikor a parlamentben felszólaltam, hasonló ügyekben próbáltam a homályt oszlatni. A zsidóság jóvátétele kapcsán

Gadó György. Fotó: Hidasi Eszter

azt hangsúlyoztam, hogy nem lehet az időrendet megfordítva, a későbbi sérelmeket korábban kárpótolni, és nem lehet a meggyilkoltakat egyszerűen leírni. Megszégyenítő módon kezelték az ügyet, s azóta sem történt változás.

1992. február 11-én interpelláltam a miniszterelnökhöz intézve mondandómat a szélsőjobboldali jelenségek iránti indokolatlan tolerancia tárgyában. Antall József távollétében és megbízásából Für Lajos honvédelmi miniszter válaszolt fölényeskedő gúnnyal, úgy téve, mintha fogalma se lenne arról, amiről beszélek, s mintha az én családi múltamból eredő személyes érzékenységem lenne csupán az indítók. Ez a szélsőjobb iránti cinkos magatartás nem volt jóhiszeműnek tekinthető.

A harmadik nevezetesebb megnyilatkozásom éppen a Szombatban történt (1991. november, 4. oldal *Mondd érdemes? A szerk.*), de külföldi magyar zsidó lapok is közölték, és a visszhangja idáig ért. A cikk az antiszemita megnyilatkozások következtében azt a keserű véleményt fogalmazta meg, hogy ha módjuk van rá, a magyarországi zsidó fiatalok jól teszik, ha elmennek az országból. Egy ilyen antiszemita fertőzöttségű régióba bizonytalan kimenettel, egyszerűen nem célszerű nemzedékek energiáit invesztálni. Ezt ma is fenntartom. A jugoszláv polgárháború előtt senki nem gondolta volna, hogy ez a szörnyűség bekövetkezhet. Közép-Európában vajon nem következhet be az irracionális ilyen tobzódása? Egyrészt küzdeni kell a magyar demokráciáért, másrészt minden erkölcsi ódium nélkül lehet választani: itt kíván élni az ember, vagy másutt? Kevés érv szól amellett, hogy a zsidóság mint népcsoport itt maradjon – amikor ott van Izrael, másrészt van számos más ország is, ahol a történelem szelárménykában kevésbé fenyeget veszély, s ahol a befogadás esélyei nagyobbak. Nem arról beszélék, hogy permanens életveszély van, és menni kell, hanem arról, hogy a kisebb megalázásokat sem szabad eltűrni. A nem hivatalos, csak sporadikus bántalmakat sem tűrheti el a közösség, mert az megfélemlítheti az egyéneket, s hosszú távon a közösség is sériül.

Utolsó nagy visszhangot kiváltó szereplésem a néhai miniszterelnök temetésének nemzeti gyásznappá nyilvánítása tárgyában történt. Elleneztem, hogy ellenzéki szavazatokkal mintegy a nemzet közkincsévé tegyék az elhunyt politikus lényegében vállallhatatlan politikai hagyatékát.

Spontán állásfoglalásom volt. Nem voltam akkor már az SZDSZ tagja, s nem vettem részt a frakcióüléseken. Nem voltam informálva arról, hogy a kérdésben hivatalos álláspont született. A pártból való kilépésemre egyébként az SZDSZ-nek a szélsőjobboldali jelenségekkel szemben tanúsított opportunisták álláspontja indított. Minden egyes megnyilatkozásom, ami a parlamentben elhangzott vagy a frakció ellenére történt, vagy kihívta utólagos rosszallásukat. Arról nem is beszélve, hogy a kilencvennyolc fős frakciónak volt vagy kilencven nem zsidó tagja. Miért nem ők szóltak fel az antiszemita jelenségek miatt, a szélsőjobb előnyomulása ellen? Hozzáteszem: ezt az MSZP-ből, meg a Fideszből sem vállalta senki. Az egész ellenzék opportunisták magatartást tanúsított a szélsőjossal szemben.

Politizálást morális bázison...

– Nem gondolod, hogy te idealista alapról próbálsz politizálni, elvekből indulsz ki, erkölcsi normákra vonatkoztatod a magad és ellenfeleid álláspontját, s ez a politikában tarthatatlan?

– Nem gondolom. A politizálás nem moralizálás, de ez nem jelentheti azt, hogy az erkölcsnek fittyet lehet hányni. S Auschwitz után a morál alfája az, hogy nyilvánosan zsidózni demokráciában nem szabad. Másrészt a politikai megalkuvás kontraproduktív. Nincs olyan politizálás, amely leválasztható erkölcsi alapelvekről. A politizálás elvi álláspontot feltételez, mely nem nélkülözheti a morális bázist sem.

Gadó György cikkei a kanadai Menora–Egyenlőség, a Magyar Hírlap és az osztrák Der Standard című lapokban

– Érezted-e magad veszélyben az elmúlt évek során?

– A szélsőjobboldal támadásai közül megemlíteném az 1993 nyarán Dunaalmáson történt epizódot. A nyaralóm előtt egy csoport fiatal randalírozott. Elhangzott „Halál a zsidókra” kiáltás is, engem személy szerint szidalmaztak, és festékszórással gyalázkodó és antiszemita jelszavakat festettek a járdára és a kerítésre. A rendőrség két hónapos vizsgálat után közölte, hogy a tettesek kiléte nem állapítható meg. Nota bene, ez egy 1600 lakosú falu, és szemtanúja voltam, hogy a randalírozók a MIÉP egy akkori parlamenti képviselőjének a közeli udvarába tértek be. Az ügyesség még azt is javasolta, hogy miután itt nincs szó felekezeti vagy faji szempontokról, becületsértésért tegyek feljelentést. Ekkor kiszálltam az ügyből.

Azt tapasztaltam, hogy az én tevékenységem a szélsőjobb hangadóit és híveit, valamint rejtett cinkosait mértéketlen haragra gerjeszti ellenem. Soha annyi gyalázkodásban nem volt részem, mint a képviselői mandátumom utolsó három évében. Akár büntetőügyben kezdeményeztem eljárást uszítók ellen, akár személyiségi jogaim védelmében polgári pert indítottam, azt kellett látnom, hogy a jog nem véd meg. Ezekből a perekből kifolyólag – perköltség címén – 170 000 forint tartozásom gyűlt fel anélkül, hogy kártérítésül egyetlen petákot kaptam volna, jöllehet mindig én voltam a sértett, és több esetben javamra szóló ítélet született. Az volt a benyomásom Balsai igazságügy-miniszter úr ténykedése idején, hogy bár a bíróságok megőrizték a függetlenségüket, de mintha a sugalmazásnak és a politikai szándéknak sok esetben behódoltak volna. Nehéz szabadulni ettől az érzéstől. Egyetlen esettől – a gyilkosságban részes Romhányi Lászlóétól – eltekintve, nem ítélték el az antiszemita uszítókat.

Rosszul esett, hogy azok is támadtak, akik mellett, akik érdekében szóltam, s megbotráncoztatott, hogy saját pártbeli

társaim is szembeszálltak törekvéseimmel. Egyetlen esetben, akkor is az én kezdeményezésemre emelt szót mellettem az SZDSZ-frakció, személy szerint Iványi Gábor, amikor is azzal az abszurdummal vádolt meg a Pesti Hírlap, hogy én szerveztem az 1992. október 23-i tüntetést a köztársasági elnök ellen. Azt az ígét, hogy felháborodom, egyetlen SZDSZ-es politikustól sem hallottam a Mónus Áron, a Szendi József könyvei, a Hunnia vagy a Szent Korona antiszemizmusa kapcsán, de a Csurka István hírhedt „dolgozatai” vagy az MDF-vezetés álszenteskedései kapcsán sem. Felelős személy az SZDSZ részéről egyetlen alkalommal használta a kifejezést, történetesen Kuncze Gábor akkori frakcióvezető, az én Antall-temetéssel kapcsolatos nézetemet visszautasítva.

– Különféle visszajelzésekből valóban úgy tűnt, hogy a zsidó közeg – melynek saját elképzelésem szerinti módon érdekelt képviseltem – sem fogadta egységesen tevékenységem. Voltak akik egyenesen úgy fogalmaztak, hogy fellépésem szükségtelen túlreagálás, nem az antiszemitizmus ellenében hat, hanem ellenkező hatást kelt. Nem volt olyan helyzet, amikor úgy érezted, önvizsgálatot kéne tartanod, vagy változtatni a taktikádon, netán konzultálni zsidó szervezetek vezetőivel, szondázni és tudomásul venni a zsidó közeg véleményét, aminek a nevében szólsz?

– Nem vártam el, hogy osztatlan tetszést arasson a működése. Természetesnek tartottam, hogy különféle vélemények élnek egymás mellett, s hogy a zsidóság egyes csoportjai különböző politikai magatartásokat tekintenek célszerűnek. Ez azonban nem jelent szükségképpen egyet azzal, hogy az antiszemitizmus elleni fellépést kárhoztassák. Nem általában vitatták ennek szükségét, mindig az én konkrét szerepléssel volt bajuk egyeseknek. És csak egyeseknek. Ugyanakkor nem láttam nyomát a következetes harcnak mások részéről. Más a tudományos konferenciázás és a tényfeltárás, és megint más a politikai küzdőtéren való nyílt

2. (152.) ÉVFOLYAM 131. SZÁM
1993. JÚNIUS 8. KEDD

ÁFA:
19,50 FORINT

Pesti Hírlap

HÉT
KÖZMÉRTÉK

HÉTI
KÖZMÉRTÉK

Az kiabál, akinek a háza ég

A múlt év október 23-i parlament előtti esettel kapcsolatban (a köztársasági elnök úr kifütyülése) még 27-én levelet írtam a Pesti Hírlapnak. Le is közölték. Ebben az ellenzékét gyanúsítottam az incidens szervezésével. Nem sokat tudtam, de azon a kevésen elgondolkoztam. Így: honnan tudta szinte azonnal Konrád György, mi történt a téren; miért közölte ezt a tévé már az első hírek között; végül miért nem vett részt az SZDSZ az ünnepségen??? Utána nagy csinnadrattával követelték a belügyminiszter lemondását és az eset kivizsgálását. Utóbbin én is helyesletem, de figyelmeztettem, nézzék meg, honnan fúj a szél, mert — mint írtam — az kiabál, akinek a háza ég. Most kisült, hogy igazam volt. A Pesti Hírlap június 8-i számából kiderült: Gadó György SZDSZ-es országgyűlési képviselő szervezte az egészet, állítólag a telefonszámláját és a helyiség bérét az SZDSZ fizeti. Ez a leleplezés nem sok örömet okozott nekem, ropantul elsomorult, aggódok az ország jövőjéért. Ha valamit szeretnék kiemelni, akkor azt, hogy ha az ember gondolkozik, beláthat a függöny mögé. Ha valamikor, akkor ma, amikor a politikai és gazdasági életben minden a feje tetején áll, nagyon fontos a tisztánlátás. Tegyük meg mérlegre mindent, ne dőlünk be a szólamoknak, a töménytelen hazugságnak! Csak azt higgyük el, amit magunk is igaznak, hihetőnek tartunk. Adja Isten, hogy a következő választásnál az igazakat kövessük!

ÁLLÓTUDÁSI TITKÁRSÁG
SZERKESZTŐ: BENCSIK ANDRÁS

ORSZÁGOS GAZDASÁGI, KÖZÉLETI ÉS KULTURÁLIS NA

ROSZIK GÁBOR TÁVOZOTT A MAGYAR IGAZSÁG

Még nincsenek a Magyar Demok

Csak a többi néven dől el, hogy a Magyar Demokrata Főosztály elváltított ellenpólusa alakít-e önálló pártfrakciót. Hétfőn sem a Magyar Igazság és Életréformáinak, sem Elek István liberálisai még nem voltak biztosak abban, hány képviselővel tudnak maguk köré gyűjteni.

...és az új politikai helyzet kialakulásáért komoly felelősséget vállalnak.

Még nincsenek a Magyar Demok

Az országgyűlési képviselői képviselői szervezte az egészet, állítólag a telefonszámláját és a helyiség bérét az SZDSZ fizeti.

Ez a leleplezés nem sok örömet okozott nekem, ropantul elsomorult, aggódok az ország jövőjéért.

Ha valamit szeretnék kiemelni, akkor azt, hogy ha az ember gondolkozik, beláthat a függöny mögé. Ha valamikor, akkor ma, amikor a politikai és gazdasági életben minden a feje tetején áll, nagyon fontos a tisztánlátás.

Tegyük meg mérlegre mindent, ne dőlünk be a szólamoknak, a töménytelen hazugságnak! Csak azt higgyük el, amit magunk is igaznak, hihetőnek tartunk.

Adja Isten, hogy a következő választásnál az igazakat kövessük!

V. L. Budapest

A Pesti Hírlap 1993 júniusában még kérdőjellel írja, hogy Gadó pénzelt 1992. október 23-án a Parlamentnél randalírozó szkinhedeket, néhány napra rá egy „olvásó” már tényként megerősíti

színvallás. A hitközségi vezetéssel folyamatosan konzultáltam, s bár vitáztunk is, úgy éreztem, hogy támogatják a tevékenységem. Két alkalommal is hitközségi részről kértek fel nyilvános rendezvény szónokának. Az egykori gettófalról ellopott emléktábla helyreállításakor és a Margit-hídnál lévő emlékkő megkoszorúzásakor. Ebből arra következtettem, hogy az általam képviselt szellemiséggel egyetértenek. Több megnyilatkozást közltek külföldi zsidó lapok. Egyébként a beszédeim és a publicisztikáim ma is elolvashatók. Még csak egy jelző sincs a szövegekben, amin változtatni kéne. *Fenntartom mind a ténybeli állításokat, mind a bennük nyújtott értékelést.*

Nem akarok elvtelen küzdelmek részese lenni

– Úgy tűnt, hogy eltávolodtál a zsidó közélettől. 1991-ben mondtál le a MAZSIKE elnökségében viselt tagságról.

– A MAZSIKE indulásakor olyan útra lépett, amit én maximálisan támogattam. Amikor azonban a legális lehetőségek kibővültek, s a hitközségben is bizonyos mértékű fordulat következett be, a feladatok módosultak. Ehhez kellett volna igazodnia a MAZSIKE-nek is. A legfőbb hibának azt éreztem, hogy jószándékú becsületes emberek nem képesek az egyöntetű, határozott cselekvésre. Elemi dolgokban nem sikerült dűlőre jutnunk. Helyiség, pénzügyek, döntések végrehajtása, adminisztratív rend. *Beadványaim sorra válasz nélkül maradtak.* Nem láttam meghaladhatóknak az akut problémákat.

– Említetted, hogy a hitközséggel konstruktív viszonyod alakult ki.

– A kompromisszumot kerestem és a politikai racionalitást, amikor még MAZSIKE-vezetőként, majd parlamenti képviselőként szorgalmaztam velük az együttműködést, annak ellenére, hogy tudtam, közülük ki mit csinált a Kádár-rezsim alatt, vagy ma mi vitatható a tevékenységében. Valamiféle konszenzus kialakítását tartottam szükségesnek a zsidó szervezetek között, mert egymás ellenében nem juthatnak sikerre, marakodva nem szerezhetnek befolyást sem a zsidó közösségre, sem a magyar társadalomra. Lásd a Zsidó Helyreállítási Alap évek óta akadozó zajló ügyét. Tradicionális, ezért megkerülhetetlen a hitközség szerepe a diaszpórában. Ki kell alakítani a méltányos képviselet formáját annak keretein belül. Attól, hogy valaki hitközségi tag, még más szervezetekben is érdekelt lehet.

– Igaz, hogy megkerestek, legyél a Cionista Szövetség elnöke?

– Nem vállaltam a felkérést, mert nincs cionista múltam, jóllehet közel áll hozzám ez a gondolkör. Nem óhajtottam továbbá személyi konfliktusokban zászlóként szerepelni, ilyen módon Engländer Tibort megtámadni, persze, nyilván az ő működésében is vitatható ez vagy az, s a Cionista Szövetség működésében is bizonyára akad bíráltnivaló. Párttűt azonban nem kívántam lenni. Személyes ambícióim sincsenek. Hatvanöt éves vagyok, s amit eddig tettem, azt meggyőződésből és lelkiismereti okokból vittem véghez, nem címekért vagy haszonért.

– E pillanatban szabadúszó vagy, az év nagy részét vidéken töltöd. Valamennyivel nyugalmasabb az életed. Vákuumban érzed magad, netán csalódtál vagy hiányzik a politika?

– Tagadhatatlan, hogy csalódtam! Nem becsülöm túl az érdemeimet, de nem ez járt volna ki nekem, ami alaptalanul és igaztalanul részem lett demokratiként és zsidóként. Hogy tétlenkedni fogok-e vagy sem, nem tudom. Hatvanöt éves vagyok. *Olyan emberekkel nem kívánnék együtt dolgozni, akik az első alkalommal elvtelenül cserbenhagynak.* Öreg vagyok ahhoz, hogy szélmalomharcokat vívjak egy mihamarabbi infarktus perspektívájával.

– Ha visszatekintesz, nem érzed úgy, hogy nem is az volt irritáló a veled elvben azonos oldalon állók számára, amit mondtál, hanem ahogyan mondtad? A megjelenésed, az élőbeszéded, a látható, hallható indulataid. A média e tekintetben kegyetlenül tárgyilagos.

– Kétségtelen, hogy a hangom, a gesztusaim ellenszenvensek is lehetnek. De volt idő, amikor ezzel a stílussal és pónemmel sokakat megnyertem a mondandómnak. A MAZSIKE elnökségében, a *Szabad Európa* tudósítójaként és a szamizdatperiódusban is kivívtam bizonyos megbecsülést. Lehet, hogy más szituációban a közönség reakciói változnak. Vonzalmaikat és ellenszenveiket egyéb szempontjaik táplálják. Amíg szimpatikus a kurucos hang, szimpatikus az is, aki mondja. Amikor azt hiszik – tévesen –, hogy veszélyt hoz rájuk, ellenszenves lesz számukra. Állítom, hogy én mindig a helyzeteknek adekvát módon és elvi következetességgel léptem fel. Ezzel együtt tény, hogy az én orgánomom és fizimiskám nem éppen a legszerencsésebb. Azzal ugyan soha senki meg nem keresett, hogy igazad van abban, amit mondasz, de ne te mondd, mert az visszájára fordítja, hanem van itt egy kellemes bariton. Ez azonban a felszín, a zsidó oldalról ellenem olykor megnyilvánult indulat mélyén egy magát nem vállaló, meghunyászkodó, problémaelkenő, idejeműlt zsidó mentalitást érzek.

– Elégtétel volt számokra az 1994-es választások eredménye?

– Bizonyos mértékig. Én az SZDSZ-szel – mint már említettem – szakítottam, mert nézetem szerint megalkuvó politikát folytat, s mert engem cserbenhagyott és dezavualt ahelyett, hogy az alapelveként hirdetett szolidaritást gyakorolta volna. E szakítást nem bántam meg, mindamelllett nem léptem be más pártba, mert azokkal kapcsolatban is fenntartásaim voltak. A választásokon a szocialistákra szavaztam. Nem fűz semmiféle illúzió hozzájuk, csak azt várom, hogy ez a valahol mégiscsak az antifaszizmusban gyökerező párt a tömegek számára közérthető és egyértelmű módon, keményen szembeszáll a szélsőjobboldal törekvéseivel.

– Hogyan értékeled az új kormánynak a zsidó közösséget érintő első megnyilvánulásait?

– Üdvözlendőnek tartom a miniszterelnöknek a holocaustra vonatkozó nyilatkozatát, melyben a zsidóságot a magyar társadalom nevében megkövette, s amit a külügyminiszter New Yorkban járva megismételt a Zsidó Világkongresszus képviselői előtt. Ez régen várt gesztus, amit jó érzéssel nyugtázhatunk.

A közösségi jóvátétel kérdésében eddig csupán az hangzott el, hogy ez a kormány is elismeri, mint az Antall- és a Boross-kabinet, az ezzel kapcsolatos igény jogosságát. A kormány feladata, hogy ténylegesen is rendezze ezt az adósságot. Szem előtt kell tartani persze az ország helyzetét. Félmillió könnyen hergelhető munkanélkülivel, a még tartó társadalmi elszegényedés közepette ez a jóvátétel csapássá is válhat a zsidók számára.

Ungvári Tamás

Pilpul

NAPLÓ

AMIKOR LUTHER MÁRTON, akkor még névtelenül Augsburgban közreadta a *Liber vagatorumot*, azaz „A tolvajok könyvét” 1512-ben, azt figyelte meg, hogy a tolvajok és csalók szóhasználatában feltűnően sok a jiddis és héber szó. S tüstént ráolvasta a következtetést, hogy a tolvajok nyelve a zsidókéból ered.

A „zsidók nyelvét”, lett légyen az héber vagy jiddis, kettős értelemben is elvárásolt nyelvnek tartották. Egyfelől csodákra képes, másfelől ördögi varázslatra. Azon, hogy a héber történetesen a Biblia nyelve volt, a tudós férfiak könnyen segítettek. Paracelsus, nem csekély tekintélyével hajdanán, a németet is Ádám s a paradicsomi állapot nyelvének tekintette. A németet, amelyet a zsidók a jiddisben kerékbe törnek, megsemmisítenek, kisa-játítanak.

A megvetés telje az volt, hogy a jiddis feminin nyelv. A zsidó férfiról tudós doktorok egyébként is azt fejtegették, hogy női tisztulása van. Megerősítette mindezt Thomas Calvert Angliában, Franco de Piacenza Itáliában. Persze nem minden zsidó férfi menstruál, csupán a Simeon elveszett törzséből származók.

A női fecselekre és boszorkányságra egyaránt alkalmas nyelv a hanyatlás és dekadencia forrása. II. József, Ausztria császára az 1781-es tolerancia ediktumában tiltotta meg a zsidóknak, hogy kereskedelmi tevékenységet folytassanak ezen a nyelven. A kalapos király a felvilágosodás vas-kalapos volt: polgári nevet kényszerített a zsidókra, akiknek addig a hétköznapi életben csak „kereszt”-nevük volt. A zsidó azután akár elvegyülhetett volna a népek tengerében, de a nyelvük, az akcentusuk, a szófűzésük minduntalan elárulta őket.

Georg Hamann, az „észak mágusának” nevezett filozófus egyenest úgy képzelte, hogy a zsidók biológiailag képtelenek elsajátítani tőlük idegen nyelvet. A beszéd fiziológiája meghatározza a faj affinitását a beszédhez.

A felvilágosodás számos tudósa feltételezte, hogy a nyelv, gondolkodásmód és karakter összefügg. A talmudi gondolkodás minden nyelven átüt. A *pilpul sel hevel*, az analógiákban, példázatokban s megközelítésekben történő érvelés erősebb a grammatika bilincsenél. II. József nemcsak toleranciából engedte be a zsidókat a köznevelésbe. Hanem azzal a céllal – mint ediktumának szövege kimondja –, hogy a többség nyelvét elsajátítva rákaphassanak a tudásra és maguktól hagyják el a Talmud tanítását.

II. József birodalomépítő idealista volt. Johann Gottlieb Fichte, a felvilágosodás részegségének múltával viszont a kijózanodás erőteljes, nagytekintélyű hirdetője. A zsidó, gondolta, asszimilálhatatlan, megválthatatlan, hiszen eszméi és gondolkodása kicserélhetetlennek rémlik. Könyveiket nem

elég elégetni, tanításukat betiltani, hanem „ugyanazon az éjszakán fejüket is levágni s egy olyanall helyettesíteni, amelyben ír-magja sem marad a zsidó eszméknek”. (*Beitrag zur Berichtigung der Urteile des Publikums über die französische Revolution*. Leipzig, 1922:114)

PÁRHUZAMOSAN olvasom Sander L. Gilman könyvét a „zsidók rejtett nyelvezetéről” (*Jewish Self-Hatred – Anti-semitism and the hidden language of the Jews*. Baltimore, 1992) Riedl Frigyes és Horváth János professzorok, a budapesti bölcsészkar hajdani tanárainak kiadatlan

jegyzeteivel a „zsidókról”.

A zsidóság magyarországi befogadása egyoldalú szerelmi vallomásokkal kezdődött a „bevándoroltak” részéről. Egy magyarító egylettel az 1840-es években, melyet pesti orvostanhallgatók szerveztek. Szegfy Mór, Einhorn Ignác (később Hom Ede) magyar naptárat adtak a zsidók kezébe. Bloch Móricot, azaz Ballagi Mórt pediglen egész ifjan az a Széchenyi ajánlja az akadémia tagjának nyelvészeti s magyarító munkája elismeréséül, akinek antiszemita napló-bejegyzéseit a mai *Magyar Fórum* havi kiadása és a *Szent Korona* versenyben közli.

Hiába volt azonban a magyar nyelvészek kiemelkedő tudósainak sorában például Simonyi Zsigmond – a zsidó felekezeti magyarokról Riedl vagy Horvát éppen a nyelvi betagozódás lehetőségét tagadták el. Horváth János a *Magyar Nyelv* hasábjain már 1911-ben idegenes szófűzéséért támadta Szomoró Dezsőt. S bár abban a cikkében nem írja le, honnan ez az idegenség, a jegyzetben maradt tanulmánya Ignotus (Veigelsberg) Hugóról már sejteti, hogy cikkeiben a *pilpul*, a csavaros érvelés rávall az eredetre.

Alig hihető, hogy a konzervatív Horváth János tudatában lett volna annak, milyen évszázados beidegzés sugallta idegenkedését az izgága városi költőktől és írótól. Kora tudományának egén Taine csillaga ragyogott s belőle a „milió” elmélete, mely a születés determinációját éppúgy vallotta, mint a környezetét és a nyelvét.

ANYELVET A FIZIOLÓGIÁVAL, a biológia meghatározta szellemmel nemcsak Taine és a pozitívizmus kapcsolta össze, hanem a francia Renannal világhírré jutott „szemita” és „árja” szembeállítás. Ami ártatlan nyelvrokonsági feltételezésének rémllett, azt az akkor korszerű „tudomány” biológiailag igazolta. Nyelvrokonságból faji rokonság lett hirtelen: árja felsőbbrendűség és sémita alávéttség (vagy alávalóság).

Mindennek tudománytalansága s meghaladottsága evidencia. A *História* 1994/8. számában egy szerző „Kik voltak az árják?” címen mégsem fogadja el a tudományos közmegegyezést, melyet ő maga, igaz elutasítóan, úgy fogalmaz meg,

hogy „az egész árja-probléma mesterkélte, a 18. századi filozófusok egy csoportjának találmánya abból a célból, hogy az európai kultúra genezisében olyan fontos biblikus hagyományból a sémi elemeket kiszorítsák”.

Holott ez így igaz. Legfeljebb annyiban szorul kiegészítésre, hogy a 18. században nem volt „árja-probléma”, csak a német romantika észak-nosztalgijából kiáramló öngigazolás. A franciák világforradalmat csináltak; a németek viszont a szellem ellenforradalmát.

A „PROBLÉMA” A TIZENKILENCEDIK században a félreértéssel, hamis tudományos analógiával kezdődött, s mindvégig megmaradt a kor áltudományának a szintjén. Ha lenne a judaisztikának szélesebb fóruma (ami nem zseniális honi professzorán, Komoróczy Gézán múlik), ha nem akadozna az egykoron oly fontos IMIT majd MIOK évkönyvek sora, akkor lenne hol ismertetni, talán részleteiben lefordítani Léon Poliakov mesterművét „Az árja legendáról”, mely alcímében „a rasszista és nemzeti ideológiák európai történetét” kínálja. Teret kaphatna George L. Mosse 1978-ban írott remeke az európai rasszizmus történetéről.

Tudományos fejtegetések persze nem győzhetnének meg egy olyan tudatlan és sekélyes szellemet, mint a szélsőjobb-oldali új demokrata főszerkesztője, Bencsik András. „Miert ne mondhatná valaki, hogy nem szeretem a zsidókat? Például egy palesztin biztosan így gondolkodik, és egy zsidó pedig úgy, hogy nem szeretem a palesztinokat. És a vicc az, hogy egyikük sem antiszemita, ugyanis mind a ketten a sémita fajtához tartoznak.”

Csúf tréfa ez, nem vicc. A sémi nyelvrokonság nem jelent sémita fajtát, a palesztin nem faj, hanem nemzet, a zsidó...

Magyarázni, ezen a színvonalon? A beolvadt zsidóság az ilyen talmudista viccekből régen kivetkezett. Bencsik a *pilpul* hőse, s mint ilyen hamiító, akár a „Cion bölcseinek” cári besúgó szerzője. Valószínűleg kényszerképzetévé rögzült a „sémi-ügy”, ezért érvel Jósika báró, vagy Kuthy Lajos regényei paródia-zsidainak mintájára.

„Itt van például az antiszemitizmus vádja” – nyilatkozik ugyanott Bencsik. „Hiába mondják el épeszű, higgadt, gondolkodó emberek, hogy az antiszemitizmus fogalmát a nációk találták ki.” (*Ez a hét*, 1994. dec. 2.) Majd a továbbiakból kiderül, hogy Bencsik nem ismeri, vagy nem akarja tudni, hogy az antiszemitizmus nem a „sémi fajtájú” emberek ellen irányult, hanem kódjele volt a zsidóság megkülönböztetésének és megsemmisítésének.

Az első közkönyvtár első lexikonja elárulhatná neki, hogy az antiszemitizmus szó-összetételét a múlt század nyolcvanas éveiben egy Marr nevű újságíró szerzette. Egy újabb szerzőnk kideríthetné, hogy a „náció”, Göebels határozottan utasította a német sajtót az „anti-judaizmus” szóhasználatra, épphogy attól a téveszmétől sugallva, hogy vannak más „sémi” fajok.

De ha a konzervatívok zászlajára tűzött magyar Szabó Dezsőt nemcsak hirdetné, hanem olvasná Bencsik, szembeállított volna az „antijudaizmus” kifejezésével.

A fenti sorok olvasónaplómból valók. A *Szombat* felkérésére téptem ki néhány lapját közlésre. Jeles munkák és a hecc-sajtóból figyelemre sem érdemes förmedvények tornyosulnak az asztalomon. Nem vagyok ugyan bizonyos

Marilen Vivanco: A tükörben nézi magát. 1992.

abban, hogy a *Szombat* közönségének kedvére lesz az én karcosabb stílusomban néhány „probléma” felemelítése, amely ezeken a hasábokon nem szokás. Nekem feltehetően eretnek nézeteim vannak egy-egy kulturális közösség kötelességeiről. Úgy tartom, hogy csaknem behozhatatlan az elmaradásunk a judaisztikában, melynek szerves része a magyar zsidóság kulturális történetének feldolgozása, a magyar zsidó oklevéltár kiadásának folytatása. Ügyet sem kellene vetnünk többé a rasszizmus karsztpatakjának fel-felbukkanó, szennyes vizére, ha a történelem és tudomány fellebbezhetetlen cáfolatai eleve nevetségessé tennék kémiaját. Addig, amíg a judaisztika széles tudománya nem kap polgárjogot még abban a közösségben sem, amely ápolására – elsőknek az egyenlők között – hivatott, addig nem tudom a rasszizmus új s új felbukkanását azzal elütni, hogy marginális jelenség. Nem nyugtat meg képviselőinek analfabétizmusa. Hiszen a rasszizmus minden formájában a tudatlanság lázadása, a csöcselék anyanyelve. S a mérget nem mennyisége teszi halálössé. Ahhoz, hogy a szervezetbe jusson, egyetlen karcolás elég.

ATOLVAJOK ÉS SZÉLHÁMOSOK nyelve igencsak megváltozott Luther Márton óta. A zagyva áltudományosság, a melldőngető fajtaféltés, a lezüllött kultúrjavak szemérmetlen eltulajdonítása mind része ez új nyelvhasználatnak. A „semitázás” olyan, mint amilyennek a jiddist képzelték egykoron: az agresszivitásról szól belőle kéréketört gondolatokkal, kínpadra vont nyelvtannal.

Az európai zsidóság a felvilágosodással megújult, aszszimilációjával az egyetemes emberi értékek elfogadásáról tett tanúbizonyságot. A *pilpul* legrosszabb változatát, a csalók nyelvét az ellenfél örökölte.

A szélsőjobbnak, meglehet, sok helyütt leütötték a fejét, de korántsem Fichte receptje szerint. Az eszméik itt kísértének.

1995 februári (és március eleji) programok

Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

A programok helyszíne: VII. Garay utca 48.

Társasági kör

A klub szombat délutánonként 18 órától tart nyitva, a programok 19 órák kezdődnek

február 4. Kőbányi János, a Múlt és Jövő főszerkesztője friss helyzetjelentést ad Szarajevóból.

február 11. Benedek István Gábor, író, újságíró bemutatja most megjelent „A Komlósi Tóra” c. könyvét.

Meghívott előadóművészek: *Kathleen Gáti, Fekete László, Neumark Zoltán.*

február 18. (kivételesen 18 órákor) *dr. Budai Aurél*, művészettörténész, kandidátus diavetítéssel egybekötött előadása a tunéziai Djerba szigetén levő 2500 éves zsinagógáról.

Utána: a Forrás kamarazenei műhely házikoncertje *Horgas Eszter* fuvolaművész vezetésével.

február 19. Városnéző séták zsidó szemmel. Vasárnap 11.00 VI. kerület – Találkozás: Dessewffy u. 23. előtt. Szervező: *Simonyi Péter*

február 25. Heller Ágnes filozófus és *Handk Péter* történész beszélgetése. Téma: etika és történelem - a Soá és ami utána történt...

KÜT

február 8. 17 óra: *Virág Teréz* pszichológussal beszélget a Holocaust-túlélők csoportja.

Keresztény-Zsidó párbeszéd kör

február 16. 18 óra: Fabiny Tamás evangélikus teológiai tanárségéd előadása: „A zsidóság Jézus-képének változásai”. (A keresztény-zsidó társasággal közös rendezvény.)

Obadja zenei klub

február 22. 18 óra Zenehallgatás, beszélgetés, átjátszás. *Vezi: Fekete László*

Izraeli Nagykövetség

március 8. 18 óra: A „Jeruzsálem építészete a 80-as években” c. kiállítás megnyitója. Helyszín: Magyar Építésszek Kamarája, VIII. Ötpacsirta utca 2. (A Múzeumkert háta mögött).

A kiállítás március 21-ig tart nyitva.

Szim Salom Egyesület

Valamennyi programunk helyszíne a (Budapest, 1078) Garay u. 48.

február 11. Szombat

Tóra tanulás

10.00–12.00 Téma: Genezis, 1 Mózes 17. fejezet

február 11. Szombat

Bibliai hősről gyermekeknek

16.00–19.00 Téma: József

Uzsonna piknik alapon; kérjük hozzatok magatokkal enni-innivalót

február 18. Szombat

Liturgia

10.00–12.00 Szidra: Ki tisztá Exodus 2 Mózes 31:1-

18

február 24. Péntek

Oneg Sábbát

19.00 óra Program: beszélgetés Izraelről

Vacsora piknik alapon; kérjük hozzatok magatokkal enni-innivalót

február 25. Szombat

Tóra tanulás

10.00–12.00 Téma: Genezis, 1 Mózes 17.–18. fe-

jezet

március 4. Szombat

Liturgia

10.00–12.00 Szidra: P'kudé Exodus, 2 Mózes 38:21-

39

Bethlen Téri Oneg Sábbát Klub

Budapest, VII., István u. 15.

A klub ajtaját minden szombaton este 6 órákor nyitjuk a Bethlen téri körzetben (Budapest, VII., István u. 15.)

A programok 19.00 órák kezdődnek

február 4.

Zsidónak lenni...4.

Vendégünk *Székely Gábor*

február 11.

Idegen közöttünk

Videovetítés

február 18.

Zsidókérdés: ahogyan a parlamenti pártok látják. 4.

Vendégünk a Fidesz képviselője, *Kövér László*

február 25.

Shlomo Avineri: A modern cionizmus kialakulása

Dr. Bódog Gyula előadása (folytatás)

A KOMOLY OTTÓ KÖNYVTÁR SZOMBATON ESTE 6-TÓL 7-IG TART NYITVA!

A Bálint Zsidó Közösségi Ház február havi programja

február 5. vasárnap

10.00-13.00 Előadás pedagógusoknak. *Hammer Ferenc*: Demokráciára nevelés

február 6. hétfő

15.00 Beszélgető partnerünk *Kardos G. György* író

február 6-tól 8-ig

10.00-17.00 Házigondozás, betegápolás címmel nemzetközi konferencia a Magyar Zsidó Szociális Segély Alapítvány szervezésében, a British Council támogatásával. Érdeklődni az Alapítványnál lehet (Tel: 269-6691).

február 7. kedd

19.00 Száz szó jiddisül. Zsidóság ismeret új megközelítéssel. *Raj Tamás* főrabbi előadás sorozatának II.része Belépő: 100 Ft

február 8. szerda

19.00 „A szociális munka néhány formája Izraelben” *dr. Lévai Katalin* szociológus előadása

február 9. csütörtök

17.00-19.00 Zsidó középiskolák igazgatóinak találkozója az oda aspiráló gyerekek szüleivel. A beszélgetést vezeti *dr. Mikes Judit*

február 12. vasárnap

10.30-13.00 Gyerek játszóház (film, játék, dal, csere-bere) Belépő: 100 Ft

14.30-16.30 Hallássérült Zsidók Egyesületének összejövetele

február 13. hétfő

18.00 Milyen könyvek jelentek meg a holocaust 50. évfordulójának évében? Kiadók, alkotók és olvasók találkozója árusítással egybekötve. A vásár ideje alatt bemutatkozik az *Allegro reneszánsz együttes*. Szervező: *Beer Iván*, a Holocaust Bizottság elnöke.

február 15. szerda

4.00 *Bence Mariann* és *Fekete László* előadása a Salom Klubban "Zsidó ünnepek története és dalai" címmel

18.00 *Palotás Rezső* fotóművész kiállításának megnyitója. Cím: „A sokarcú Izrael” A kiállítást megnyitja Joel Alon, Izrael állam magyarországi nagykövete.

február 16. csütörtök

14.00-17.30 Non-profit műhely

18.00 Palota Fúvós Zenekar műsora. Fialat előadók koncertje: tánc-, szalonzene, jiddis és héber dalbetétek Belépő: 100 Ft

február 18. szombat

19.00 Füre lizni tilos! Bormai Tibor magánszáma. Belépő: 150 Ft

február 20. hétfő

14.00 A Salom Klub vendége Fenyő Gábor. Hallgassunk értőn zenét. Olasz operaszínek.

február 22. szerda

15.00 Fialat muzsikuskor klubja a Salom Klubban

február 22. szerda

17.00-18.00 Iden-titi klub. Hogyan élünk harmóniában önmagunkkal és környezetünkkel? A klubba "vegyes házasságban" született, vagy abban élő fiatalokat várunk.

február 24. péntek

10.00-15.00 "Kézenfogva" Egészségkárosodottak napja. Játszóház gyermekeknek, beszélgetés felnőtteknek. A nap fővédnöke: *Göncz Árpádné*. Érdeklődni a Magyarországi Zsidó Szociális Segély Alapítványnál (Bp.VII.,Síp u. 12. Tel: 269-6691) lehet.

február 25. szombat

19.00 DISCO! Belépő: 150 Ft

február 26. vasárnap

13.00-17.00 A legenda napja. Barangolás a zsidó legendák világában. Mesék, játékok, előadások kicsiknek és nagyoknak. Belépő: 100 Ft

18.00 A *Menóra Egyesület* emlékhangversenye Braun Tibor alapító emlékére. Az est fővédnöke *Prof. Schweitzer József* főrabbi. Fellépnek: *Altó Mária, Csavlek Etelka, Kovács Kolos, a Tomkins Együttes, Kelen Péter, Szabadi Vilmos, Puskás Levente, Puskás László, Tóth Emil*. Belépő: 300 Ft

február 27. hétfő

16.00 *Gazda István* tudománytörténész előadás sorozatának első része nagy magyar zsidó tudósokról március 1. szerda

17.00 *Gábor Marianne* érdemes művész kiállításának megnyitója. Irodalmi műsor *Gábor Ignác* és *Rónai Mihály András* emlékére. Közreműködik *Keres Emil*. Rendezte és megnyitja: *Pogány Ó. Gábor*

március 5. vasárnap

15.00 Aukció. Kikiáltásra kerül többek között: párizsi út (BUDATOURS), izraeli reptőljegy (Szochnut), valamint további értékes tárgyak és lehetőségek. Várjuk február 15-ig további felajánlásait és részvételüket az aukción, melyet *dr. Virág Judit* művészettörténész vezet.

A programok és a szakköreink iránt érdeklődni, illetve jelentkezni a helyszínen (Budapest, VI., Révay u. 16.) vagy a 111-9214-es telefonszámon lehet.

* * * * *

Zsidó Diákok Magyarországi Szövetsége

A programok helyszíne: VII. Garay utca 48., kezdési időpont: péntek esténtől 19 óra. Lapzártáig a konkrét programokról nem érkezett értesítés.

Nagyfuvaros utcai zsinagóga

Budapest VIII., Nagyfuvaros utca 4/b.

Szombat délelőttönként 10.30-tól *Raj Tamás* főrabbi előadást tart fiatalok (14–24 évesek számára).

Vasárnap reggel 9 órától Talmud Tóra hitoktatás gyermekek (6–14 évesek) számára a díszteremben.

Bethlen téri zsinagóga

Budapest VII., István utca 15.

Vasárnap reggel 8.30-tól 9.45-ig *Deutsch Róbert* főrabbi tart Talmud Tóra hitoktatást gyermekeknek.

Hősök temploma

Budapest VII., Dohány utca

Vasárnap reggel 9-től 10-ig *Fröhlich Róbert* főrabbi tart Talmud Tóra hitoktatást gyermekeknek.

Eljött a Messiás?

A lubavicsi haszid közösség (lapunk 1993 decemberi számában részletesen írtunk róluk) körében egyre terjed az a nézet, amely szerint a fél éve elhunyt, nagy tiszteletnek örvendő Rebe mégis a Messiás volt, és így hamarosan várható föltámadása. Hogy mekkora az ebben hívők, illetve az ezt elutasítók befolyása, az már csak azért is különösen fontos, mert a lubavicsi mozgalom az egész zsidó világra kiterjedő és számottevő befolyással bír.

A MESSIÁS LEENDŐ ELJÖVETELE a zsidó hit egyik sarkalatos tétele. Ezen alaptétel úgy tartja, hogy a Messiás élő személy lesz. Az elhunyt Rebéről azt állítani, hogy ő a Messiás, éppen ezért súlyos teológiai kihívás, a zsidó hit fundamentumának áthágása – állítják rabbinikus tekintélyek, pl. Aaron Soloveitchik chicagói rabbi. E személyeket különösen az aggasztja, hogy a nagybefolyású mozgalmon belül jelenleg a Rebe messiás-voltát igenlők látszanak túlsúlyra jutni. „Nem csak néhány ember, hanem közösségünkben mindenki hiszi, hogy a Rebe kihoz bennünket a száműzetésből és elvezet a nagy, végső megváltáshoz” – nyilatkozta Butman rabbi, a közösség egyik befolyásos vezetője.

A halála a előtti hosszas szenvedés, a kórházi intenzív osztályon töltött hónapok a mártírium glóriáját vonják Rebe feje köré – figyelmeztetnek józanabb szemlélők – ami – furcsa módon – Krisztus alakjához teszi őt hasonlónak. Mindennek következtében a keresztény térítőknél is könnyebb dolguk lehet a lubavicsiak körében. Ezért a zsidó tudósok közül többen sürgetik, hogy a zsidó világ egyértelműen ítélje el e messiás-hitet, mint ami egyértelműen ellentmond a *Halachának*, a zsidó törvénynek. *A keresztény hitben ilyesmi lehetséges, de a zsidóságban nem* – jelentette ki a világszerte nagy rabbinikus tekintélyként tisztelt Soloveitchik rabbi arról szólva, hogy elhunyt ember lehet-e a Messiás. *Ez áthágása mindannak, amit a zsidóság jelent.*

A lubavicsi asszonyok körében készített interjúi során a *Forward* riportere azt tapasztalta, hogy a kérdezettek visszavárják az elhunytat. Az asszonyok még azt is elmondták a riporternak, hogy a nem zsidók sokkal könnyebben megértették álláspontjukat.

David Berger, ortodox hittudós, a messianisztikus mozgalmak kitűnő ismerője, úgy nyilatkozott, hogy míg a Rebe élt, maga is nagy rokonszenvvel tekintett a lubavicsi mozgalomra, hiszen az az elveszett zsidó közösségek megmentésén munkálkodott. Halála után Messiásnak tartani a Rebét azonban elfogadhatatlan. „Nem akarom az »eretnek-ség« kifejezést használni, hiszen ez rendkívül súlyos szó a zsidóságban, de a leghatározottabban állítom, hogy ez a mi hitünknek ellentmond.”

Berger rabbi azt is hozzátette, hogy ez a szükségszerűen csalódásba torkolló hit alá fogja ázni a lubavicsi mozgalom legitimitását. Mindez megkönnyítheti a keresztény térítők dolgát, hiszen velük szemben a zsidóság hagyományos érve mindig az volt, hogy halott ember nem lehet Messiás. A

Messiás feltámadásának tételét mindig erős ellenszenv fogadta a zsidóság körében. Soloveitchik rabbi éppen ezért azt ajánlja a lubavicsi mozgalomnak, hogy válasszanak maguknak új, élő vezetőt és ne veszélyeztessék tovább a zsidó közösséget.

***

A zsidóság körében – főként válságos korszakokban – nem egyszer támadtak már messianisztikus mozgalmak, amelyek egy élő személyben vélték megtalálni a régen várt megváltót. Ezen hamis messiások közül a legismertebb volt Sabataj Cvi, aki a XVII–XVIII. században az Oszmán Birodalom területén élt és Messiásnak vallotta magát. Fellépése hatalmas visszhangot váltott ki az akkori zsidó világban. Követőinek tábora óriási volt, akik persze keserűen csalódtak, midőn bálványozott vezérük 1666-ban – midőn az oszmán hatóságok halállal fenyegették – moszlim hitre tért. Ezután a többség elfordult tőle, ám híveinek egy töredéke úgy látta, hogy az áttérés is csupán a megváltás céljait szolgálja, ezért ők is követték vezérüket. Színleg elfogadták a muzulmán vallást, titokban azonban továbbra is zsidó hiten maradtak, és várták Sabataj Cvi visszatérését. Leszármazottaik még ma is élnek Isztambul környékén. Néhány nemzedékkel ezelőtt még több tízezeren voltak, számuk ma már néhány ezerre zsugorodott. A törökök a „dönme” (hitehagyott) névvel illetik őket, ők azonban magukat a héber „Ma’aminim” (igazhitűek) néven nevezik, és titokban tovább imádkoznak Messiásuk visszajöveteléért.

Csecsenföldről menekülőben

Mintegy ötven zsidó család várakozik Groznijban, az Oroszországtól elszakadni kívánt Csecsenföld fővárosában, hogy szabadon elhagyhassa szülőföldjét – jelentette a Jewish Agency (Szohnut) moszkvai irodája december végén.

Alla Lévy, a Jewish Agency igazgatóhelyettese a *Jewish Chronicle* tudósítójának nyilatkozta: „Minden utat lezártak, de a zsidók az első adandó alkalommal elhagyják a várost. A körülmények rendkívül rosszak. Azért nem távoztak korábban, mert családi és vagyoni ügyeik megoldatlanok voltak.”

Csecsenföld Oroszország déli részén, a kaukázusi hegyekben terül el, 1,2 millió ember lakja, többnyire muzulmánok. Egy 1989-es felmérés szerint körülbelül 3500 zsidó lakosa van.

Amos Elon

Az emlékezés politikája

A II. VILÁGHÁBORÚ BEFEJEZÉSÉT követően, a holocaust kitudódását Izraelben először döbbsen hallgatás követte: a megilletődés és a szégyen valamiféle keveréke. Az idősebbek lelkiismeret-furdalást és vétkességet éreztek, hogy semmit sem tettek azért, hogy a tragédiát megelőzzék vagy legalábbis csökkentsék mértékét. Ugyanakkor a fiatalabb, már Izraelben született fiatalok gyakran képtelenek voltak részvétet érezni a holocaust túlélői iránt. Ez részben a cionista nevelés és propaganda hatásának tudható be. Fiatal nemzedékek hosszú sora abban a hitben nőtt fel, hogy a diaszpóra megléte nem csupán katasztrófa, hanem egyúttal szégyellni való is. A náci zsidó áldozatait gyakran úgy állították be, mint akik „engedelmesen” vonultak a vágóhídra. Emlékszem egy héber tankönyvre, melyet még az ötvenes évek végén is használtak a középiskolákban, amely Bialik siratóénekét az 1903-ban lezajlott kisinyovi pogromról a következőképpen elemezte: „Ez a vers a támadók aljas brutalitását és a diaszpórai steti zsidó lakosainak alávaló szégyenét és gyávaságát írja le.”

Ebben a furcsa szövegben a „gyalázatos”, „szégyen” és „gyávaság” szavak tükrözik legjobban a cionista nevelés lényegét. Az emlékezés és elutasítás egymást váltó kedélyállapotai közepette a fiatal izraeli nemzedékek eleinte a düh és szégyen között hánykódtak a rettenetes múlt miatt. Számos vezető politikust kísértett gyötrődés és szégyenérzet – melyet néhányan teljesen képtelennek bizonyultak feldolgozni – talán mégis tehettek volna valami, hogy a tragédia mértékét, ha csekély mértékben is, de csökkentsék.

Az első külügyminiszter, Móse Sarret, élete végéig küszködött ezekkel a kérdésekkel. Évekig gyötrődött Joel Brandt esete fölött, aki 1944-ben azzal az Eichmann által jóváhagyott ajánlattal érkezett Magyarországról, hogy a zsidók életéért cserébe teherautókat kér. Az angolok katonai börtönbe zárták Brandtot Aleppóban. Sarret ott hallgatta ki, meggyőződött Brandt becsületességéről, és arról is, hogy Eichmann ajánlatát ugyan nem szabad elfogadni, ám mégis folytatni kell vele a tárgyalásokat, hogy időt nyerjenek. Az oroszok már közeledtek Magyarországhoz, de az angolok hallani se akartak róla. A zsidók megmentése számukra másodlagos szerepet játszott a náci ellen folytatott háború megnyeréséhez. Maguk az oroszok is hevesen elleneztek bármiféle különalkut, és mélyen gyanakodtak egy esetleges angol–amerikai–német különbékére. Sarret élete végéig nem bocsátotta meg magának, hogy kétségbeesett kérése nem párosult a megfelelő elszántsággal, illetve hogy túlságosan is kötötte a nyugati szövetségesek iránti lojalitása.

Az 1950-es évek végére a holocaustot övező döbbsen csendet az annak következményeiről folytatott bőbeszédű – s gyakran hivatalosan is támogatott – nemzeti vita váltotta fel. Hamarosan úgy beszéltek a holocaustról, mint az izraeli társadalom egészét érintő központi traumáról. Nem lehet eléggé hangsúlyozni ennek hatását a nemzetépítés folyamatára. Tocqueville szerint a nemzetek sorsát, éppúgy mint az egyes ember sorsát, döntően befolyásolja születésük körülményei. Akkor, amikor Izraelben kialakult a nemzeti éthosz és a politikai nyelvezet, a kollektív tudatban megidézett és tükröződő képek egy valóságos poklot idéztek fel. A korai cionisták Izraelt az üldözött zsidóság biztonságos menedékeként képelték-terveztek, ám Izrael túl későn jött létre ahhoz, hogy a halott milliókat megmentse. A mai napig létezik Izraelben egy látens hisztéria, amely erre vezethető vissza. Ez magyarázza azt a már-már paranoiás elszigeteltségérzetet, amely 1948 óta az izraeli lelki alkat jellegzetes vonása. Ez motiválja a mértéktelen gyanakvást, a saját erőre való rögeszmés hagyatkozást, az idegenek – főleg az arabok s újabban a palesztinok – iránt érzett félelmet, amely gyakran hajlik megvetésbe. Az izraeliek hajlamosak arra, hogy minden egyes arab vagy palesztin mögött SS fegyverest lássanak, aki ismét a gázkamrákba és a krematóriumokba taszítja őket.

NEM AZ IZRAELIEK AZ EGYETLENEK, akik egy traumatikus múlt árnyaival viaskodnak. Európában az írek vagy a lengyelek önmagukról alkotott képe a történelmi szenvedés és mártírság hasonló elképzeléseiben gyökerezik. A legközelebbi párhuzam talán a milliányi örmény meggyilkolása. Hitler állítólag a következő megjegyzést tette: „Ki emlékszik már az örményországi mészárlásra?” – vagyis a zsidókat is nyugodtan meg lehet gyilkolni. Ám annak ellenére, hogy másokat is lemészároltak, a zsidók esete mégis másnak tűnik, mivel – a cigányokkal együtt – csak őket szemelték ki, mint népet, mint egy állítólagos „fajt”, a kiirtásra. Izraeli nemzedékek hosszú sorában tudatosították ezt a komor alapelvet: a zsidókat nem vallásuk, politikájuk vagy tetteik miatt szemelték ki a halálra, hanem pusztán amiatt, hogy ott voltak, hogy léteztek.

* * *

EZT A TUDATOT HOSSZÚ ÉVEKEN ÁT beléjük nevelték, s ez messzemenő politikai, kulturális és vallási következményekkel járt. Ebből fakadt egy sajátos politikai filozófia, s egy komor, ridegnek mondható, pesszimista életszemlélet. Jacob Talmon, az elhunyt történész ezt a szemléletet helyeslően úgy jellemezte, mint egy „isten és kreatív téboly, amely nem csupán elnyom mindenféle félelmet és haborzást, hanem tisztánlátást biztosít egy baljós, torzító fényben fürdő tájban”. Talmon 1960-ban

Amos Elon író, esszéista, Jeruzsálemben él. Fenti írása a *The New York Review of Books* 1993. október 7-i számában jelent meg.

vetette papírra e szavakat. Húsz évvel később, halála előtt, megbánta őket. A náci holocaust traumatikus emléke nem csupán erősödött és egyre elterjedtebbé vált az évek múltával, hanem egyúttal politikusok és ideológusok kezdték manipulálni. Paradox módon, az arab államok fölött aratott 1967-es győzelem után vált egyre szembeszökőbbé a politikai életben. Nagyobbrészt Talmon „isteni és kreatív tébolyának” tulajdonítható a fiatal állam bátorsága és energiája. Ám 1967 után ugyanerre vezethető vissza a hatnapos és a Jom Kippur-i háborút követően kibontakozó szűk látókörű és szentesített nacionalista egoizmus is – „az egész világ ellenünk van” típusú paranoia, illetve a palesztinok jogainak és a világ közvéleményének semmibevétele.

Az ebből származó türelmetlenség az oka annak, hogy az Egyiptommal való békekötésre – amely 1971-ben vagy 1972-ben határozott lehetőség volt –, csak 1978-ban, a Jom Kippur-i háború borzalmas vérontását követően került sor. Emlékszem, hogy 1972-ben fültanúja voltam egy beszélgetésnek Richard Crossman, az angol munkáspárti politikus és egy nyugalmazott, magas rangú izraeli diplomata között. Crossman, aki régóta Izrael barátjának számított, keserűen felpanaszolta az izraeliek s főleg az akkori miniszterelnök, Golda Meir intranszigienciáját a palesztin jogokkal szemben. A diplomata szomorúan bólintott. Golda Meir intranszigienciáját a holocaust emlékének felidézésével próbálta megvilágítani: „Traumatizált nép vagyunk” – mondta. – „Kérem, értse meg!” „Hogyne” – felelte erre Crossman. – „Az Ön népe valóban traumatizált. Ám az Önök traumatizált népe birtokolja az atombombát! Az ilyeneknek rács mögött a helyük!”

***

AHATNAPOS HÁBORÚT KÖVETŐEN a legtöbb izraeli politikus saját ellentmondásos kijelentéseinek csapdájába esett. Az izraeliek a saját maguknak követelt önrendelkezési jogot megtagadták másoktól – az emlékezés nevében. S mialatt hevesen elleneztek, hogy a náci holocaustot történelmi vagy bármilyen más perspektívába állítsák – azt állítván, hogy ez az esemény egyedülálló és mással össze nem hasonlítható –, a maguk részéről haborás nélkül nevezték az arabokat nácioknak, s Arafatot egy második Hitlernek. A libanoni háború idején Ronald Reagannek címzett közismert levelében Menachem Begin úgy fogalmazott, hogy amikor az izraeli tankok Bejrútba gördültek, olyan érzés kerítette hatalmába, mintha Berlinbe törne be, hogy Hitlert elkapja bunkerében. Ez a fajta retorika nem csupán Begin vagy a Likud sajátja volt. Abba Eban, aki az egyik legmérsékeltőbb munkáspárti politikusnak nevezhető, az 1967 előtti határokat – azokat a határokat, amelyek lehetővé tették Izrael számára, hogy hat nap alatt három arab államot győzzön le – „auschwitzi” határoknak nevezte.

A holocaust emlékével való szembenézés nehézsége rányomta bélyegét az izraeli történetíráásra is. Az izraeli történetírás első két évtizedét gúzsba kötötték azok a közhelyeszerű igazságok, melyek a cionista ideológia fő áramlatából fakadtak. Eredményeképp olyan ideologikus és apologetikus művek születtek, melyek a zsidó állam történelmi szükségességét bizonygatták. Tom Segev *A hetedik millió: Izrael*

és a holocaust c. könyvében* mélyrehatóan elemzi ezt a problémát. Segev, aki az egyik legkiválóbb izraeli történész, arra is rámutat, hogy a korszakot tárgyaló legjelentősebb, zsidó szerzők által írt könyveket, tanulmányokat nem izraeliek írták, és e könyvek közül csak néhányat fordítottak le ivritre – talán pont amiatt, hogy nem idomultak teljesen az akkoriban elfogadott elképzelésekhez. Allan Bullock könyve Hitlerről csak húsz évvel az első kiadás után jelent meg ivritül, Joachim Fest *Hitler* c. könyve csak 1986-ban jelent meg Izraelben – ez utóbbi mű esetében a kiadó ráadásul hozzábiggyesztett egy alcímet: „Egy embertelen lény portréja”, amely teljesen ellentmond a könyv alaptételének. Ezeket a manővereket és késlekedéseket csupán azért említem, mivel jól tükrözik azt az akkori tendenciát, hogy az árnyaltabb megközelítéssel szemben inkább előnyben részesítették a leegyszerűsítő változatokat. Több generációnak kellett felnőni ahhoz, hogy olyan izraeli történészek szülessenek, akik képesek voltak a holocaust történetét saját életüktől függetlenül tanulmányozni.

***

JÓL TUDJUK, HOGY A TÖRTÉNETÍRÁS egyik módja annak, hogy megszabaduljunk a múlt nyomasztó, gyakran kínzó súlyától; Benedetto Croce szavaival élve ez „felszabadít minket a történelem alól”. Az izraeli politikai elit azonban vonakodott megszabadulni a kliséktől. Az 1978-ban hatalomra került jobboldali kormány alatt az emlékezet politikai eszközként való kihasználása egyre inkább előtérbe került. Napjainkban a korábbi Jugoszlávia utódállamaiban elhangzó kijelentések – amelyek bővelkednek az olyan fordulatokban, hogy a történelem azonos a sorssal – gyakran emlékeztetnek erre a retorikára. Menachem Begin rendszeresen úgy jellemezte kormányának valamennyi jelentős politikai intézkedését – akár Libanonban, akár a megszállt területeken –, mint jelentős mérföldkövet Izrael történelmi útján, amely „a holocausttól a megváltáshoz vezet”. Jogi intézkedésekkel megkísérelte kiszakítani a holocaustot a történetírásból. Egy 1981-ben elfogadott törvény büntetendő cselekedetté tette a holocaust tagadását, mintha annak az eseménynek a feldolgozása már nem a történészek dolga lenne, hanem – Segev szavaival élve – a nemzeti igazság jogban rögzített doktrínája, afféle államvallási hittétel. (Elvben, persze, ezt a doktrínát jobban védi a jog, mint a vallás. A „vallási érzület durva megsértéséért” [beleértve Isten létének tagadását], kiszabható büntetést egy évben maximálták; a holocaust tagadásáért öt év jár. Azonban még senkit sem ítélték el e két jogszabály alapján.) A politikai nyelvben még mindig hemzsegnek a holocaust közhelyei. A múlt évben Ehud Barak tábornok, az izraeli hadsereg vezérkari főnöke meglátogatta Auschwitzot; mikor a krematóriumokhoz értek, a kíséretében lévő tisztek és riporterek előtt ünnepélyesen így szólt: „Ötven évet késtünk.”

Hasonlóképpen, Izraelben csak nagyon nehezen alakult ki az új, Német Szövetségi Köztársaság jellegének megértése:

* Tom Segev, *The Seventh Million. Israel and the Holocaust*. Hill and Wang, 1993.

hogy valóban új kezdetet jelöl, s ez a kezdet nem is olyan rossz; hogy egy nyitott társadalom és egy viszonylag jól működő demokrácia, egy bonyolult hely, ráadásul olyan hely, amely inkább hasonlítható Anselm Kiefer, semmint Otto Dix vagy George Grosz festményeihez. Ami a német kérdést illeti, Ben Gurion volt a nagy kivétel az izraeli politikusok között. Gyakorta szembeszállt a Nyugat-Németországról kialakított ellenséges képpel, s makacsul hajtogatta, hogy az az ország már valóban egy liberális demokrácia. Ebben minden bizonnyal az államérdek is vezérelte, de a valóságban is meggyőződésévé vált, hogy immár létezik a „másik” Németország. E nézetével szinte egyedül maradt, még saját pártjában is. S nem sikerült meggyőznie még utódját sem. Jellemző eset történt 1966-ban, azon az állami vacsorán, melyet Konrad Adenauer tiszteletére rendeztek Jeruzsálemben, s melyen magam is jelen voltam. A vacsora után mondott beszédében Levi Eskol miniszterelnök előre megírt szöveget olvasott fel. Méltatta Adenauer múltbéli és jelenlegi cselekedeteit, majd kifejtette, hogy a „a bűnbánat

nem lehetséges ... Izrael továbbra is bizonyítékot keres arra, hogy Németország megérdemli, hogy a nemzetek családjába visszatérhessen”. Adenauer az asztalra helyezte borospoharát és közölte Eskollal, hogy megszakítja látogatását; döntését azzal indokolta, hogy Eskol eltagadta tőle azt, amiért egész életében munkálkodott.

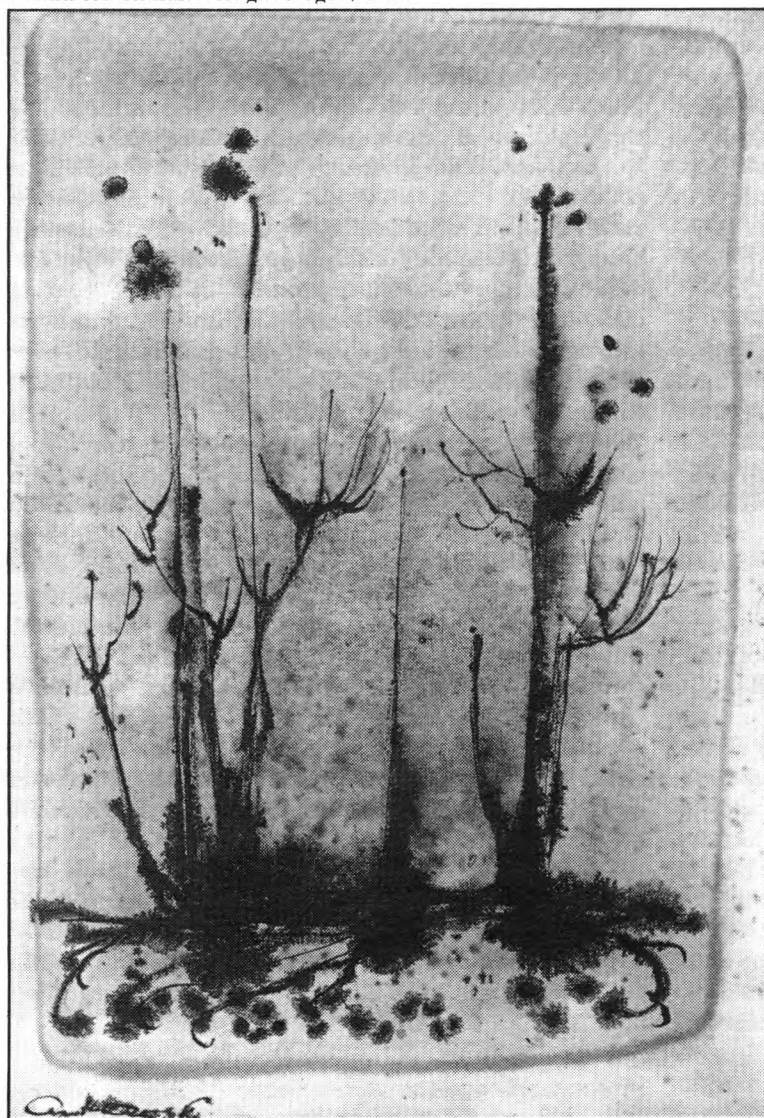
Eskol őszintén megdöbben. Az asztalnál ülő vendégek fájdalmas arckifejezéssel néztek egymásra. Eskol nem értette, mit vétett. Megpróbálta Adenauert kiengesztelni: „De hiszen személy szerint dicsértem Önt” – mondta. Ez csak tovább rontott a helyzeten. Adenauer kijelentette, hogy utasította repülőgépét, hogy másnap kora hajnalban indulnak. Adenauer végül is nem szakította félbe látogatását. Egy szomszédos szobában mindkét fél diplomatái összeültek, s végül ráleltek a megfelelő békítő formulára. Ez azonban nem csupán a beszédíró meggondolatlanságának, vagy a politikus fáradtságának, figyelmetlenségének következménye.

Levi Eskol kivételesen humánus és mérsékelt ember volt, a megbékélés híve. Egyike volt azoknak a mára már legendássá vált pioniroknak, akik az I. világháború előtt telepedtek meg az országban és megalakították az első kibucot. Beginnel vagy Samírral ellentétben, a náciizmus pusztítását nem tapasztalta meg személyesen. Ugyanakkor képviselője volt valamennyi izraeli korosztálynak és minden egyes izraeli állampolgárnak, bármely országból is érkezett, akiknek a holocaust – jóval korábban – több volt, mint személyes trauma. A kollektív identitás egyik meghatározó pillérévé vált: a másik két pillér a nacionalizmus és a vallás volt. Sok izraeli úgy érezte, hogy kortól, származástól és iskolai végzettségtől függetlenül, mintegy másodkézből átélte a holocaustot. Számos nem zsidó izraeli, beleértve arabokat és drúzokat is, osztozott ebben az érzésben egyfajta ozmózis révén.

* * *

1978-ban, amikor az izraeli politikai életben éles jobboldali irányváltás következett be, az „emlékezést” tovább intézményesítették a nemzeti rituáléban és az oktatási rendszerben. A holocaust története már ezt megelőzően is része volt a történelemoktatásnak. Most azonban az állampolgári ismeretek és a vallásoktatás keretében is elkezdtek tanítani. S amikor az 1980-as években Kelet-Európa megnyílt az izraeli turisták előtt, az iskolai holocauststúdiumokat kiegészítették a lengyelországi iskolai látogatások, melyeket a kormány finanszírozott. Sok ezer középiskolai diák vett részt ezeken a kirándulásokon – melyeket zengzetes néven „Az élők menetének” hívtak –, s a koncentrációs táborok hajdani lakói kísérték el őket, akik különleges idegenvezetők-ként szerepeltek. A diákok először Varsóba repültek és felkeresték az egykori gettó helyét, majd onnan továbbutaztak Treblinkába és Auschwitzba, amely a kirándulás „fénypontja”

Chaim Rosenthal: Virágzó Negev, 1989

lett. Izraeli dalokat énekelve, Dávid-csillagos és „Izrael népe él” feliratú pólókat viselve, az ifjonti látogatók végigvonultak az auschwitzi táboron. A közeli Birkenauban a krematóriumok előtt kibontották lobogóikat és elmondták az izraeli hadseregben szolgáló katonák biztonságáért könyörgő imát. Ezután következett a *kaddis*, a halottakért mondott hagyományos zsidó ima.

Hazatérve Lengyelországból a fiatal résztvevők egynemelyike elmondta a sajtónak, hogy a hajdani megsemmisítő táborokat látva „jobb” cionistákká váltak; hogy meggyőződésükké vált, hogy Izraelnek Erec minden egyes négyzetcentiméteréhez ragaszkodnia kell; hogy a területi kompromisszum számukra elfogadhatatlan. Az izraeli oktatási minisztérium egyik osztálya által kiadott, külön e tanulmányi kirándulások céljára készült útikönyve szerint Auschwitz a zsidók iránt érzett örök gyűlöletet testesíti meg, amely mindig is létezett s mindig is létezni fog, míg zsidók és nem zsidók élnek e földön. Egy másik szövegrészben ezt olvashatjuk:

„Itt állunk keserű szívvel és könnyes szemmel a megsemmisítő tábor krematóriuma előtt, és siratjuk az európai zsidóság rettenetes végét. Amiközben sírunk és gyászolunk, szívünket büszkeséggel és örömmel töltik el azok a kiváltságok, melyeket a független Izrael Állam polgáraiként élvezhetünk. Megígérjük és esküszünk: éljen soká, mindörökkön örökké Izrael Állam.”

Segev szerint ugyanez a tankönyv elítéli mind a jelenkori lengyel antiszemitizmust, mind azt a tényt, hogy a lengyel kormány a kommunizmus bukása után is támogatja a palesztinok önrendelkezési jogát, mintegy egyenlőségjelet téve a két dolog közé.

Az ezeket a kirándulásokat átható, és a kirándulások által gerjesztett indulatokat élesen bírálta az utóbbi években. A vitát Jehuda Elkana, a tel-avivi egyetem professzora, nyitotta meg, aki maga is auschwitzi túlélő. „Felejteni kell!” című írásában, amely a *Ha'arec*-ben jelent meg, Elkana tiltakozott az ellen, hogy az emlékezést politikai célokra használják fel, s figyelmeztetett e gyakorlat esetleg végzetes politikai és pszichológiai következményeire:

„Mit gondoltunk, hogyan dolgozzák fel ezek a fiatalok ezt az élményt? A komor felhívás: »Zechor! Emlékezz!« ... az elvakult gyűlöletre való felhívásként is értelmezhető. Könnyen meglehet, hogy a világnak, nagy általánosságban, emlékeznie kell. ... E nemzet vezetőinek legfontosabb feladata ... hogy jövőnk felépítésén fáradozzanak és ne a holocaust háttörzsongató jelképeivel, szívszagató ceremóniáival és komor tanulságaival foglalkozzanak naphosszat. ... Az izraeli társadalom palesztinokhoz fűződő viszonyát ... egy meglehetősen mélyen gyökeredző egzisztenciális »Angst« határozza meg, melyet a holocaustból

levonható tanulságok egy sajátos értelmezése táplál és az a hit, hogy az egész világ ellenünkre tör, és mi vagyunk az örök áldozatok. Számomra Hitler tragikus és paradox győzelme ebben a sokak által osztott réges-régi hiedelemben nyilvánul meg. Auschwitz hamvaiból, jelképesen szólva, két nemzet emelkedett ki: egy kisebbség, amely azt mondja: »ez sohasem történhet meg még egyszer«, és egy riadt, rémült többség, amely azt mondja: »ez sohasem történhet meg velünk még egyszer«. Nyilvánvaló, hogy amennyiben valóban csak ezt a két tanulságot lehet levonni, akkor én az első véleményhez csatlakozom, mivel a másodikat katasztrófálisnak tartom. ... A történelem és a kollektív emlékezet minden kultúra szerves része, ám a múlt nem válhat a társadalom jövőjét és a nép sorsát alapvetően meghatározó tényezővé.”*

Elkanat hevesen bírálta nézeteiért. De mégsem ő volt az egyedüli, aki az elmúlt évek során arra buzdította az izraelieket, hogy – Carlyle szavaival élve – legyenek bölcsek az emlékezésben s bölcsek a felejtésben. Óhatatlanul eszünkbe ölik Nietzsche jól ismert érve, amely szerint bizonyos mértékű felejtés nélkül nem lehet élni. „Van egy olyan foka az álmatlanságnak, a kérődzésnek, a történeti érzéknek, amely minden eleven lényt károsít, s végül elpusztít, legyen az akár ember, akár nép vagy kultúra.”**

***

ÉLETEM LEGNAGYOBB RÉSZÉT Izraelben töltöttem és arra a következtetésre jutottam, hogy ott, ahol ennyire erős a traumatikus emlékezet és a fájdalom, s ahol az emlékezetet akár öntudatlanul, akár tudatosan a politika szolgálatába állítják, talán helyénvaló lenne némi felejtés. Ám ez semmiképpen se tekintsek felhívásnak „a megbocsátásra és a felejtésre”. A megbocsátásnak ehhez semmi köze. Az emlékezés gyakran a bosszúállás egyik formája ám, paradox módon, egyszersmind a megbékélés alapja is. Véleményem szerint a hangsúlyok és az arányok újrafogalmazására van szükség, s egy új egyensúly felállítására az emlékezet és a remény között az izraeli politikai életben.

Az izraeli kormányváltás e tekintetben is előrelépést mutat. S nem csupán azért, mert az új kormány hajlandó történelmi békét kötni a palesztinokkal, akiket nem tekint napjaink náciainak. A holocaust vonatkozásában is. Sulamit Aloni, Rabin első oktatásiügyi minisztere, Elkanához hasonló nézeteket vall. Mielőtt az ultraortodox vallási blokk arra kényszerítette Rabint, hogy eltávolítsa kormányából, Aloni valamennyi auschwitzi iskolai kirándulást eltörölt. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy az állami iskolarendszernek nem kell a holocaust úgynevezett értékeit propagálnia. S hozzátette, hogy már a kifejezéstől is hideglelést kap: a holocaustnak nincsenek értékei. Aloni szerint az izraeliek ahelyett, hogy gyógyítanák sebeiket, újra és újra feltépik azokat. A trauma kezelése helyett talán gyógyítani kellene. Nem tudom, mi ennek politikai módja; meggyőződésem azonban, hogy egyetlen reményünk csak az lehet, ha Jehuda Elkana nézetei érvényesülnek.

* A cikk teljes fordítása megjelent a *Szombat* 1993. 4. számában.

** Friedrich Nietzsche, *A történelem hasznáról és káráról*. Fordította Tatár György. Budapest, 1989.

Megnyílt az új Izrael Operaház

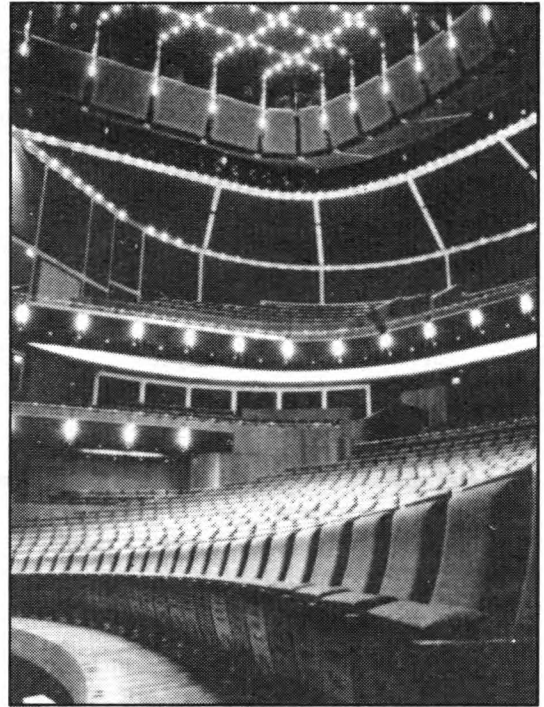
TEL-AVIVBAN *Arturo Toscanini* vezényletével 1937-ben mutatkozott be a Filharmóniai Zenekar, azóta zenei központ a város. 1947-ben *Edis de Philipe* énekesnő létrehozott egy operaházat is, de olyan színpaddal, amely csak kevés szereplős művek bemutatására volt alkalmas, kicsi volt a nézőtér befogadóképessége is, bár olyan énekeseknek is ugródeszkaként szolgált, mint *Placido Domingo*. 1982-ben alkalmatlansága, méltatlan körülményei miatt bezárták, majd rövidesen megkezdődött egy új operaház tervezése – amelyik Izraelben megfelel a mi Állami Operaházunk rangjának –, helyét pedig a *Golda-művészközpontban* jelölték ki, egy hangversenyekre alkalmas épülettel a városi könyvtárral és a tel-avivi múzeummal egyetemben.

Muzsikát szerető néhány személy 1987-ben megalakította a tel-avivi operabarátok egyesületét, hogy adományozással és adománygyűjtéssel kiegészítse az állami büdzséből és a város pénzeiből felépülő operaház beruházási, majd működési költségeit. Háromszázan kezdték, ma az egyesületnek 13 000 tagja van.

Miközben az építkezés folyt, szervezték a társulatot is. Művészeti veze-

tőnek *Jehuda Winkler*t nevezték ki, a Jeruzsálemi Szimfonikusok irányítóját, aki fiatal énekeseket, koreográfusokat, díszlettervezőket szerződtetett, és rövidesen különféle helyeken már előadásokat is tartottak. Winkler a későbbi előadások sikerét az énekkar kiválasztásában látta, mert azt tartja, hogy szólószámokra lehet jeles személyeket szerződtetni, de a kórus az állandó. Szerencsés időben végezte a kiválasztást, mert akkor érkeztek a legtöbben a volt SZU-ból, közöttük számos énekes, zenész, olyanok is, akik szülőföldjükön a különböző városok operaházaiban vezető művészek voltak.

AZ ÉPÜLET gyorsan emelkedett. Földszintje és két emelete 1500 néző befogadására alkalmas, az ülőhelyeket úgy tervezték, hogy mindenholnan teljességében lássák a színpadot, amit hatalmas, és a legkorszerűbb technikával mozgatnak és világítanak meg. Ami pedig a legfontosabb:

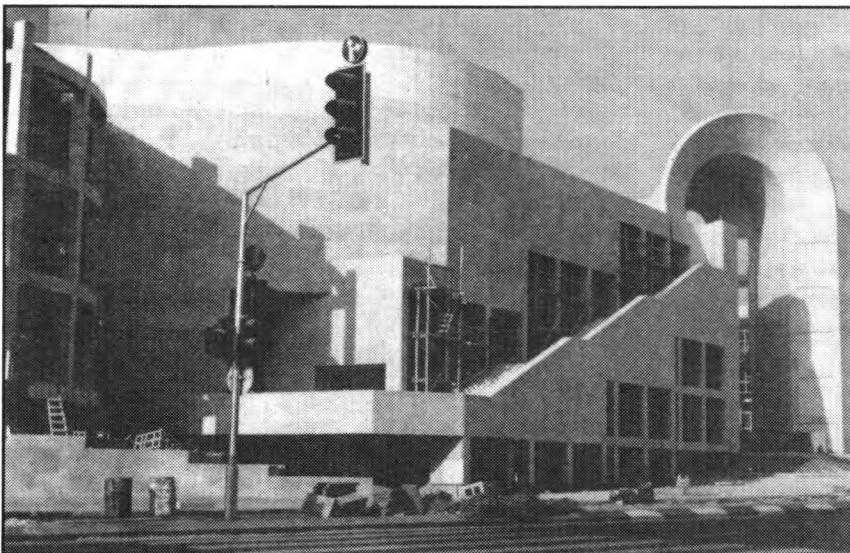
A nézőtér

akusztikája felveszi a versenyt a jelenleg legjobb hangú operaházakéval. Külseje részben egyenes vonalú, részben körívű, homlokzata égszínkéék, és összképe sokakat a ma divatos osztrák zsidó, *Hundertwasser* stílusára emlékeztet.

ANAGY TÁRSADALMI eseményt jelentő megnyitóra a múlt év október 24-én került sor *Muszorgszkij* Borisz Godunovját mutatták be. A címszerepet a Grúziából származó *Paata Burhaladze* énekelte, a német *Johannes Schaff* rendezte. Azóta nemcsak ez az opera szerepel a műsoron, hanem premierje volt *Gounod* Faustjának, *Verdi* Nabuccójának és *Rossini* Sevillai borbélyának.

Az idén színpadra kerül még: *Prokofjev*: Három narancs szerelme, és a minden operaházban egy előadásban belül játszott *Mascagni* Parasztbecsülete, *Leoncavallo* Bajazzókja. Különös érdeklődéssel várják a század elején Jeruzsálemben komponáló *Josef Tal* bibliai tárgyú operáját, címe: József.

Amikor még építették...

Izraeli export Japánba

A 80-AS ÉVEK ELEJE ÓTA Japánból az import ötszörösére növekedett – papíron. A japánok ugyanis az arab bojkottól félve Izraelbe irányuló exportjuk jelentős részét hongkongi vagy szingapúri vagy európai termékként adták el. (A hivatalosan még ma is tartó – noha ereje javát már elvesztett – bojkott szerint az arab országok nem csak Izraellel nem hajlandók kereskedni, de olyan cégekkel sem, amelyek Izraellel bármilyen kapcsolatot tartanak fenn.) Ám még ez is inkább kivétel volt a nyolcvanas évek végéig: a japán cégek döntő többsége (állami biztatásra) semmilyen – mégoly titkos – kapcsolatot sem volt hajlandó fenntartani Izraellel. Ez néha odáig fajult, hogy egy japán üzletember, megtudván, hogy tárgyalópartnere izraeli, azonnal félbeszakította a tárgyalást. Ezen – nemesnek épp nem nevezhető – magatartás oka egyszerű volt: Japán olajimportjának 70 százalékát a Közel-Keletről szerzi be.

A nagy változás az öbölháború, majd a békefolyamat beindulása után bontakozott ki, amikor a MITI, Japán nagyhatalmú gazdasági csúcsmisztériuma lassan kezdett másként vélekedni. Ami-

kor pedig a béke már elérhető közelségbe került, 1993 után, a japán delegációk hirtelen megsokasodtak Izraelben csakúgy, mint az izraeli üzletemberek Japánban. A nagybefolyású MITI országa cégeit az Izraellel való együttműködésre bátorította a biotechnológia és az optikai elektronika területén.

1993-ban a Japánba irányuló izraeli export mintegy 700 millió dollárt tett ki (ennek kétharmada gyémánt volt), az onnan érkező import pedig mintegy 1 milliárd dollárt (melynek hatvan százaléka gépkocsi). 1994 első kilenc hónapjában mindössze 10 millió dolláros japán többlet mutatkozott (az erős jen megdrágította a japán kocsikat), amit alighanem minden nyugati ország irigyelhet. (Persze mindehhez az arányokat is figyelembe kell venni: a fenti számok alig három ezrelékét jelentik Japán százmilliárdokra rúgó éves kereskedelmi forgalmának.)

A pozitív képet erősíti, hogy az izraeli exportban nő a fejlett technológiát igénylő áruk aránya: vegyipari termékek, precíziós szerszámok. A tartalékok pedig még jelentősek, mert a nemzetközi piacokról hosszú ideig

kirekesztett izraeli cégek – miközben a kutatásban, fejlesztésben erősek – még járatlanok a marketingben: néha csúcsmínőségű termékeiket is nehezen tudják eladni a távoli szigetországban.

A japánokhoz türelem kell: ők hosszú távra terveznek. Talán ezért is oly csekély még körükben a beruházási kedv – reménykednek az izraeliek. Először megbízható külkereskedelmi kapcsolatokat kell kiépíteni, utána lépnek a japánok magasabb szintre. Izraeli kutatás-fejlesztés és japán marketing: ez a nagyszerű! – mondja egy szakterületén vezető izraeli cég képviselője.

* * *

1994. december közepén Jichak Rabin személyében először látogatott izraeli miniszterelnök Japánba. Ott egyebek közt megállapodott japán vendéglátóival abban, hogy a japánok a tel-aviv-i tőzsdét fölveszik azon külföldi tőzsdék sorába, amelyen a távolkeleti ország vállalkozói beruházhatnak. Rabin azt is kérte a japánoktól, hogy járuljanak aktívabban hozzá a békefolyamathoz. (Akkor eddig a palesztinoknak nyújtottak 200 millió dollár támogatást.)

Hírek

Zsidómentes városok, arabmentes utak?

IZRAEL AZT TERVEZI, hogy a palesztin autonómia kibontakozásával párhuzamosan új útrendszert épít ki a Jordán nyugati partján. Ez mintegy 400 kilométeren át 300 millió dolláros projektum keretében a nyugati part mind a száznegyven zsidó települését összekötné. Ebből mintegy 160 kilométer azt a célt szolgálja, hogy az izraeliek kike-

rülhessék a térség arab városait, 240 kilométer pedig úgynevezett stratégiai útvonal. Minderre azért van szükség, hogy 1. a hadsereg végrehajthassa a szükséges átcsoportosításokat, 2. az izraeliek elkerülhessék az arab fennhatóság alá eső területeket. Az új útrendszeren csak izraeliek közlekedhetnek majd. Az egész terv 3–9 hónap alatt kivitelezhető – vélik a szakemberek.

* * *

Zsugorodó Moszad

A BÉKEFOLYAMAT következtében az izraeli titkosszolgálat egyes osztá-

lyait megszüntetik – jelentette a londoni Foreign Report. Ez a sors vár a Jordániával és az öböl-országokkal foglalkozó szekciókra és lehet, hogy követik őket a tunéziai és a marokkói részlegek is.

* * *

Izrael letörölték a térképről

A CASABLANCAI gazdasági csúcsertekezleten részt vevő egyiptomi delegáció olyan térképeket osztogatott a tanácskozáson, amelyen Izrael nem található meg: mind az ország nevét, mind annak határait „lefelejtették” a térképről.

A tábornokok

ABELZI RABBIT, Rokeach Áron rabbit és testvérét, Mordehajt, a bilgoráji rabbit 1943 májusában kicsempészték a bochniai gettóból. A mentési akciót egy bátor magyar katonatiszt szervezte, akit gazdagon megjutalmaztak merész tervéért.

A terv szerint a magas rangú katonatiszt „szolgálati feladatként” a keleti fronton fogságba esett, két rangos tábornokot kísérve Magyarországra, hogy kihallgassák őket. A két tábornok persze nem volt más, mint a belzi rabbi és testvére.

A magyar katonatiszt hosszas készülődéssel megtette a szükséges intézkedéseket Lengyelországban és Magyarországon. A hamisított iratok mind rendben voltak, s különböző rendszámtáblákat is készített az autóhoz. Csupán két orosz tábornoki egyenruháról felejtett el gondoskodni, de mire hibáját észrevette, már túl késő

volt, hogy visszaforduljon. A tiszt azonban bízott tervében, s nem hitte, hogy tervének kivitelezése komolyabb nehézségekbe ütközhetne. Elindultak a szabadsághoz vezető úton. Az első próba a szökés volt a bochniai gettóból. A számos merész és bátor segítő közül kiemelkedik egy haszid, aki néhány napra eljátszotta a rabbi szerepét, nehogy a gettó vezetősége észrevegye eltűnését.

A két „tábornok”, mindketten megborotválkozva és civil ruhát öltve, a koci hátsó ülésén foglalt helyet, s sikeresen túljutott az első ellenőrzési ponton. Egy-egy ellenőrzőpont elhagyása után a magyar önbizalma nőttön-nőtt, s vidáman énekelt. Egy alkalommal még magára is hagyta két rangos utasát, hogy néhány italt lehajtsion egy kocsmában. Mikor kijött onnan, nem találta kocsiját. Kétségbeesetten kutatott az autó után, de az ugyanott állt, ahol hagyta, ám sűrű ködfátyol burkolta, hogy elrejtse az avatatlan tekintetek elől. Keresztet vetett, mivel bizonyossá vált számára, hogy mindaz, amit két utasáról meséltek, igaz.

Végül elértek a magyar határhoz, veszélyes útjuk utolsó szakaszához. A tiszt különösen jókedvű volt, mivel végre hazai földön járt. Kicserélte az autó rendszámtábláját, s a régóta gondosan elásta egy közeli krumpliföldön.

Az első fontos ellenőrzőponton a tiszt nem számított bizonyodalmakra. Megálltak a sorompónál, a tiszt bemutatatta a megfelelő iratokat a fiatal határőrnek. Az ő szemügre vette a fényképeket, gondosan összehasonlította az autóban ülő utasokkal, majd egy listán ellenőrizte nevüket. „Sajnálom” –

Jacques Strenberg: A táncoló maszkok, 1992

mondta a fiatal katona –, „de feletteseim nem jelezték két fogságba esett tábornok érkezését.” „Kérdezd csak meg feletteseidet” – javasolta parancsoló hangon a szöktető. Néhány perc múlva a határőrség parancsnoka is megjelent. Sajnálátát fejezte ki a kellemetlenség miatt, de megerősítette a katona szavait. Ő sem kapott semmiféle utasítást a két fogságba ejtett tábornokot illetően. „Hol vannak egyenruháik?” – Kérdezte a hátsó ülésen helyet foglaló urakat. Amazok egy szót sem szóltak. „Megtiltották nekik, hogy bárkivel is szót váltsanak, mielőtt a parancsnokságra érkezünk. Mégis meddig várakozunk ezen az Isten háta mögötti helyen?” A szöktető tiszt válaszolt, kérdezt, sőt, tovább perlekedett velük, ám közben egyre azon járt az esze, hol hibázhatott s hogyan juthatnának tovább.

Hirtelen három magyar tábornok alakja bontakozott ki a ködből. Délcegen ültek paripáikon. Ráparancsoltak a határőrökre, hogy engedjék tovább a fogságba ejtett tábornokokat. Amint a koci átgördült a határon, a három magyar tábornok tisztelgett az autóban ülő „tábornokoknak”. A koci folytathatta a szabadsághoz vezető útját.

A magyar katonatiszt felettébb elcsodálkozott. „Ismerem a magyar hadseregben szolgáló valamennyi magas rangú tisztet, de be kell vallanom, hogy azokat, akik imént a segítségünkre siettek, még sohasem láttam.”

„De mi igen” – válaszolta a bilgoráji rabbi. „Az egyik apánk volt, Baer Isszakár Dov rabbi, a másik nagyapánk, Jozsué rabbi, a harmadik pedig dédnagyapánk, az angyali Sálom rabbi, akik mindhárman tábornokok az Örökkévaló hatalmas hadseregében!”

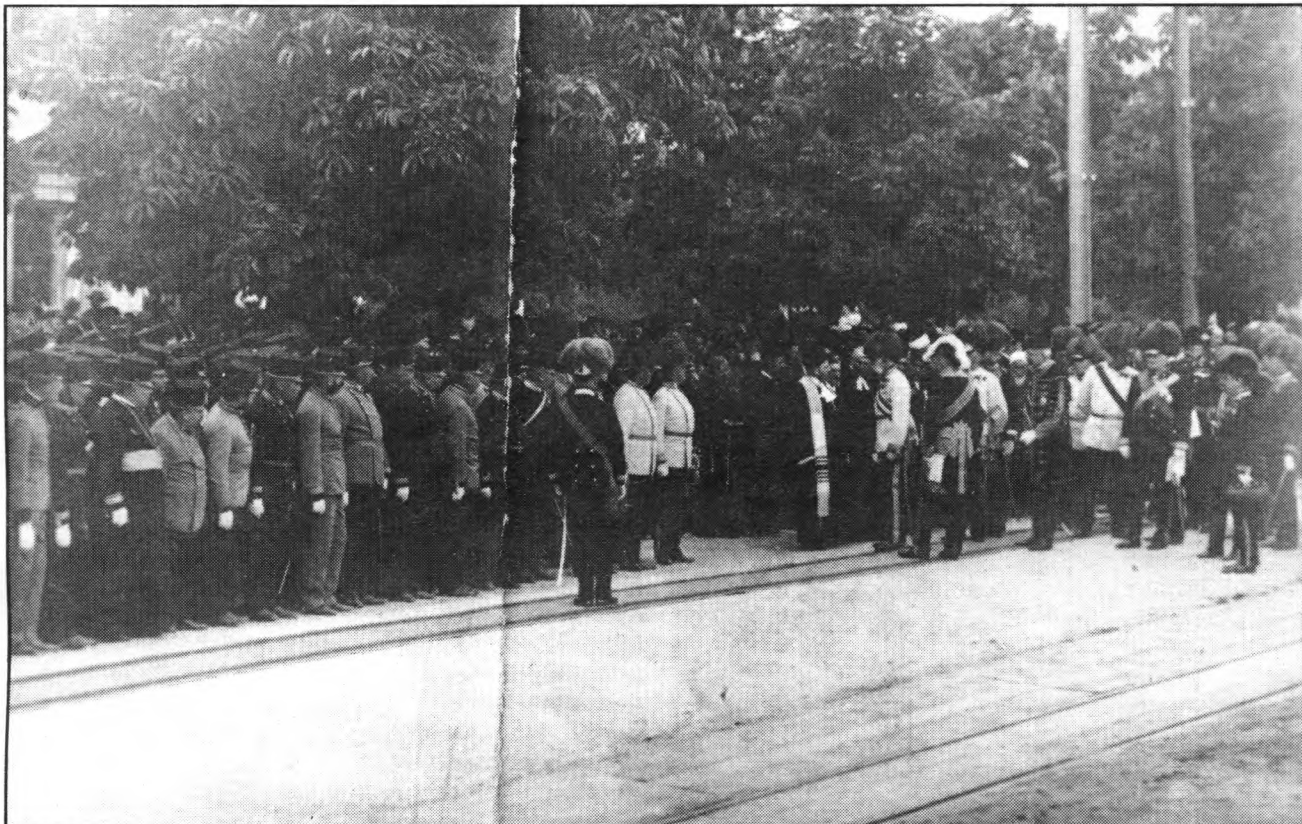
Megjelent Yaffa Eliach, *Hasidic Tales of the Holocaust* (New York, 1982) c. könyvében

Zeke Gyula

A magyar zsidóság a politikában (1895–1919)* I. rész

„Csak kapitalista zsidók és forradalmár zsidók vannak?”¹
(Vázsonyi Vilmos)

Pozsony. Zsidó küldöttség fogadja I. Ferenc Józsefet. Magyar Zsidó Múzeum. Reprodukció: Bánki András

A birodalmi és a hazafiúi kettős lojalitás. A zsidók elhelyezkedése a hagyományos dualista pártszerkezetben

„A hitközségnek rajongó hazaszeretetéről és felséges királyunk iránti legmélyebb hódolattal viselt alattvalói érzelméről tanúságot tesz azon a zsidóságnál hagyománnyá lett intézkedés, hogy az ünnepi és szombati délelőtti isten-

* Jelen tanulmány egy terjedelmesebb kéziratomból (A magyarországi zsidóság a századfordulón, 1895–1919) IV. fejezetének némileg szűkített változata. A kézirat „A magyar zsidóság története képekben” című eddigig ugyancsak kiadatlan kötet számára készült, a fényképek kíséretében. Műfajából adódik a jegyzetelési technikának csak a szó szerinti idézetekre szorítkozó egyoldalúsága. A tanulmányhoz csatlakozó képek az említett album anyagából valók. Z. Gy.

tiszteleteknek legáhítatosabb részévé emelte a királyért és hazáért elmondandó imát, melyet a lelkész a nyitott szekrény előtt, hazánk szent nyelvén mond el, és melyet a hívek állva hallgatnak meg. [...] Kossuth Lajos nagy hazánkfia halála alkalmával a kegyelet vallásunk szertartásait is befolyásolta; a szomorú emlékeztető évben hitközségünk zsidó hívei, engedve a rabbiság és az előljáróság felhívásának, a hazát megszorító eset miatt, vallásunk legvígabb örömnépén – Purim napján – mindenféle mulatozástól tartózkodtak.”² Az idézet ezúttal a Zala megyei Alsólendva neológ hitközségének millenniumi évkönyvéből való. A birodalmi és a hazafiúi kettős lojalitás bemutatásakor kedvünk szerint válogathatunk a hasonló tartalmú szövegek sokaságából. A zsidók osztoztak az egész magyar társadalom tudathasadásában, egyszerre tisztelték Ferenc Józsefet és lelkesedtek a magyar szabadságeszményért. Sőt, a skizofrénia e

téren a nem zsidók között volt kórosabb, negyvennyolc kultusza és a dualista status quo dicsérete, vagy legalábbis elfogadása nem pusztán cinizmus és megalkuvás volt. A nemzeti szabadságvágy és az atavisztikus királytisztelet széles rétegek tudatában voltak egymással nem föltétlenül ütköző belső szükségletek. A zsidóknak ráadásul jóval több valódi okuk volt rá, hogy szeressék az uralkodót.

I. Ferenc József jól tudta, hogy a magyar zsidók a birodalmi eszmének is biztos támaszai lesznek, ha egyébként nem, hát azért, mert sajátos gazdasági szerepeik alapfeltétele az államilag is szavatolt liberalizmus volt, melynek a dualista status quo megnyugtató alapjául szolgált. Az uralkodó az emancipáció után sem mulasztott egyetlen alkalmat sem, hogy kinyilvánítsa: „...népeim irányában a valláskülönbség nem képezhet választalat szívemben!”³ Ha valahová ellátogatott, s gyakran tette ezt, mindig fogadta az adott város zsidó hitközségének küldöttségét is. Egy igen jelentőségeljes gesztussal a recepciónak is elébe ment, 1894 szeptemberében Balassagyarmaton a többi felekezettel egy sorban fogadta a tisztelgő orthodox rabbit és a hitközségi vezetőket. A kritikus helyzetekben fellépett az antiszemitizmus ellen, támogatta a zsidó nemesítéseket, igaz, más okból mint a nemesedők és a magyar kormány: birodalmi arisztokráciát akart összekovácsolni. S lehetett-e jobb reklámja annak a kereskedőnek, vagy iparosnak aki elnyerte az udvari szállítói címet? Kecskeméti Armin rabbi az emancipáció ötvenedik évfordulóján küldetést beteljesítő prófétai emelkedettségű uralkodónak nevezte I. Ferenc Józsefet.⁴ Ha az

Br. Sztérényi József. Legújabb Kori Történeti Múzeum

olvasó kissé feszegette, szolgálók másik példával is, amely szintén nem állt magában. Az 1885. évi országos kiállítás alkalmával „Liszt Ferenc maga vezényli a zenekarokat ünnepeki nyitányának játszásakor és amikor a felség Matlakovits és gróf Zichy Jenő között belép a nagy iparcarnokba és Országgh [Sándor, a korszak jeles orgonaépítője – Z. Gy.] nagy orgonája megszólal, egy ügyes kompozícióban a magyar Hymnuszt a Gotterhalte hangjaival egyesíti. Magyarország legszebb napjai közül valók ezek!” – mondja a soha ki nem tért Gelléri Mór 1908-ban, aki közgazdász-publicistaként igen sokat tett a magyar ipar felvirágoztatásáért.⁵

Az 1890-es évekig tehát a zsidó tömegek politikai magatartását is a magyar társadalom egészét átható belső kettség jellemezte. A zsidók többsége is negyvennyolcas volt otthon, kormánypárti a választások alkalmával. A különbség mindössze annyi volt, hogy míg a politikai Magyarország a dualista status quo mozdíthatatlansága miatti elkeseredését háborgó lélekkel ugyan, de föloldotta a parlamenti politika látványos, ám egyre üresebb dualizmusában, addig a zsidók túlnyomó kormánypártisága mindig szálfá maradt a hivatalos és a nem hivatalos hazafiság szemében is. Ezt a vádat könnyedén vissza lehetett utasítani. Elég volt rámutatni a számonkérő szemet kitámasztó gerendára, egyébként meg ösztönözni a zsidókat, ami a fennálló helyzetben a zsidóság egészének valóban fontos volt: a liberalizmus. Egy korabeli röpirat Horovicz Jenő besztercei rabbi tollából talán szerzője szándékánál is világosabban tárja elénk a valós állapotokat. „... a zsidók az állami életben csak a liberális áramlathoz csatlakozhatnak, mivel csak a legmesszibb menő liberalizmus egyezhetik meg a zsidó tanok elveivel. A mi hazánkban ugyan valamennyi politikai párt megfelel a liberalizmus követelményeinek és valamennyi a magyar alkotmány alapján áll és a küzdelem csak a kibővítés mértékéért folyik. Az alkotmány és a liberalizmus elve szent valamennyi előtt, valamennyi azon zászlóként lobogtatja őket, mely körül csoportosulnak és csak a magyarzat, a consequentiák körül folyik a harc. És azért nem talált a zsidó választók jelentékeny része most sem okot arra, hogy cserben hagyja a kormánypártot, mivel amely szintén liberális.”⁶

A teológiai érveléssel rendben volnánk. Már szemet szúr, hogy a dualizmuskori Magyarországnak semmiféle alkotmánya nem volt, a szerző bizonyára a kiegyezésre gondol, amikor alkotmányról beszél. Mint ismeretes, éppen a kiegyezés elfogadása illetve elutasítása hozta létre és polarizálta a parlamenti pártokat, nagyvonalú eljárás tehát az „alkotmányt” közös alapnak megtenni és a közjogi antagonizmust a „kibővítés mértékéért” folytatott, a „magyarzat” és a „consequentia” körül folyó harcnak minősíteni. A végkövetkeztetés pedig, ha a megelőző észrevételek helyesek, lehetne éppenséggel az ellenkező is. Vegyük azonban észre, hogy az igazi mondanót éppen a szöveg nyelvi és logikai ziláltsága tartalmazza. „A mi hazánkban ugyan valamennyi politikai párt megfelel a liberalizmus követelményeinek...” A tétova „ugyan” – olvassuk el újra az egész mondatot! – semmiféle kapcsolatra nem lel a szintaxisban, egyetlen szándéktalan funkcióját viszont nagyon is teljesíti. Talán mégis bajok vannak a liberalizmus körül, talán nem elég, ha a zsidók lelkesen támogatják ezeket a pártokat, s persze biztos ami biztos, mindenekelőtt a kormánypártot.

Dr. Funk pozsonyi neológ főrabbi megáldja IV. Károlyt és Zita királynét látogatásuk alkalmával, 1918

Hamar eljön a más irányokba fordulás ideje, anélkül azonban, hogy a hagyományos asszimilációs politikai magatartás reflexei veszítenének vonzerejükből. Az egész zsidóság dicsősége, ha a választások alkalmával pár zsidó képviselő bejut a parlamentbe, jobbra persze kormánypárti programmal, de mindig van függetlenségi párti zsidó képviselő is. Egy-egy miniszteri tanácsosi, vagy államtitkári kinevezés igazi győzelem, s a korszak pár zsidó minisztere, meg a zsidó főrendiházi tagok azt az illúziót keltik a zsidókban, hogy most már tényleg minden a legjobb úton halad. Közelebről nézve e zsidó csúcskarriernek egy korántsem üde hatalmi játszma józan számítással kimért lépéseinek bizonyulnak. Valamit adni kellett azért az egyre nélkülözhetetlenebb hatalmi támasztékért, amit a mindig erősebb zsidó nagytőke nyújtott az egymást váltó kormányoknak. Nem véletlen, hogy a zsidó államtitkárok és miniszterek a dualista Magyarország utolsó évtizedében jelennek meg, midőn a hagyományos uralkodó elit az 1905–1907-es elemi erejű, a rendszer létét fenyegető válságból nagy nehezen kikecmeregve tett még egy végső kísérletet a status quo megőrzésére. Báró Hazai Samu – ugye beszédes névmagyarosítás! – 1910-ben lett honvédelmi, Teleszky János 1912-ben pénzügyi, Harkányi János pedig 1913-ban kereskedelmi miniszter. Valamennyien a nagy kísérletet vezető Tisza István kreatúrái, 1917-ben buknak is vele együtt. A kacérkodás határait jól példázza báró Sztérényi József esete. Már közel három évtizede lépked fölfelé a kereskedelmi minisztérium hivatali grádicsain, egyéb pozíciókat is begyűjtve el az 1918-as miniszterségig, amikor a monarchia végnapjait érzékelő IV. Károly királynak az a szintén nem önzetlen ötlete támad, hogy Sztérényiből

miniszterelnököt csinál. Mint W. O. McCagg írja, a gondolat „a régi rendszer szinte valamennyi politikusát elrettentette”, nem is lett belőle semmi, bár maga Sztérényi ennek a vereségnek köszönhetette bárói rangját.

A színjáték pőre dramaturgiáját hideg iróniával tárja föl a Huszadik Század glosszaírója, valószínűleg maga Jászi, Vadász Lipót igazságügyi államtitkárrá való kinevezése, és a ki nem tért Heltai Ferenc budapesti főpolgármesterré választása kapcsán. Ha ezek után bárki sérelmezné, hogy a tehetséges zsidók nem juthatnak előre a közhivatalokban, lehet utalni: „a liberalizmusnak Vadász Lipóttal már elég tétetett”. Intés a gesztus emellett a kormány és a nagytőke mind erősebb szövetségét sérelmező arisztokrácia felé: „vigyázzatok és javuljatok meg, mert különben nem fogunk az elsőnél megállni.” A kormány azonban mindenekeelőtt „jól épített a zsidóvallású tömegek – lélektanilag eléggé érthető – gyöngeségére, hogy saját ügyüknek tekintik, saját helyzetük javulásának tudják be hitsorsosuk emelkedését, bármilyen távol álljon is osztályhelyzetét tekintve tőlük”.⁸

Nem az volt a baj, hogy a dualizáló politikai szerkezetben való elhelyezkedés nem kínált hatékony lehetőséget a sajátos zsidó érdekek képviseletére. Ilyenek ugyanis nem voltak, eltekintve persze az antiszemitizmus elleni védekezéstől, amelyet viszont az 1867-es hallgatólagos társadalmi szerződés értelmében az államhatalom szavatolt. (Tiszaeszlár megerősítette a szereposztás helyességébe vetett bizalmat.) A politikából maga az egész társadalom szorult ki, pontosabban be sem vettetett oda a dualista korszak első évtizedei során. E kirekesztettség a magyar történelemben – az 1848-as forradalom ellenére! – oly magától értődő volt,

Bédy-Schwimmer Róza a magyar feminizmus első vezéralakja. Legújabb Kori Történeti Múzeum

hogy a politika szó pusztá hallatára a kárvallottak többségének még csak hiányérzete sem támadt. A politika fogalma mindenekelőtt az Ausztriával, a Habsburg Birodalommal való közjogi polémia szinonimája volt, másodszor az arisztokrata és a nemesi eredetű elit meg nem kérdőjelezett uralmi gesztusa, s csak ami ezek után megmaradt belőle, azt foglalhatták le maguknak a helyi autonómiák. A kilencvenes évek elejére megváltozott a helyzet. Megszületett és a további heves ütemű változás állapotában volt egy új társadalom, amely helyet követelt magának a politika sáncain belül is. A hagyományos politikai képletben természetesen egy párt sem akadt, amely fölkarolni akarta és tudta volna ezeket az új törekvéseket. A hagyományos uralkodó elitnek ehhez tudomásul kellett volna vennie az új társadalmi alakulatok létezését, s belátnia, hogy a kiegyezés védelmé vagy ostorozásán, meg a magyar nemzeti gondolatnak a nemzetiségekkel szembeni érvényesítésén túl a társadalommal is kellene valamit kezdeni.

Újabb utak a magyar zsidók politikai útkeresésében az 1890-es években és a századfordulón

Amint azt a magyar zsidóság modernkori történetére vonatkozó kutatások már eddig is sokoldalúan bizonyították, a magyar társadalom polgári jellegű átalakulása sok ponton erősen kötődött a zsidósághoz. Nem lehet meglepő tehát, hogy azokban az politikai mozgalmakban és pártokban, amelyek a polgári társadalom nemrégiben kialakult új osztályai-

nak és rétegeinek érdekeit kezdték megfogalmazni és képviselni, jóval több zsidót találhatunk, mint a hagyományos pártokban és környékükön. De nem állhat meg e ponton a magyarázat. Nemcsak azt állapíthatjuk meg ugyanis, hogy a zsidók polgárabb jellegű társadalmi összetétele elősegítette a polgárabb jellegű politikai szerveződési formák kialakulását, de mindjárt azt is, hogy sok esetben jóval nagyobb arányban képviseltetik magukat e mozgalmakban, pártokban, mint az alapul szolgáló társadalmi csoport nem zsidó tagjai. Még egyértelműbben érvényesül a másik tendencia: többnyire vezetik is ezeket a mozgalmakat. Ezt látjuk a kezdetektől fogva a szociáldemokráciában, a szakszervezeti mozgalomban, a velük szoros kapcsolatban álló nőmozgalomban, utóbb Jászi Oszkár radikális mozgalomban és pártjában, a szabadkőművességben s nemkülönbön Vázsonyi Vilmos demokrata pártjában. Végletesen érvényes lesz a megállapítás a kommunista mozgalomra nézve. Ezt a részvételi és vezetésbeli túlképviselést más okok is magyarázzák, mint a bázisrétegekben kimutatható magas százalékarányok.

Utalhatunk mindenekelőtt arra a rendkívül erős habituális készsütségre, amely a gazdasági s a kulturális modernizáció minden egyéb területén is a zsidó szerepvállalás jellegzetes hajtóereje volt. E készsütségi többlet számos eltérő forrásból táplálkozott, melyekre itt csupán egyetlen mondattal utalhatunk. A minimálisan szükséges magyarázatnak a paratörténelmi évszázadok során főlhalmozódott vallási jellegű szellemi tőke világi konverziójának folyamatait, s a jogi értelemben is viszonylag friss, ám a társadalom egésze által

Vázsonyi Vilmos a Désy-per tárgyalására indul. 1914. június. Legújabb Kori Történeti Múzeum

csak ímmel-ámmal legitimált befogadás okozta frusztrációt, nehezen vagy sehogy sem tárgyasítható szorongásélményt kellene szemügyre vennie.

Összefügg ezzel egy további közös ok is: mindegyik mozgalom kísérletet tett rá, hogy módosítsa, vagy egyenesen másféle alpra fektesse az 1867-es hallgatólagoz társadalmi szerződéssel sínre tett asszimilációs magatartás közegtelen társadalmi terekre futó pályáit. Három ilyen kísérletet különíthetünk el.

Az első a szociáldemokratáké és a tőlük elágazó mozgalmaké volt. Ők – készen kapva az eszmerendszer eleve nemzetek feletti szemléletét és fogalmait – a nemzetállamot a polgári társadalom specifikus képződményének tekintették, ami az osztályharc győzedelmes megvívásával jelentőségét veszti, majd eltűnik. Nem voltak asszimilációellenesek, csupán zárójelbe tették az egész kérdést. A világ rendbehozatalának mechanikus és ideologizált képzetei azonban éppen nem voltak szenvedélymentesek. Azok a lelki energiák, amelyek az asszimiláns tömegeket a hűvösen fogadott azonosulásvágy mentális Bermuda-háromszögébe vitték, náluk egy sajátlag büntelen, kollektív alanyéi lettek. Benne nem lehetett csalódní, megannyi konkrét antiszemita tapasztalat ellenére sem. A szociáldemokrácia – és még erőteljesebben a kommunista mozgalom – a rossz világi pályafutásának megakasztása mellett sajátos „asszimilációs” modell is jelentett, megcsillantotta a zsidó lét stigmáitól való végleges elszakadás lehetőségét. Amint Kun Béla mondotta a Tanácsok Országos Gyűlésének plénuma előtt 1919. június 21-én: „Zsidó volt az apám, ellenben én nem maradtam zsidó, mert szocialista lettem, kommunista lettem (Úgy van! Úgy van!)”⁹ Az elszakadási kísérlet első állomása ter-

mészetszerűleg a (zsidó) vallástól való jellegzetesen radikális eltávolodás volt, mégis utalnunk kell az apák és a fiúk hite közötti fontos szerkezeti azonosságra: a vallási és a világi messianizmus nehezen függetleníthetőek egymástól. De kapcsolat van az évezredek elnyomottság még nagyon is friss emlékei és a mások nyomorult állapota iránti megértés, szolidaritás között is. Nagyjából ezek a tényezők adódtak hozzá a bér munkás, vagy bérértelmiségi réteghelyzetből fakadó késztetésekhez a zsidóknál, ha útjaik a szociáldemokrácia és a szakszervezeti mozgalom felé vittek.

Jellemző módon azonban – s persze nem függetlenül a nyugat-európai szociáldemokrata pártok századfordulót követő politikai átalakulásaitól – az MSZDP is keresztülment egy sajátos „asszimilációs” folyamaton. Régebbi hajlandóságait megtartva mind több fogékonyságot mutatott a magyar társadalom és történelem egyedi anomáliái iránt, egyre kevésbé próbált minden társadalmi rosszat a burzsoá-proletár antagonizmus ideológiai karanténjába gyömöszölni. (Nem véletlen, hogy az osztályharcos intranzigencia a forradalom sodrában hamar elvezetett a KMP megalakulásához!) Egyre világosabban ismerték fel, hogy az ország fő baja éppen a kapitalizmus gyengeségében áll, s hogy a vidék és Budapest két külön világ. A párt fő teoretikusának, Szabó Ervinnek a tevékenysége szétválaszthatatlanul összenőtt a magyar kultúrával, s zsidó volt az a Mezőfi Vilmos is, aki pártja idegenkedését és értetlenségét az agrárproblémával szemben 1900-ban egy új szociáldemokrata párt alapításával próbálta ellensúlyozni. Az új párt Mezőfi vezetésével azt kísérlete meg, ami elől az MSZDP a kilencvenes évek agrárszocialista mozgalmainak idején elzárkózott: a naivchiliasztikus ideológiákban testet öltő szegényparaszti elégedetlenség – igaz,

akkor már hanyatlófélben levő – erőit akarta összekapcsolni a szocialista munkásmozgalommal. Az MSZDP múlhatatlan érdeme volt – már ami a zsidósággal kapcsolatos fejleményeket illeti –, hogy soraiban, s ugyanígy a vele szoros mozgalmi viszonyban álló szakszervezetekben soha nem volt antiszemitizmus, a két világháború között és azt követően sem.

Hasonló szellemi forrásvidékről indult, de egészen máshová érkezett el a polgári radikalizmus. Az Ady–Jászi barátság a nem zsidó és a zsidó értelmiség újfajta szövetségét testesítette meg egy másik Magyarországért folytatott harc jegyében. Az oly fontos kísérletet Jászi kései, 1914-es, komolyabb erőre sosem kapó pártalakítási akciója hiába próbálta a magas kultúra területéről a politika, a társadalmi szervezkedés köreibbe vonni.

Időben és jelentőségben is előbbre való Vázsonyi Vilmos kísérlete. A fiatal, tehetséges ügyvédjelölt az 1880-as évek végén lépett a politikai közszereplés színpadára. Első megnyilatkozásai máris kivételes személyiséget ígértek. Több akcióval kezdettől elkötelezte magát a Függetlenségi Párt mellett, anélkül, hogy elszakadt volna a zsidóságtól. Sőt, egyik vezéralakja volt annak a publicista tábornak, amely hírlapi cikkeivel újtárra indította a recepciós mozgalmat. Politikai pályájának egyedülvaló jelentősége mégsem abban állt, hogy megpróbálta komolyan venni a lelkesen asszimilálódó, de vallása keretei között önérzetes zsidó szerepét, amely elvben minden hitsorsosa számára lehetséges, sőt kívánatos magatartás volt. Rá várt a feladat, hogy a polgárságot mint osztályt, mint önálló politikai érdekekkel bíró, autonóm értékrendet követő társadalmi testet legitimálja a közéletben, s hogy a demokratizációt – melynek jelentészöngéi a hagyományos uralkodó elit hallásában közelebb álltak az istentelen, társadalomfelforgató szocializmushoz, mint politikai államvallásnak meghirdetett természetes párjához, a liberálizmushoz – elfogadtassa ezen új osztály hitvallásul.

Hol másutt indulhatott újtárra a mozgalom, mint Budapest? Vázsonyi a várospolitikában kezdett, 1894-ben jutott be a törvényhatósági bizottságba a VI. kerület belső része, a Terézváros küldötteként. Ugyanebben az évben szervezte meg Községi Demokrata Pártját, amelynek hat évre volt szüksége, hogy országos párttá válhassék. A mozgalom indulásának és későbbi fellegvárának helyszíne már magában fontos információt közöl: a párt nem a nagytőke, s még csak nem is a tehetősebb polgárság, hanem a még éppen önálló egzisztenciák, a kisemberek, kispolgárok pártja lesz. Miért? A válasz igen egyszerű. A nagytőkének, de a széles értelemben vett nagypolgárságnak nem volt szüksége önálló politikai pártra. Sokkal jobban bíztak a pénz pusztá hatalmában, sokkal jobban kívántak hasonulni a hagyományos nemesi uralkodó elithez, és sokkal kevésbé kívánták hangsúlyozni többnyire zsidó voltukat annál, hogysem gazdasági érdekeiket, polgár-ethoszukat egy politikai párt keretein belül szándékolták volna képviselni. Tünetértékű, hogy a nagytőke érdekeit mégiscsak megfogalmazó és érvényre juttató Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége (1902) és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (1904) csak akkor jöttek létre, amikor a Katolikus Néppárt és a földbirtokos arisztokrácia romló gazdasági pozícióit védő agrárius mozgalom összehangolt támadásai ezt már múlhatatlanul

szükségessé tették, és akkor sem párt formájában. Vázsonyi így sajátosan nehéz helyzetbe került. Demokrata elkötelezettsége erős és öntudatos polgárság híján egy állandó ütköző pozícióba szorította. A nagytőkének nem kellett a fönt elősorolt okokból, a hivatalos – hivatalból liberális – Magyarország demokratikus programjának lehetséges következményeitől félt. A tőle balra állók szemében a hatalommal egy követ fújó kabinetpolitikus volt, aki 1917-es minisztersége idején végül is visszalépett, midőn az élete fő művének szánt új választójogi törvényt meg kellett volna csinálnia. (Ez a bizonyos miniszterség volt a legmagasabb pozíció, ahová a dualizmus évtizedeiben ki nem tért zsidó Magyarországon eljutott.) Így lett Vázsonyi a nagypolitikában a „gironde” képviselője, ahogy egy ízben magát nevezte, pártja élén a kisemberek politikai törekvéseinek megtestesítője, s végül e konkrét társadalmi közegtől elszakadva a polgár-ethosz hordozója és legitimálója. Ez utóbbi két minőségében ugyanakkor a hagyományos asszimiláns magatartás védelmezője is: lehessen a zsidó polgárként magyar! E kényszerűen többrétegű magatartás könnyen érthető módon a zsidók között váltotta ki a leghevesebb indulatokat. Ő maga, már a fehérterror tombolása idején így összegezte: „Mint fiatal politikus, abban a szerencsében részesültem, hogy szemben állhattam a kapitalista zsidókkal, akik sok időt és még több pénzt pazaroltak arra, hogy engem még ifjú állapotban megfojtsanak. [...] Amikor miniszter lettem, ismét abban a tiszteletben részesültem, hogy hitsorsosaim egy másik része fordult ellenem ellenségként. A zsidó származású intellektuelek számára antibolsevista kijelentéseim miatt gyűlöletes ősrakionárius, a népszabadságoknak elkeseredett ellensége voltam. [...] De csak ez a két osztály képviseli a zsidóságot? Csak kapitalista zsidók és forradalmár zsidók vannak? A kettő között van a becsületesen dolgozó polgárok nagy tömege, akik nem akarnak semmi mást, csak élni mint egyszerű polgáremberek és jó családapák, mint tisztességes kereskedők, becsületes kézművesek és alkalmazottak.”¹⁰ Egy kicsit előreszaladtunk. Történetek még fontos dolgok a világháború és a forradalmak előtt.

Jegyzetek

- 1 Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai. Budapest, Sajtó alá rendezte Csérgő Hugó és Balassa József, 1927, II. kötet, 265. p.
- 2 Alsó-Lendva nagyközség millenniumi emlékkönyve. Szerk. Fuss Nándor és Pataky Kálmán. Nagykanizsa, 1898, 29. p.
- 3 I. Ferenc Józsefnek a recepciót támogató 1894-ben tett kijelentését idézi Kecskeméti Ármán: Ferenc József és a magyar zsidóság. In: Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, Évkönyv, 1917, 12. p.
- 4 I. m. 8. p.
- 5 Gelléri Mór: Matlekovits Sándor élete és működése. Budapest, 1908, 39. p.
- 6 Horovicz Jenő: A zsidók mint választók vagy: a zsidók a politikában. Beszterce, 1892, 11. p.
- 7 McCagg, W. O.: Jewish Nobles and Geniuses in Modern Hungary. New York and Boulder, Colorado: Columbia University Press, 1972, p.180.
- 8 Huszadik Század, 1913/I. kötet, 626–627. p.
- 9 A Tanácsok Országos Gyűlésének (1919. június 14.–1919. június 23.) naplója. Budapest, 1919, 205. p.
- 10 Vázsonyi Vilmos: I. m., uo.

(A tanulmány második, befejező részét következő számunkban közöljük.)

Nézz vissza haraggal?

ZSIDÓHIRADÓ

1895. február 14.

Az orthodox zsidók a kultuszminiszternél

Az orthodox zsidók országos képviselősege f. év február 12-ikén tisztelgett dr. Wlassics kultuszminiszternél... A küldöttség szónoke dr. Friedlander Sámuel a következő beszédet intézte a kultuszminiszterhez:

„Nagyméltóságú miniszter úr! Kegyelemes urunk! Mint a hazai orth. izr. hitfelekezet országos képviselője jöttünk a magunk és a felekezetünk nevében Nagyméltóságodat kormánnyra lépése alkalmából üdvözölni. Örömmel és lelkesedéssel üdvözöljük excellenciádat, mert **ámbar felekezetünk önállóságát és függetlenségét ő felsége által megerősített szabályzataink is biztosítják, de megóvni igazságatlan és rosszakaratú támadásoktól csak a liberális szellem és annak oly méltó és igaz képviselője alkalmas**, melyet nagyméltóságod személyében tisztelünk...”

Dr. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter erre a következőleg válaszolt: „Tisztelt uraim! Igen helyes alaptól indult ki t. szónokek, mikor a liberalizmusból a felekezetek autonómiájának tiszteletben tartását következteti. **Áll ez nem csak az önök érdemes felekezetéről, melyet előnyösen jellemez a hitéhez való meleg ragaszkodás**, de az még az új felekezetekre is kiterjed... Biztosíthatom önöket, hogy jelzett törekvésekben bennem mindig támaszt fognak találni, viszont a magam részére támogatásukat remélem. Összességében magyarosodási törekvéstök, mely eddig is oly szép eredményt tüntet fel, reményem, hogy azokon a vidékeken, a hol a magyarosodás nem halad a kívánatos gyorsasággal, mindinkább érvényre fognak jutni a törekvéseik. Köszönöm szíves megjelenésüket.”

A miniszter szavait követő lelkes éljenzés elhangzása után Reich Ignác elnök bemutatva a küldöttség minden tagját.

Egyelőre ennyit

Mint a keresztény egyesülés napilapja, a Nemzeti Újság boldogan jelentette, a „cionisták a demokraták ellen a pótválasztásokon a keresztény jelölteket támogatták”. A tisztelt cionisták ugyanis az én múlt heti felhívásomra, hogy a fővárosi zsidóság a pótválasztásokon a liberális demokrata jelölteket támogassa, óvást bocsátottak ki. Óvnak. Attól óvják a fővárosi zsidóságot, hogy a demokrata jelöltek győzelmét elősegítse...

Ezzel az örülettel, mely teljesen méltó az itteni cionistákhoz, tovább nem is foglalkozom, csak leszögezem itt, mert jó az illetet el nem felejteni és eltenni jobb időkre...

Leközöljem talán a kitért Jászi Oszkár és a cionisták gyengéd szerelmi viszonyának aktáit és a két cionista lapnak erre vonatkozó cikkeiket? Egyelőre nem szándékszem többet írni ezekről az agitátorokról és szerkesztőkről. Pedig volna mit. Csak újból és újból arra hivatkozom, hogy a cionizmus veszély, katasztrófa és romlás számunkra; hogy a cionisták aknamunkája a megszállott területeken a hipokrizis és a hazugságok szövete; hogy az Egyenlőség az utolsó tollvonásáig fog tovább küzdeni a cionizmus ellen és bizonyítani a magyar nemzet előtt, hogy a zsidóság túlnyomó többsége elitéli, megveti és elveti a politikai cionizmus gondolatát és hogy a cionistákkal nem lehet, nem szabad, nem fogunk semmiféle ügyben együtt menni és szövetkezni.

Egyelőre ennyit.

Szabolcsi Lajos

A Vörös Hadsereg által felszabadított munkaszolgálatosok lapja

1945. február 22.

Hóhért akasztottak

Budapesten. Kettő került lámpavasra az országpusztító fasiszta hóhérok közül. Két németbérenc hóhér, akik áldozataikat a hitlerizmus szadista iskolájában tanult legaffináltabb kínzások után gyilkolták halomra. Harmincöt „hazai” és több ezer ukrán földön legyilkolt munkaszolgálatos és deportált áldozat borzalmas megkínztatása és elpusztítása volt a vád az emberőrbe bűjt

fenevadak ellen. És csak úgy mellékesen a rablások, fosztogatások sora...

Az ítélet fölöttük enyhe volt és könyörületes: kötél általi halál. A két nyilaskezeses gyáva briganti keveset szenvedett, mielőtt áldozataik sorsa rajtuk is beteljesedett. Hiszen: nem gyötörték őket hónapokon keresztül, nem szenvedtek őrzítő kínzatatások alatt... nem zavarták ki őket revolveres banditák aknákat robbantani a negyven fokos orosz télbe – egy szakadozott porköpenyben, mint az író, a művész, a tudóst, a munkást, a világbajnok sportembert.

Ezek verték puskatussal a serdületlen gyermekeket az anyák szeme láttára és gyalázták meg a feleségeket gyermekeik előtt, hogy aztán hetven-nyolcvanad magukkal lökjék őket egy tehervagonba...

Két fasiszta hóhér kötélen végezte, de bűntársaik még itt lapulnak közöttünk. Befurakodnak minden pártba, minden egyesületbe... de tévednek, ha azt hiszik, hogy sorsukat elkerülhetik... Semmiféle színű karszalag, semmiféle pártigazolvány a fasiszta bitangok véres kezét tisztára nem moshatja.

1970. február 15.

Mozgósítani kell a társadalmat

Egy fiatalokból álló huliánbandát – amely, mint olvastuk, az „Eriká”-t énekelte és Szálasit éltette – füleltek le és ítélték el a minap. Nem kellene egy pillanatra sem megállni a társadalmi erővel nem bír, extrém jelenség mellett, ha nem lennének a jelenségen túlmutató, különböző előjelű tanulságai is. Az egyik tanulság az, hogy – úgy látszik – tovább kell gazdagítani az antifasiszta nevelés eddigi, nem kis eredményeit. Mert egészen biztos, hogy ha a fiatalok mind tisztában volnának vele, hogy mit jelent az „Erika” és hogy ki volt, mit csinált Szálasit, akkor még a különben leggarázdább hajlamúak sem azonosítanák magukat velük. A másik tanulság hírközlésünk dicséretes őszintesége. Semmi esetre sincs mostanában több garázdság, kilengés, huliánkodás, mint – mondjuk – tizenöt vagy tizenhat évvel ezelőtt. Nincs több, sőt, kevesebb. Mégis: több ilyen esetről beszélünk, mert nincs olyan esemény – vagy jelenség –, amelyről ne szólnánk. És éppen azért, hogy mozgósítsuk ellene az egész társadalmat, amely a szocialista humanizmus alapjain áll, amely mélyen hisz az alkotó emberségben és amely – éppen mert nemes eszmék hatják át – feltétlenül megbirkózik azokkal, akik akár tudatlanságból, akár más okokból Szálasit – és a múlt többi kísérteteit éltetik.

Anri Kiszilenko

Concerto gitárra és bőrröndre

ELKÉPZELNI SEM TUDTAM VOLNA, hogy ez az ember mégiscsak táplálkozik. Beto vézna alakja annyira anyagtalannak tűnt, hogy úgy éreztem, ha meg akarnám érinteni, kezem keresztülhatolna testén, s ujjaim csak a lelke rezdüléseit tapintaná ki. Mintha ez a gótikus szobrokra emlékeztető, mámoros fővárosi próféta rég megszabadult volna földi teste körvonalaitól, átköltözött egy másik, nem euklidészi térbe s ez korlátlan szabadsággal és kivételes jogokkal ruházta fel. Míg gyerekek voltunk és városnegyedünk féltő anyaként rejtegetett minket a hátsó udvarokon, betonokon, betonozott verandákon és pincék barlangjaiban, gyermeki kegyetlenséggel bántunk Betóval. Úgy bántunk vele mint egy hatalmas, ide-oda forgatható bűvös kockával: észrevétlenül ragasztót nyomtunk a zsebébe, köpöcsöből lövöldöztünk rá, utánoztuk fontoskodó motyogását és kacszó járását, sokszor halálra riasztottuk az orra alatt eldurantott petárdával. Beto sohasem sértődött meg, sőt, még hálásnak is mutatkozott azért, hogy környezete legalább ilyen módon igazolja létezését. Ez persze nem jelentette azt, hogy minden fenntartás nélkül elfogadta kamaszbandánkat: néme-

lyükünkre mosolyogva, derűsen tekintett, másokra bosszúsan, sőt haragosan, de akadtak olyanok is, akiket szinte felnyársalt a pillantásával. Az volt az érzésem, hogy a születésünk előtti időkből ismer minket, és már réges-rég kiolvasta génjeinkből életünk további folyását.

Gimnáziumi éveinkben Beto sok megpróbáltatáson ment keresztül. Jámborsága miatt kiválóan alkalmasnak találtuk arra, hogy közvetítsen a környékbeli kompánia egyre bonyolultabbá váló szerelmi sokszögeiben. Ezt a hálátlan feladatot Beto a kellő mártíromsággal teljesítette is. Nem egyszer és nem kétszer esett meg, hogy amikor túllépte az illendőség határait, a sarjadó bajszú ifjancok leosztottak neki egy-két figyelmeztető pofont. Ez ügyben nem éreztünk különösebb lelkiismeret-furdalást, hiszen Beto ugyanolyan szerves része volt környezetünknek, mint a többi ember, a házak és a fák. Azokban az években pedig mi mindent ellenségnek tekintettünk, mindent, a természettől kezdve egészen Betóig.

Esténként, mikor a téren ücsörögtünk és mohón szippantottuk első cigarettáink füstjét s első csókjainkat csókoltuk, Beto nyitott ablakából gyakran különös zene szállt

Anri Kiszilenko

ANRI KISZILENKO ukrán hangzású nevének története anekdotába illik. Azt sem tartanám kizártnak, hogy a kaukázusi százyolcvan éves matuzsálemről szóló viccet éppen Anri nagyapja, a galíciai Berkó (vagyis Berg) esete ihlette volna. Az ő története ugyanis úgy szól, hogy az orosz polgárháború egyik csataterén az akkor még ifjú reb Berkó (feltehetően egy halott katona zsebében) talált egy Kiszilenko névre kiállított passzust. Arra gondolt – nem is alaptalanul –, hogy ez a név és a papíron feltüntetett másik vallás jóval nagyobb biztonságot adhat majd neki élete hátralévő részében, mint a sajátja. Miután elhagyta Szovjet-Oroszországot, ezen a néven hajózta be matrózként a világot, s végül a nyugalmat és főleg biztonságot kínáló Bulgáriában telepedett le. A történelem végül is igazolta ezt a Balkán-félszigetre tévedt Lasik Roitschwartzot: Bulgária azon kevés helyek egyike volt a má-

sodik világháborúban, ahol a (cári fennhatóság alá tartozó területeken) a zsidóságnak nem esett bántódása.

Anri Kiszilenko végzettségét tekintve orvos, első novellái, esszéi és regénye azonban már egyetemi hallgató korában jelentek meg. A közép- és kelet-európai zsidó művészek nagyobbik részével ellentétben, soha nem küzdött indentitásproblémákkal. Saját zsidóságára igazából nagyapja kalandos életútja ébresztette rá. Az ő történetét dolgozza fel sajátos szurrealisztikus-meseszerű stílusban írt regényében. Számára nyilvánvalóan rendkívül lényeges, hogy két kulturális hagyomány kereszteződésében él: az apai ágon örökölt, sok nyugati elemet tartalmazó askenázi és a hazai, balkáni elemekkel sűrűn átszőtt szefárd tradíció találkozik benne. Kiszilenko nem a világban elfoglalt helyét keresi prózájával, hanem a Daniló Kis által „holtak enciklopédiájának” nevezett történet egy-egy fejezetét írja

tovább, azaz az életnek azokat az apró, szinte észrevétlen epizódjait rekonstruálja, melyeket, ha összegyűjtenénk, megjelenne előttünk a világ hiteles történelme. Ez persze abszurdum, melyet Anri Kiszilenko szerint az irodalom oldhat fel azáltal, hogy a nagy folyamatokra és sorskérdésekre adott egyéni és emberi reakciókat jeleníti meg.

A szófiai zsidónegyedben játszó *Concerto gitárra és bőrröndre* című elbeszélés központi dilemmája – a menni vagy maradni – a szerző magánéletében is felmerült. Három éve találkoztam utoljára Anrival. Azóta Amerikába költözött családjával, úgy hallani, jól menő pszichiáter. Remélem, utóbb nem növesztett gondosan nyírt bajuszt, és a pocakja sem kerekedett tovább. Ami pedig a „világ hiteles történetét” illeti, azt az ember mindig oda viszi magával és ott írja, ahol éppen él.

Krasztev Péter

felénk. A szaggatott, logikátlan, egyenetlen hangok zavartak, és sértették az akkori bálványaink dübörgő ritmusaihoz szokott hallásunkat. Időnként Beto kiment az erkélyre, úgy állt ott hosszasan és mozdulatlanul, mint egy kint felejtett tévéantenna.

EGYIK ESTE BETO VÁRATLANUL meghívott minket magához. Leültünk a keskeny szobában a padlóra, csak ő maradt állva a nagy teljesítményű, ezüstösen csillogó zenéje mellett, melyről addig még soha nem beszélt. Beto arca alsó felével ironikusan mosolygott ránk, a tekintete pedig elsiklott fejünk felett, és az éjszakai égboltot kémlelte.

Attól kezdve gyakran feljártunk hozzá, hallgattuk a zenéjét. A gitár hullámzó dallama észrevétlenül a hatalmába kerített. A szaxofon távoli sírása hosszán elgondolkodtatott. A trombita véget nem érő vallomása serkentette vérünket. A fuvola félszeg suttogása és a zongora hangja minden ok nélkül elszomorított.

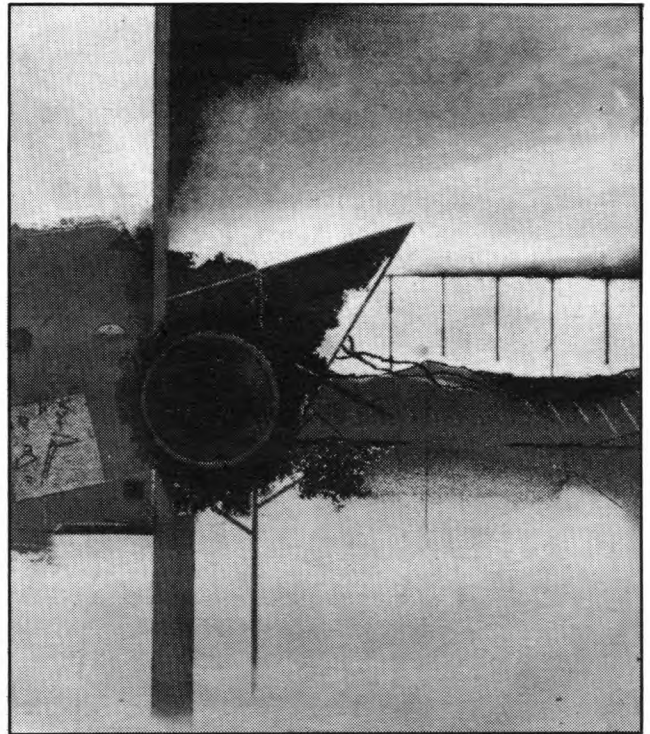
Beto csukott szemmel hallgatott, arcjátéka a dallam minden egyes hajlását, a láthatatlan kotta minden egyes hangját követte. Ujjai képzeletben minden hangszert megszólaltattak. Szinte láttuk ezeket a nem létező nagybögőket, dobokat és trombonokat Beto univerzummá tágult szobájában.

Ő maga soha sem járt szolfézsra, és soha életében nem vett még egy tisztességes hangszert a kezébe. Csak egy ócska, rekedt gitárja volt, egy elvált anyja és egy elsőéves egyetemista nővére, aki szintén velük élt. Egy nyugdíj és egy ösztöndíj... Viselkedése és beszédmódja elárulta, hogy valamikor biztosan ő is elkezdte az egyetemet, de nyilván nem fejezte be. Egy nyugdíj és két ösztöndíj... Beto akkoriban a közeli fűrésztelepen dolgozott.

Az iskolából hazafelé jövet néha láttuk, amint a telep udvarán kezeslábasban, elrongyolódott kesztyűben, görnyedten és mogorván cipelte a farönköket, és a többi segédmunkással együtt szitkozódott. A fűrészgép visítása láthatatlan kámszát borított a füllükre. Időről időre a medencékben, ahol a rönkök áztak, elszabadult a gőz, s ilyenkor a sziszegés szinte szétmorzsolta az ember agyát. Ekkor odaveszett a fuvola- és zongorahang, a trombita vallomása és a gitár hullámzó dallama. A téli szél szertesztét fújta a forgácsot a daruk vaskos talapzata között.

Beto környékbeli kortársai ez idő alatt kutyáikat vagy kollegináikat sétáltatták, a diákok hagyományos ünnepeit ülték, vagy életük első autóját járaták be. Beto, bár csak felületesen ismerte ezt a társaságot, mégis meghívta őket. Meghívott minket is, a brigádja tagjait és egykori osztálytársait. Az esküvő nem volt fényűző, de sokan voltunk és jól éreztük magunkat. A menyasszony könnyein át mosolygott, a vőlegény pedig annyira komoly ábrázattal ücsörgött, hogy az embernek nevetethetnéje támadt már csak a nyakkendője látványától is. A lány is a szomszédságban lakott. Szülei elváltak, ő maga pedig már tülesett egy nagy szerelmen és egy életre szóló csalódáson, vagy húsz átmeneti hódolón, egy diszkrét abortuszon és néhány – ha lehet még diszkrétebb – öngyilkossági kísérleten. Beto mindezzel tisztában volt.

A két kis ikerlány úgy ragyogta be a negyedet, mint a napsugár. A két kis mackó mindnyájunk szívébe belopta magát, és még a legkilátástalanabb szkeptikusokat is jókedvre derítette. A gyárban mindenki meghívta Betót egy sörre,

Tuvia Beeri: Magas fal, 1992

és elvárta, hogy felkérjék „keresztapának”. A férfiak veregették a vállát, az asszonyok kacéran mosolyogtak rá. Betót nem nevezték többé „tejbetöknek” és „mulyának”, hanem úgy kezelték, mint egy ikerpár apját, méltó partnert egy vasárnapi triktrak-játszmára és megfelelő társaságot egy pohárka törkölyhöz.

AZ IKERLÁNYOK SÍRTAK és nőttek, rosszkodtak és gyarapodtak... Az árak viszont – igaz kevesebb lármával – egyre emelkedtek. Beto másodállást vállalt. Késő este járt haza, és ilyenkor még az utcára is kihallatszott a felesége ideges sipítózása. Később, miközben mi a park sötétjében első barátaink testét fedeztük fel, Beto ablakából különös zene szűrődött ki.

Beto egyre gyakrabban üldögélt velünk a parkban munka után. Tudtuk, hogy a nővére férjhez ment és elköltözött, anyja pedig meghalt. Igyekeztünk elvonni a figyelmét minderről: zenéről és könyvekről beszélgettünk, a gyárról és a jövőről, a Vitosa csúcsairól és az árakról. Vitatkoztunk, és a sűrű éjjeli sötétben sok minden világossá vált előttünk. Azután mi hazamentünk, ahol anyáink már vacsorával vártak minket, ő pedig még ott maradt, és cigarettája parazsa még sokáig meg-megvillant a homályban.

Az idő egy bűvész merev fontoskodásával lerántotta rólunk a gyermekkor burkát. A földrajzórakon tanult négy világtáj csupán szánalmas váznak bizonyult az utaktól és keresztutaktól behálózott világhoz képest. A sors még engedett nekünk néhány hónapot – épp annyi időt, hogy elhitesse velünk, hogy önállóak vagyunk –, azután pedig jó juhászhoz illően, egy távoli gazda által meghatározott akol fele terelt. Beto teljesen kiment a fejünkől. Néha kis időre feltűnt a régi negyedben, mely tudatunkban már nem az univerzum szerepét töltötte be, hanem sokkal inkább egy poros befőttesüveg képzetét keltette bennünk. Fialatok vol-

Leo Ray: Kettős portré, 1991

tunk és szabadok, a legkülönbébb célok felé iramodtunk, elértük, majd elhagytuk ezeket, esetleg elmentünk mellettük, de így vagy úgy, napjaink telis-tele voltak eseménnyel, örömmel és bánattal, melyek egy bizonyos idő elteltével nevetésesnek fognak majd tűnni, sok-sok év után pedig úgy emlékszünk vissza rájuk, mint az élet legfontosabb pillanataira. Beto csak egy kis távoli, rongyos folt maradt az emlékezetünk legalján.

LASSACSKÁN ELPÁROLGOTT ifjonti optimista lelkesedésünk, mint ahogy ellillant erőfeszítéseink verejtéke is, csupán egy csepp sós utóíz hagyva maga után. Közülünk néhányan rögtön az iskola vagy a katonaság után munkába álltak. Ezek a fiúk, akik nemrég még büszkék voltak önálló keresetükre és legényi függetlenségükre, ma már nem a diszkókban és sörözőkben iszogattak, hanem egyszobás dobozlakásaikban, szüntelen gyerekbömbölés közepette pofozták feleségeiket, azokat, akiket még nem is olyan rég búbjajos, Madonna-frizurás csitrikként ismertek meg, mára viszont ők is beálltak a kócos, pongyolás háziasszonyok népes seregébe. A többiek, akik még néhány évet a főiskolákon töltöttek, továbbra is a szüleik lakásában húzódtak meg, riadt, harmincéves gyermekeként, akiknek nagyvonalúan megengedik, hogy megtartsák mozira és fagyraltra a fizetésnek csúfolt nyomorúságos kis juttatást.

Ekkorra már én is családot alapítottam, elvégeztem a jogi egyetemet, és egy kis vállalatnál dolgoztam jogtanácsosként. Esténként, munkából jövet szoktam találkozni Betóval. Továbbra is ugyanolyan különösnek és földöntúlinak tűnt. Minden este az ő gitárjátékától zengett a kis mellékutca. Ezek az éjszakai szerenádok rendszerint ádáz családi küzdelembe torkolltak.

A válás után a lakást és a gyerekeket az asszonynak ítélték. Egy vasárnap a ház előtt megállt egy taxi, és Beto bepakolta egy szem bőröndjét.

Mi, az egykori kölykök, a mostani harmincas férfiak, elszorult torokkal néztük a kocsni tátongó ajtaját. Soha többé nem ülünk le Beto határtalan szobájában a padlóra, soha többé nem nevetünk táncoló arcvonásain, soha többé nem vitatkozunk Betó eszelős fantáziájának hangjai kíséretében...

Lehajtotta a csomagtartót, megcsókolta a lányait, és felpillantva meglátott minket. Felsőhajtott, és megcsóválta a fejét. A taxi elindult.

Beto eltűnt, de még ugyanaznap a gitárja felébresztette a csendes kis utcát. Kimentem a teraszra, és láttam, amint a felesége felkapcsolja az összes lámpát, lázasan futkos a szobák között, és végül riadtan leül a konyhában. A többi szomszéd szintén kidugta a fejét hálószobája ablakán, és döbbenet hallgatták ezt a képtelen, természetfeletti jelenséget.

AKÍSÉRTETIES ZENE újra és újra felhangzott, néha hosszú kihagyás után, azonban továbbra is megmaradt ugyanolyan varázslatosnak, földöntúlinak és utánozhatatlannak. Az emberek többé nem ugráltak ki halatán az ágyból, de abban biztos voltam, hogy az egész városrész az esztelen akkordok szárnyain száll, hétköznapi, félénk vágyai fölé emelkedik, majd valahol messze az égben, csillagbaldachinos ágyban tért nyugovóra.

Betót évek múltán láttuk viszont. A tévében szerepelt. Valószínűtlen, szörnyűséges látványt nyújtott. Haját illedelmesre nyíratta, gusztustalan, pedánsan megformázott bajuszt viselt, pocakja kigömbölyödött, nyakkendőben és öltönyben feszített. Valahol külföldön nyilatkozott a soron következő koncertjéről.

Az öreg, bölcs városnegyedben azonban ezen az estén is megszólalt a különös zene.

Krasztev Péter fordítása

Száz éve született

Zsolt Béla, a zsidó önismeret szociográfusa

ZSOLT BÉLA HÍRÉT, pályáját torz felemás, a megítélés bizonytalansága lengi be. Mondják, a zsidó érdekvédelem harcosa volt, sorstársai védelmében elfogultságoktól, szélsőséges megnyilvánulásoktól sem volt mentes. És beszélnek róla szólva egy zavaró kettősségről, ellentmondásról, a publicisztika és a próza ellentmondásairól, a védelem és a támadás ellentmondásairól is. Zsolt Béla cikkeiben azt a réteget védte, gyakran szélsőséges indulatoktól terhelten is, melyet regényeiben gyűlölködő szenvedéllyel támadott. Az igazság azonban az, Zsolt a zsidó érdekvédelmen túl egy magasabb eszme elkötelezettje volt, harca a polgári liberalizmusért és egy racionális, objektív társadalomszemléletért vívott küzdelem része volt. Regényei ugyane küzdelem részei, bennük azt a társadalmilag, történelmileg motivált, szociográfikus pontossággal megrajzolt zsidó kispolgárt, kispolgári tulajdonságokat bírálja és teszi gyűlöletessé, amelyek megakadályozták, hogy e réteg a demokrácia letéteményese lehessen. Zsolt Béla *a zsidó önismeret publicistája és szociográfusa volt*. Differenciáltan, a felvilágosult racionalizmus szellemében védekezett és támadott. Regényeiben mint orvos tárta fel azokat a zsidó betegségeket és torzulásokat, amelyek gyógyítására publicisztikájában tett javaslatokat. A zsidóságot a legvadabb antiszemitizmus idején is mint egy szociálisan megosztott réteget látta, s nemcsak az ellenszenves, megalkuvó zsidó kispolgárt, a veszített eszmékhez ragaszkodó zsidó értelmiségit is, akiknek nevében publicisztikája született.

És Zsolt Béla a zsidó asszimiláció krónikása is volt. Abba a Kóbor Tamástól Hatvany Lajosig terjedő vonulatba sorolható, amely a zsidóság magyarrá válásának folyamatát, problémáit dokumentálta. Zsolt e felemás, torz asszimiláció magánéleti formáit, zsákutcáit, csődjét vizsgálta lektúrjeiben. De néhány nagy regényében, a *Kínos ügyben*, a *Dunaparti nőben*, a *Villámfénynél* és a *Kakasviadalban* ennél sokkal többet is adott, pszichológiai és társadalmi körképet. Hiteles, bár szűk portrét és tablót. Hogyan határozza meg a történelem személyes sorsunkat, legjobb regényeiben erről szól. Feketét festett feketével, zsidó hősei gyengék vagy gyávák, ám a történelmi depresszió, a szociális és morális csőd ko-reográfiája kevés írónál oly megrendítő erejű, mint nála. Többnyire ellenszenves és néha rokonszenves zsidókról szólt, és mégis több volt, mint csupán a zsidó önismeret krónikása. Lelkünk bugyraiból, kudarcainkról és kínos ügyeinkről hozott ő is pontos híradást.

S végül ellentmondást, zavaró kettősséget érzünk stílusában is. Egyik legdísztelenebb, legkopárabb zsidó írónk. Minden bizonnyal stílusa tükrözi leginkább belső harcait, művészi, világnézeti konfliktusait. Mert líra és szociográfia, lektúr meg korrajz közt bukdácsolva azt a Zsolt Bélát is látunk kell, aki az igazságnak feláldozta a szépséget, meggyőződésének a stílust, a tartalomnak a formát. Mert a formaművész lírikusnak a száraz regényekben nyomát sem

Zsolt Béla

látjuk, a líra halála, a stilizálás alkonya, a puritán racionalizmus talán senkire sem volt oly jellemző, mint éppen rá. Társadalomjavító szenvedélyeit, fel-feltörő kétségbeesését pontosságba és hideg racionalitásba ölte.

ZSOLTOT IRODALOMTÖRTÉNETI megfontolásokból szokás a Nyugat második nemzedékéhez sorolni. Azokhoz a zsidó írókhoz, akik a Nyugat klasszikusai után azok szellemében folytatták pályájukat. Ma azonban már ez a kategória kissé bizonytalannak, elnagyoltnak tűnik. Kétségtelen, a húszas éves végén és a harmincasok elején a hivatalosság sáncain kívül fellépett egy olyan baloldali zsidó írónemzedék, mely példaképeit, mestereit leginkább a Nyugat megalapítói között találta meg. Ám e nemzedék nem teremtett szervezeti kereteket és azonos irányzatot sem. Zsolt a maga puritán stílusával, zsidó tematikájával közöttük is egyedülálló jelenség volt, és sokkal inkább illik rá a Bóka László javasolta „értelmiségi író” megjelölés, mint a Nyugathoz való kapcsolat. Ugyanakkor szociográfikus látásmódjával korántsem állt egyedül, törekvéseiben a népiekkel is rokon, de leginkább Márai Sándor, Remenyik Zsigmond vagy Kolozsvári Grandpierre Emil párhuzamos önéletrajzi esszéivel mutat hasonlóságot.

Előítéletek és ellentmondások övezik hát Zsolt Béla személyiségét és pályáját. S ha Zsolt Béla világát és problémáit elmosta is – talán – az idő, legjobb művei ma is múltunk és lelkünk, zsidó önismeretünk hű dokumentumai maradnak.

Nagy Sz. Péter

Kortárs izraeli festészet a Révay utcában

NEGYVEN FESTŐ IZRAELBŐL. Azaz, közvetve, Zágrábból, mert ugyanaz az anyag, amely a Zsidó Közösségi Ház galériájában volt látható, előzőleg a horvát–izraeli diplomáciai kapcsolatok egyik első jele volt a déli szomszédoknál. Az ottani ünnepélyes köszöntő gondolatait idézem: *A festőket Verdi Nabuccójából a zsidók szabadságkórusaként üdvözölték, megállapították, hogy a zsidó és a horvát a világ két leghányatottabb sorsú népe...*

Annyi bizonyos, hogy akármilyen nép szülte legyen is e század generációjából a kortárs művész, hivatása: elhivatottság, és így annak méltó bére lehetett a hányatott sors. Különösen így van ez az egész kelet-európai régió és az új Izrael művészeivel. A modernizmus a képzőművészetben, az irodalomban és a zenében egy szabad nyelv megfogal-

Joseph Kapelyan: A háború istene, 1991

mazásának küzdelmét jelentette. Ebben a harcban éppen az emancipálódó zsidók több generációja hajtotta végre (tollal és ecsettel) a legnagyobb fegyvertényeket. Mert a legkevésbé kötődött a feudális művészeti dogmához, és mert a legszabadabb kreativitás hangját vitte be az új kifejezőeszközök tárába: egyenként éppen akkor szabadult az évezredes vallásos kötelékekből. A befogadó társadalmat viszont egyre súlyosabb béklyóba verte a régió modernizációját sújtó politikai-gazdasági kudarc sorozat. Így a zsidó művészek jelentős része Párizsig szaladt, hogy a már szinte kifejlesztett új nyelvet szabadon beszélhesse tovább. *Párizsi zsidó iskolának* nevezték el a húszas években ezt a Lemberg–Bécs–Riga–Szarajevo négyszögből összegyűlt művészbázist. Azután tovább kellett futniuk a tengerentúlra, majd a túlélőknek megnyílt egy ó-új haza: Izrael. Ott egy kis olvasztótégely működött, ahol minden jövevénynek meg kellett küzdenie magával az ivrit nyelvvel és egy nemzet felemelkedésének testi-lelki nehézségeivel. A 70-es években, újabb két arab–izraeli háború megvívása után, kezdett részt venni a kortárs izraeli képzőművészet a nemzetközi mustrákon, a *Kasseli Documentákon* és a *Velencei Biennálékon*.

A kortárs művészet élvonalában való jelenlétből következtet, hogy párhuzamok mutatkoznak a világ- és az izraeli tendenciákban. Viszont speciális erőforrást, egyéni karaktert jelent az európai változások 89 körüli következménye, egy újabb alijahullám, benne számos emigráns képzőművész. Amikor alább beszámolok a kiállításról, érinteni fogom, ki honnan jött, mit hozott.

Vivanco Marilen és *Jacques Sterenberg* a 60-as évek fordulóján születtek Chilében. *Vivanco* vásznán a dél-amerikai irodalom sejtelmes erotikájának, *Sterenberg* képén a térség permanens politikai haláltáncának jegyei ismerhetők fel.

A bukaresti, 1938-as születésű *Chaim Rosenthal*, 1951 óta él Izraelben. Nemzetközi díjak után, 79–82 között Izrael állam kulturális konzuljaként teljesít szolgálatot Los Angelesben és New Yorkban. Jelenleg a Ramat Gan College of Art and Sculpture tanára. Litográfiáival díszített Haggadája és cikkei a művészet és a judaikák témáiban ismert művésszé tették. A Révay utcában egy Hokusaihoz hasonlítható, könnyed sivatagi virág képet állított ki.

A szlovákiai Tapolcsányban született *Tuvia Beri* (1929), 48 óta Izraelben él, de 61–63 között ő is Párizsban tanult. Visszatérése után több főiskolán is tanított, Izrael egyik legtekintélyesebb művészprofesszora, a budapesti kiállítók jó része nála tanult. A Zen buddhizmus által ihletett *Magas Fal* című vászna meditációs objektként hat. *Leo Ray* 1991-ben, 40 évesen Litvániából ment Izraelbe. Kettős portréja érett alkotó poszt-biomorf képe.

Dorit Casper: Enteriőr, 1990

Ohela Tal 33-ban egy kibucban született. Képregényszerű munkája pszeudotörténetet beszél el.

Alma Ata-i (1948) *Michael Rapoport*. Építészeknek dolgozott, 90-ben sikeres szovjet alkotóként ment Izraelbe. „137” című képe bőséges filozófiai utalásokkal felvértezett alkotás.

A most 50 éves *Joseph Kapelyan* Bobruiskban született. 56-ban végzett Leningrádban, és már 80-ban módja volt emigrálni, Miro organikus szimbolizmusához hasonlítható képet láthatunk tőle.

Peter Weisz Magyarországon született (1943), Horvátországban és Párizsban tanult, 91 óta izraeli művész. Kariaturisztikusan megfestett drámai víziója katedrálisok üvegablakait idézi. Lengyel születésű (1954) *Dorit Casper*. 57-től tanult Izraelben, a legjelentősebb festők kurzusain. Érzékeny csendélete a magány irodalmias metaforáját képiesíti. *Raphael Abecassis* marokkói származású. 86-ban és 91-ben készíti a Függetlenségi Nap plakátját. A zsidó tradíciót a népművészet keretei közt tudja a modernizmus tapasztalataival ötvözni. A judaista szimbólumokat a szefárd motívumokkal elegyíti. Az összehatás a most látott Jákob álma című képen is emblematikus-historikus, de egyszerre jövőt ígérő is: a kezdet energiáját hordozza.

A Révay utcai egykori Kossuth Kiadó épületének közösségi házzá alakításakor *Erdős Mihály* építész (Kreatív 2000) olyan elemeket kevert a multifunkcionális nagyterem emeleti galériájának architektúrájába, amely a F. L. Wright New York-i Guggenheim Múzeumának ízeit idézi. A fent bemutatott izraeli kortárs képzőművészeti válogatás színvonalát és sors/kényszerű egyetemessége hitelesítette a belsőépítészeti elképzelést.

Szegő György

Magyar zsidó levéltári repertórium

(Szerk.: Haraszti György. Bp., MTA Judaisztikai Csop. 1993. I. köt.: 444 old., II. köt.: 445–745 old.)

AXIX. SZÁZAD közepe táján jelentkezett először az igény a magyar zsidóság középkorig visszanyúló múltjának feltárására. Az első vázlatos visszapillantások publikálása után terelődött a figyelem az állami, megyei, városi stb. levéltárak közép- és újkori zsidó vonatkozású írásos forrásaira. Ezekből elsőként 1881-ben Kohn Sámuel adott ki tudományos igényű válogatást „Héber

Könyvespolc

kútforrások és adatok Magyarország történetéhez” címen. (Művét reprintként 1990-ben ismét megjelentették.) Az ő nyomdokaiba lépett neves tudósok a múlt század végén indított két rangos és hosszú életű periodika, a Magyar Zsidó Szemle és az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat köteteiben tettek hozzáférhetővé jelentős számban ilyen iratokat. 1900-ban e munka intézményesítése céljával indították el a Magyar Zsidó Oklevéltárat, de 1938-ig ebből csak négy kötet jelent meg. A felszabadulást követően érthető okokból a holocaust problémája nyomult előtérbe, Magyarországon és külföldön a legújabb időkig ennek archívumokban fennmaradt hiteles dokumentumai felkutatásának és közreadásának feladata kötötte és köti le a hazai és

külföldi, amerikai, izraeli, németországi hivatott történészek erejét. Mégis említést érdemel itt Grünwald Fülöp és Scheiber Sándor sikeres vállalkozása, melynek eredményeként a Magyar Zsidó Oklevéltárból 1980-ig újabb 14 kötet látható napvilágot.

Ebbe a több emberöltővel előzőt indított feltáró munkába kapcsolódott be Haraszti György a fenti címben jelzett nagyszabású összeállításával: átfogó képet nyújt a Magyarország területén található – a témát érintő dokumentumok – csaknem valamennyi fontos lelőhelyről. Gyűjtésében teljességre törekedett. Munkája méreteit érzékelteti az általa felhasznált források több mint 400 címet tartalmazó jegyzéke. Múlt századi és század eleji kiadványokat is idéz, de a címek többsége az 1950-es évek óta nagy számban kiadott magyar levéltári inventáriumokra utal. Ez kissé ellentmond annak, ahogyan tanulmány méretű bevezetése elején igen

keményen elmarasztalta e korszak tudományos teljesítményét.

A lelőhelyek csoportosításában a szerző a legjelentősebbeknek adott elsőbbséget: az Országos Levéltárnak, Budapest Főváros Levéltárának és a 19 vármegye gyűjteményeinek. Önálló alfejezetben sorakoztatta fel 37 egyházi levéltár anyagainak leírását, majd az országos főhatóságokét, minisztériumokét, a budapesti és vidéki egyetemeiket, a legnagyobb könyvgyűjteményeket: az Országos Széchényi, valamint az Akadémiai Könyvtárat, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárát stb. gazdag kéziratgyűjteményeiről sem. A második kötet végén kaptak helyet a zsidó hitközség iratanyagainak ismertetései, végül azok a lelőhelyek, amelyekben a XVIII–XIX. században lefolytatott „zsidóösszeírásokat” találhatjuk.

A bevezetés többek közt arról is tájékoztat, hogy a munka kéziratát a Párizsban élő jeles archivista, Kecskeméti Károly, a Levéltárak Nemzetközi Tanácsának ügyvezető igazgatója lektorálta, és javaslatot tett az anyag elrendezésére, de Haraszi „a kötetek majdani használatának megkönnyítésére” más megoldást választott. A végeredmény a szerkesztő koncepcióját igazolja: az áttekinthetően csoportosított, jól tipografizált adattömeg használatát a második kötet végén található, több mint száz oldalt betöltő segédletek, hely-, valamint személynév-mutató, továbbá az intézményeké, végül a terjedelmes tárgymutató rendkívül egyszerűvé teszi.

Remete László

Személyesség és helyismeret

(Fellek György: *Őn is már rácsok mögött van? Szerzői kiadás, 1993. Tel-Aviv, 255 oldal, ár nélkül*)

KÖLTŐTŐL prózakötetet olvasni mindig izgalmas élmény, mert egy másik műfaj tapasztalatainak beszűrődése általában bővíti, megsokszorozza a rögzített érzelmek és benyomások erejét. A novelláknak ezek az elemei, a sokrétűség, az árnyaltság és a fordulatosság,

kiegészülnek valami egészen közeli, jellemző hangvétellel, a személyes élmény alátámasztó, hitelesítő jelenlétével.

Bár az írások három témakörbe soroltak, valójában nem igazán különül el, annyira szigorúan véve, egyik csoport a másiktól. A publicisztikai írások, melyek a tárcától a lírai, novellisztikus beszámolóig felölelik a széles skálájú repertoárt, nem mentesek a humortól – mint azok az írások, melyek a második csokorba vannak összegyűjtve –, és a bölcsellettől, melyek a harmadik részben következnek. Ami közös az írásokban, és – nyelvezetén kívül ebben érezhető leginkább a költői, lírai kifejeződés, az a személyes jelenlét, a közvetlen élmény hatása. A minduntalan feltörő, állandó összehasonlításra buzdító gyermekkori emlékek, s a jelen valóság felidézései, azt sugallják, mintha a világ dolgai csak azért lennének, hogy *mindennek meglegyen az emlékpárja a múltban*, igazoló emberi jelentése az idők távolában.

Az ifjú Fellek György, aki a valamikori *Múlt és Jövőben* indult irodalmi útjára, amit majd 1941-ben Izrael földjén folytatott tovább, ott áll jelenének minden állomásán, ábrázolásának tárgya mellett.

Ott látjuk a plakátragasztó mellett, a majomtáncoltató arab, a bécsi polgár és a Lehel piaci árus közelében.

Még a „legizraelibb” témáról is úgy olvashatunk, hogy szinte közvetlen közelben érezhetjük a történeteket. És az őszinte személyesség, a líraiság mellett a helyzetismeret biztonsága az, ami kétségtelen igazi prózává avatja az írásokat. Akár Magyarország, akár Izrael kerül szóba, a figyelmet nem kerülheti el az otthonosság. A két világ mégsem mosódik egybe. Bár ugyanazal a szeretettel találkozunk mindkét ország bemutatásában és ábrázolásában, ám az erégi történetek végén ott a felszabadultság, a haza iránt érzett törődés, a derű és az aggodalom, ami a legtöbbször úgy zárja az eseményeket, ahogyan csak egyvalahol eshetett volna meg: „Történt a csodák országában. Hol is történhetett volna egyebütt?”

Habent sua... mondja a közmondás. Remélhetőleg minél többen tudják majd elolvasni e nagyszerű kötetet Magyarországon is.

Ács Gábor

Az egykori jelen

(Piotr Szewc: *Pusztulás. JAK – Jelenkor műfordítói füzetek, Budapest–Pécs 1994., 105 oldal. Ára: 220 Ft*)

AZ UTÓBBI IDŐK legcsodálatosabb olvasmánya számomra ez a vékonyka, alig százoldalas kis könyv volt, Piotr Szewc egyetlen, nyomtatásban megjelent regénye. A lengyel kritikusok a tavalyi bemutatkozás után Proustot, Bruno Schulzot emlegették, mint elődöket az időfelbontás technikájában, ezzel határtalan bizalmat szavaztak a szerzőnek. Hogy mennyire pontos az értékelés, arról Pálfalvi János gyönyörűséges magyar fordítása által most magunk is meggyőződhetünk.

Szewc úgy fényképezi végig szubjektív érzelmekamerájával az 1934-es lengyel zsidó kisvárost, hogy sem cselekménnyel, sem párbeszéddel nem teszi epikusá. Mégis, az első mondatától az utolsóig – a kettő egyébként ugyanaz – feszült atmoszférát teremt. A folyamatos jelen, pontosabban egy teljes nap, hajnaltól a sötétség beálltáig, valójában múltidő, mivel jó fél évszázada nemcsak ez, de más hasonló városkák és lakóik sincsenek, a holocaust letörölte a föld színéről hagyományait, életmódját, emlékeivel együtt.

A város egy napja azonban erőteljes valóság. Sőt még valamiféle – ha nem is túl messze tekintő – jövőt is érzékelünk a minuciózusan kimunkált és felnagyított részletekben. De ugyanúgy hordozzák a beláthatatlan tragédiát is, mint az utcákon valóságosan végigtáncoló haszid társaság, ahogyan alkonykor csöndben eltűnik a temető héber feliratú sírkövei alatt. Vagy az érett meggy vér-leve, amint rácsöpög a fa alatt szunyókáló rendőrré.

A regény kulcsát egy álomban kell keresnünk: az ügyvéd úr mint kisfiú szörnyű látomása a vérben fürdő, gyilkoló kutyafalkáról egy előrevetített fasizmus-vízió. Önmagában szürreális, de talán éppen ezért szinte szó szerint bekövetkezett. Ez a regény egy ellen-vízióval védekezik a két lebegtetett idősíki, az ábrázolt és a visszatekintő jelene közötti katasztrófa ellen.

Létrehozza azt az álmodást, amely szerint a pusztulás nem történt meg, az egykori jelen egybefolyik a mával.

Götz Eszter